

97.780
3

ბ. ნაწივილი

სამართლის ნამდვილობა

— და —

სდა ნორმატიული ფაქტების დასაბუთებისა

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემა

თ ბ ი ლ ი ს ი :
1929

გ. ნაგვიშვილი

184787
~~2007~~
~~4248~~
1-97.780
3

გ. ნ. ნაგვიშვილი

სამართლის ნამდვილობა

და

სადა ნორმატიული ფაქტების დასაბუთებისა

1156

ცვილისის უნივერსიტეტის გამომცემი

საქართველოს პარლამენტის
ეროვნული ბიბლიოთეკა

თ ბ ი ზ ი ს ი
1929

საქმიანობა - ზედა რეკონსტრუქცია

დაიწყო ცვილისის სასულმწიფო უნივერსიტეტის სოციალ-ეკონომიური
აკადემიის სამკითხველ განყოფილებით.

მდივანი: დ. გ. ირ. სურგულაძე.

სამართლის ნაბღვილოვა და ცლა ნორმა- ტიული ფაქტების დასაბუთებისა

სამართლის მეცნიერების პრობლემათა შორის არის ერთი პრობლემა, რომელიც, შეიძლება ითქვას, ყველაზე ნაკლებად არის დამუშავებული, მეთოდოლოგიურად გამართული და თეორეტიულად დასაბუთებული. ეს არის „ფაქტიურის ნორმატიული ძალის“ პრობლემა. ბევრს კი ლაპარაკობენ ამ პრობლემაზე და კიდევ უფრო მეტად — მისი დახმარებით სურთ ხოლმე ახსნან ყველაფერი, რაც ფორმალურ-სამართლებრივი თვალსაზრისით ძნელი ასახსნელია. შეიძლება საკითხის სწორად დაყენებას ხელს უშლის ფაქტის ბუნების შესახებ არსებული აზრთა სხვადასხვაობა. მაგრამ განა საჭიროა ფაქტის არსის გამოკვლევა? განა ფაქტი ცხადად არ ლაპარაკობს თავის თავზე? ეს ხომ დროისა და ენერჯის უაზრო დაკარგვა იქნებოდა თავის თავად ცხადი და ნათელი ქეშმარიტების გამოსარკვევად? ნუ თუ შესაძლებელია ფაქტის მიმართ ორი თვალსაზრისი არსებობდეს, როდესაც ეს ფაქტი სრულიად გარკვეული სახით სდგას ყველას წინაშე, ვისაც აქვს თვალი, რომ იხილოს, ყური, რომ ისმინოს, გრძნობა, რომ იგრძნოს.

მაგრამ ასე მსჯელობა შეუძლიან იმას, ვინც საკითხის იქით პრობლემის მთელს სიღრმეს ვერ ჰხედავს. ნამდვილად კი „ფაქტიურის“ საკითხი ყოველთვის ფილოსოფიურ სისტემათუ ცენტრში იდგა, თანამედროვე ფილოსოფიის საკითხთა შორისაც, მას ერთ-ერთი მთავარი ადგილი უჭირავს, ხოლო განსაკუთრებულ ყურადღებას მას ფენომენოლოგიური მიმართულების წარმომადგენელნი აქცევენ. მარტო ეს გარემოებაც კმარა იმის გასაგებად, რომ ჩვენი საკითხი უაღრესად მნიშვნელოვანი და აქტუალურია. ამიტომ სამართლის მეცნიერებასაც, რომელსაც ფაქტების ნორმატიული ძალის პრობლემასთან უშუალო კავშირი აქვს არ შეუძლიან აღნიშნული საკითხი უყურადღებოთ დასტოვოს. რასაკვირველია, ჩვენ აზრათ არა გვაქვს შევჩერდეთ ყველა იმ თვალსაზრისზე, რაც მეცნიერებაში ფაქტისა და ფაქტიურის შესახებ არსებობს, ეს მეტად შორს წაგვიყვანდა. ჩვენ დავკმა-

ყოფილდებით მხოლოდ ზოგიერთი დასკვნით. ჩვენი საკითხის დასაყენებლად ეს სრულიად საკმარისი იქნება.

საკირო არ არის შევჩერდეთ იმ საკითხზე, რომ ფაქტიურის ნორმატიული ძალის ყველა თეორიას თავის გამოსავალ წერტილად სამართლისა და ფაქტის დაპირისპირების თეორიული შესაძლებლობა აქვს. ფაქტის ნორმატიულობა ხომ ბოლოს და ბოლოს, იმის ნორმატიულობაა, რაც სამართალს არ წარმოადგენს, ხოლო აქედან, ყოველივე, რაც სამართალი არ არის, სამართალს უპირისპირდება. რომ ასეთი დაპირისპირება არ იყოს, მაშინ ფაქტების ნორმატიული ძალის თეორიის არსებობაც წარმოუდგენელი იქნებოდა. და არა მარტო ნორმატივისტები, რომელთა თეორიებშიც სამართლისა და ფაქტის დაპირისპირება გამოსავალ წერტილს წარმოადგენს, არამედ ისინიც, ვინც სამართალს სოციალური კატეგორიის მოვლენად აღიარებენ და ამავე დროს ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობას არ უარყოფენ, იძულებული არიან ყოველი ფაქტიური, არასამართლებრივი, რაღაც თავისებური მნიშვნელობით სამართალს დაუპირისპირონ. რა მხრით და რამდენად ღრმად არის გავლებული ეს ხაზი, სამართლებრივისა და ფაქტიურის გამმიჯვნელი, არის თუ არა იგი ის ხაზი, რომელიც ერთმანეთისაგან ჰყოფს რეალურსა და იდეალურს, არსებულსა და არაარსებულს, აპრიორულსა და მატერიალურს, აზრსა და ფაქტს, ე. ი. როგორ და რა მხრით უპირისპირდება სამართალი ფაქტს,—ამ საკითხებს ჩვენ ამ უამად არ ვეხებით; აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ სამართალი რაღაც მნიშვნელობით უნდა დაუპირისპირდეს ფაქტიურს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ხელიდან გამოგვეცლება ის საფუძველი, რომელზედაც დამკარებულია ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობა.

მეორეს მხრით, უცნაური იქნება ვალიაროთ მომქმედი სამართლის არანამდვილობა, ვინაიდან ყოველივე, რაც მოცემულია და მოქმედობს, არის ნამდვილობა. ამიტომ, თუ ჩვენ ნამდვილობითი სამართალს ფაქტების ქვეყანას უპირისპირებთ, თავისთავად ცხადია, რომ, ერთის მხრით, ფაქტების ცნებას ჩვენ უნდა მიუდგეთ ერთგვარ ვიწრო სპეციფიური მნიშვნელობით, და, მეორეს მხრით, უნდა განვმარტოთ—რაში მდგომარეობს სამართლის ნამდვილობა და რაში ფაქტისა. როგორც ვხედავთ, სამართალსა და ფაქტს ჩვენ უპირისპირებთ ერთმანეთს არა იმ მნიშვნელობით, როგორც არსებულსა და არაარსებულს, არამედ რაღაც სხვა მნიშვნელობით.

მაშ რაში მდგომარეობს სამართლის ნამდვილობა და რაში ფაქტისა, რომელიც ჩვენ ამა თუ იმ მნიშვნელობით უნდა დაუ-

პირისპიროთ სამართალს, რომ ამით შევქმნათ თეორიული შესაძლებლობა ნორმატიული ფაქტების საკითხის დაყენებისა? მართლაც, თუ ნამდვილობას, ავიღებთ ფაქტთან სრული იგივეობის აზრით, და არ აღვნიშნავთ რას ეხება სამართლის ნამდვილობა, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იქნება სამართალი დაუპირისპიროთ ფაქტს იმ მნიშვნელობით, როგორც ეს საჭიროა ნორმატიული ფაქტების პრობლემის შესაძლებლობის დასაბუთებისათვის. ამგვარად, ნამდვილობითა ყოველივე, რაც მოცემულია როგორც განსაზღვრული მნიშვნელობა და რაც იმავე დროს მოქმედობს; მაშასადამე, არც სამართალსა და არც ფაქტს არა აქვს არა ნამდვილობის ხასიათი, მაგრამ რაკი ფაქტიურს მაინც უპირისპირებთ სამართალს, თავის თავად ცხადი ხდება, რომ სამართალში ნამდვილობა არის ის, რაც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ფაქტის ნამდვილობად ჩაითვალოს. თუ რაში მდგომარეობს სამართლის ნამდვილობა, ამაზე ლაპარაკი ქვემოთ გვექნება. ხოლო ფაქტის ნამდვილობა მდგომარეობს სწორედ იმაში, რომ წარმოადგენს რა ყოველთვის რაღაც მომხდარს, მას სრულიად სხვა ქმედობა და ტენდენცია აქვს, ვიდრე ნამდვილ სამართალს. ფაქტი მიზეზობრივად გამოწვეულია და იგი ყოველთვის თვით იწვევს რაღაცას, რაც არსებითად სხვა არის, ვიდრე თვით გამოიწვევი ფაქტი. ამიტომ ამ შემთხვევაში ის, რაც მომხდარია, როგორც აბსოლუტურად რეალიზებული, საკვებით და მთლიანად ინდივიდუალურია და მაშასადამე ისტორიულიცაა. ქვემოთ ჩვენ სწორედ ამ აზრით და მნიშვნელობით ვინმართ ფაქტის ცნებას.

რომ ფაქტიური ავიღოთ ყოფის მნიშვნელობით, როგორც ეს ჰეგელს ესმის, მაშინ საეჭვოა დაიბადოს აზრი ფაქტიურის ნორმატიული ძალის თეორიის შესაძლებლობის შესახებ. თუ მაგალითისათვის ჰეგელს ავიღებთ, მისი შეხედულებით არაარაც არსებობს—თუნდაც როგორც აზრი, ის, რასაც ჩვენ ჩვეულებრივად ფაქტს ვუწოდებთ და ყოველივე ის, რასაც სამართლებრივ ღირებულებათა სფეროს ვაკუთვნებთ, ჰეგელის თანახმად, ყოფის საერთო კატეგორიაში ექცევა. მაგრამ ჰეგელის აზრით, რაც ხდება, ყველაფერი არ შეიძლება ნამდვილობად ჩაითვალოს. ყოფა მხოლოდ ერთი თავისი ნაწილით არის მოვლენა და მხოლოდ ერთი ნაწილით არის ნამდვილობა. მოვლენაში ჰეგელი გულისხმობს გარდამავალ, მნიშვნელობას მოკლებულ ყოფას, გარეგან შემთხვევას, უაზრო შეხედულებას, იმას, რაც არ არის კვშიარიტება ან რაც შეცდომა და ბოროტებაა. მისთვის მოვლენათა ქვეყანა მოჩვენებათა ქვეყანაა, რომელიც არა ღირს იმათ, რომ ნამდვილობის სახელი ეწოდოს.

თუ ამ აზრს განვავითარებთ, უნდა მივიღეთ იმ დასკვნამდე, რომ სინამდვილის ცნება იგივეა, რაც გონიერი არსებობა. მაგრამ არსებობის ცნებას ვერ ფარავს სინამდვილის ცნება, რადგანაც არსებობა შემთხვევასაც აქვს, ხოლო იგი სინამდვილეს არ წარმოადგენს. ჩვენ კი ფაქტიურს არ ვიღებთ ყოფის აღნიშნული მნიშვნელობით. ფაქტიური, რომლის შესახებაც ჩვენ ვლაპარაკობთ, არის მხოლოდ განსაკუთრებული სახე სინამდვილისა და მას, როგორც ასეთს, ვუპირისპირებთ ნამდვილობითი სამართალს. და მართლაც, თუ ნორმატიული ფაქტების პრობლემა დამყარებულია სამართლის და ფაქტის დაპირისპირებაზე, ექვს გარეშეა, რომ ეს დაპირისპირება შეიძლება მხოლოდ ამ ხაზით სწარმოებდეს.

ფაქტისა და ფაქტიურის ცნების ერთგვარი შევიწროება ახასიათებს იმ მიმართულების წარმომადგენლებს, რომელიც ფაქტსა და ფაქტიურს უყურებს როგორც ისეთ რამეს, რაც უშუალოდ მოცემულია. აქ ფაქტის იდეა იგივეა, რაც ირაციონალურის ცნება და, როგორც ასეთი, ფაქტი, წარმოადგენს რა უშუალო კვრეტის საგანს (Scheler), უპირისპირდება ყოველივე ამას, რაც მოგონილია, რაც ხელოვნურად აგებულია, რაც შეიცნობა არა უშუალოდ, არამედ ნიშნებისა და სიმბოლოების საშუალებით¹⁾. ვიმეორებთ, ფაქტი ამ შემთხვევაში სრულიად იფარება ირაციონალური ცნებით, და ამიტომ იგი შეიძლება დაუპირისპირდეს რაციონალურს, როგორც რაღაც ლოდიკურს, ზოგადს, ხელოვნურად აგებულს.

ძნელი არ არის შევნიშნოთ, რომ თუ ფაქტსა და უშუალო კვრეტის საგანს შორის იგივეობა სუფევს, მაშინ ფაქტად უნდა ვაღიაროთ ყოველივე, რაც უშუალო კვრეტის საგანია. ხომ ცხადია, რომ ლოდიკური კანონი, მათემატიკური აქსიომა, რიცხვი ირაციონალურია იმდენად, რამდენადაც ისინი მოცემული არიან ჩვენგან დამოუკიდებელ საერთო თვისებებში და შეფარდებაში (Hartmann *grundzüge einer Metaphisik der Erkenntnis*).²⁾ ხოლო ამ თვალსაზ-

¹⁾ „ნათქვამიდან ცხადია, რომ რაც ჩვენთვის აპრიორულად მოცემულია საზოგადოდ აგრეთვე „ცდენას“ ემყარება, როგორც ყოველი და ყველაფერი, რაც ჩვენთვის, დაკვირვების ან ინდუქციის მნიშვნელობით, „ცდენის“ საშუალებით არის მოცემული. ვინც ამას კვლავ ემპირიზმს უწოდებს, დეე უწოდებდეს. ამ მნიშვნელობით ფენომენოლოგიაზე დამყარებული ფილოსოფია არის „ემპირიზმი“. მხოლოდ ფაქტები და ფაქტები და არა კონსტრუქციები“. Scheler „Formalismus“, 46.

²⁾ Алексеев. Очерки философии Права.

რისით, მოქმედი სამართალიც, რამდენადაც იგი დროის გარეშე მოცემული სამართლის აზრის დროებითი გამოხატულებაა, ფაქტად უნდა ვსცნათ. მართლაც, სამართლის რა ნორმაც უნდა ავიღოთ, მასში ყოველთვის ვხედავთ იმ აზრთა განსაზღვრულ წყობას, რომელიც მოცემული არიან ჩვენგან დამოუკიდებელი საერთო თვისებებით, და ამ მნიშვნელობით სამართლის ნორმაც შეიძლება უშუალო კვრეტის საგანი იყოს.

ფაქტი, როგორც ირაციონალური რამ, ამ შემთხვევაში ისეთი ფართო მნიშვნელობით არის აღებული, რომ ჩვენ აღარ გვაქვს საშუალება დაუპირისპიროთ სამართალი ფაქტს და ამასთან ერთად გვეკარგება ფაქტიურის ნორმატიული ძალის პრობლემის საფუძველიც. ზემოაღნიშნულ ავტორთაგან შეიძლება არც ერთს არა აქვს ისეთი ადეკვატური იგივეობა ფაქტის იდეასა და ირაციონალურის ცნებას შორის, როგორც Veichinger-ს. უკანასკნელის ფილოსოფიის თანახმად, რეალურია და, მაშასადამე, ფაქტიური ყოველივე, რაც მოცემულია როგორც უშუალო განცდისა და კვრეტის საგანი და ამ ნამდვილ სამყაროს, ელემენტარულ აღქმათა სამყაროს უპირისპირდება სამყარო რაციონალური ცნებებისა, ფიქციებისა, ზოგადი ცნებებისა და სტილიზირებული სამართლისა, სამყარო სიმბოლოებისა და ნიშნებისა, რომელიც ნამდვილისა და ფაქტიურის დამახინჯებას წარმოადგენს.

მეორეს მხრით, თუ ნორმატიული ფაქტების პრობლემის დასაბუთებისათვის გამოსავალ წერტილად მივიღეთ ჩვეულებრივი და გავრცელებული წარმოდგენა ფაქტიურის შესახებ, ამ შემთხვევაშიაც იძულებული ვიქნებით ვაღიაროთ, რომ ყოველგვარი ცდა ამ მხრივ უნაყოფოდ ჩაივლის. თუ ფაქტიურში ვიგულისხმეთ, როგორც ეს ჩვეულებრივად ხდება, ყოველივე ის, რაც არსებობს და მოქმედობს, ან ყოველივე ის, რაც მოცემულია, მიუხედავად იმისა—სად, რა და როგორ არის მოცემული, მაშინ სამართალიც ისეთივე ფაქტი იქნება, როგორიც არის ყოველივე ინდივიდუალურად განსაზღვრული, ისტორიული რამ, რომლის შესახებაც ჩვენ ჩვეულებრივად ვამბობთ: „მოხდა“. როგორც ზემოაღნიშნულ შემთხვევებში, ისე ამ შემთხვევაშიაც შეუძლებელია ლაპარაკი ნორმატიული ფაქტების პრობლემის შესახებ.

იმისათვის, ვინც მიეჩნია, რომ ფაქტი „მოცემულობის“ ცნებასთან გაიგივებული მნიშვნელობით აიღოს, სამართალი, რომელიც უსათუოდ არსებობს, ისეთივე ფაქტია, როგორიც არის, მაგალითად,

ფიზიკურ ფსიქიური კატეგორიის ყოველი მოვლენა, რის შესახებაც ჩვენ მივეჩვიეთ ვთქვათ: „მოხდა“. მერე რა შეცდომა არის ამაში? შეგვეკითხებიან ჩვენ. ნუ თუ სადავოა ის, რომ სამართალი ისევე ფაქტიურია, როგორც ყოველი მოვლენა ფიზიკურ-ფსიქიური სამყაროსი? განა პოზიტიური სამართლის ესა თუ ის ნორმა ნაკლები რეალობით და ნაკლები სიცხადით არსებობს, ვიდრე მაგალითად, რაიმე მცენარე, ქვა, სახლი, ვარსკვლავი, სიყვარული, მძულვარება, თანაგრძნობა ან კიდევ სხვა რამ? ვის შეუძლიან ექვი შეიტანოს ნორმის არსებობის „ფაქტში“, იმ ნორმის, რომლის წნევისაც განვიცდით დღითი-დღე, ყოველ წამს! ვის შეუძლიან უარყოს არსებობა ამა თუ იმ კონკრეტული ნორმისა და საერთოდ პოზიტიური სამართლის მთელი სისტემისა, რომელიც მოქმედობს ჩვენზე ანოლოგიურად და მხოლოდ ანალოგიურად ფიზიკური აუცილებლობისა? ხოლო რაკი ნორმა მოქმედობს, გავლენას ახდენს და ბოლოს კიდევ საზღვრავს,—ვის მოუვა აზრად უარყოს, რომ ნორმას ფაქტის ხასიათი აქვს.

პირველი შეხედვით ასეთი მსჯელობა საკმაოდ ნათელიც არის, მარტივიც და იმდენად დამაჯერებელიც, რომ იგი თითქოს არავითარ ეჭვს არ იწვევს. აქ თითქოს ყველაფერი სწორი და ლოლიკურია. არსებობს, მოქმედობს,—მაშასადამე, ფაქტია: თითქოს არც შეიძლება წარმოვიდგინოთ ამაზე უფრო სწორი დებულება. მაგრამ თუ სამართალი საზღვრავს, თუ მას აქვს ტენდენცია წარმართოს და გამოიწვიოს შედეგები ისეთ სფეროში, რომელთანაც იგი მტკიცედ დაკავშირებული არ არის და რომლისადმიც მას მხოლოდ მიმართება აქვს, განა აქედან გამომდინარეობს ის დასკვნა, რომ სამართალში მოცემული აზრი, ან უფრო სწორად, სამართალში გარეალიზებული აზრი ემორჩილება სწორედ იმ კანონშეზომილობას, რასაც, ვსთქვათ, ფიზიო-ფსიქიური მოვლენები ემორჩილებიან?

გეომეტრიული ფიგურები, რიცხვი, მათემატიკური აქსიომები მოცემული არიან როგორც განსაზღვრული აზრი; მათ ნაკლები სიცხადე არა აქვთ, ვიდრე ჩვენს სხეულს და მის გარემოს. მაგრამ განა ვისმე შეუძლიან სთქვას, რომ ისინი არსებობენ, მოცემული არიან ისე, როგორც მოცემულია და როგორც არსებობს ფიზიო-ფსიქიური სამყაროს მოვლენები? თანასწორი სიცხადე არ წარმოადგენს იმის საბუთს, რომ არსებობის ხასიათი ერთნაირი იყოს, რომ სამართალში გარეალიზებული აზრი, რიცხვი, აქსიომა ფაქტს წარმოადგენდენ, მათ შესახებ, ისე როგორც ფიზიო-ფსიქიური სფეროს ზოგიერთი მოვლენის შესახებ, შეგვეძლო გვეთქვა—„მოხდა“, ე. ი. იმავე დროს შეგ-

ვეძლო გაგვეცხადებინა, რომ ისინი შეიძლება არ მომხდარიყვნენ, ე. ი. მათ შეეძლოთ ყოველიყვნენ სხვა რამედ, ვიდრე იმად, რაც არიან (Husserl). მაგალითად, განა შეგვიძლიან ვსთქვათ: მოხდა ისე, რომ 2×2 იქცა ოთხად, მოხდა ისე, რომ უპოკლეს მანძილს ორ წერტილს შორის სწორი წირი წარმოადგენს? უკვე აქედანაც ცხადია, რომ ყველაფერი, რაც მოცემულია, ყველაფერი, რაც არსებობს, როგორც განსაზღვრული მოცემულობა, ფაქტი არ არის. და თუ სამართლის აზრი გარეაღიხებულა თვითთულ უფლებრივ ნორმაში, ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ სამართალი და ფსიქიური რამ მოვლენა, როგორც ისეთი მოვლენა, რომელიც მოხდა და რომელიც ყოველთვის რაღაც ისტორიულია, წარმოადგენენ ერთი რიგის მოცემულობას და ერთსა და იმავე კანონშეზომილობას. შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ დროში ცვალებად ყოველ უფლებრივ ნორმაში არის ისეთი აზრის ნამდვილობა, რომელსაც სრულიად არ მიუდგება ყოველივე ის, რაც მიუდგება ფაქტსა და ფიზიო-ფსიქიური სამყაროს ნამდვილობას. ყველა ზემოხსენებული დებულებით მტკიცდება ფაქტიურობა არა თვით სამართლის აზრისა, არამედ სულ სხვა რამ. მართლაც, რა სურთ სთქვან ფორმულით: „ნორმა არსებობს“ ან „ნორმის არსებობა ფაქტია“ ან-და „ფაქტია ისიც, რომ სამართლის ნორმა მოქმედობს“. ძნელი არ არის დავრწმუნდეთ, რომ ყველა ამ ფორმულით თვით ნორმის ფაქტიური ხასიათი კი არ მტკიცდება; ფაქტი აქ აღებულია ქეშმარიტების აზრით (თითქოს ქეშმარიტება მხოლოდ ის იყოს, რაც ფაქტიურია) და აღნიშნულია, ერთის მხრით, თვით ნორმის არსებობის ქეშმარიტება და, მეორეს მხრით, ის, რომ სათანადო წესით გამოცემული ნორმა ნამდვილად მოქმედობს (შესრულების აზრით). მაგრამ განა ამის მიხედვით შეიძლება დამტკიცდეს თვით ნორმის ფაქტიურობა? არასოდეს! აღვნიშნავთ რა ნორმის წარმოშობის და მისი განხორციელების ფაქტს, ჩვენ, არსებითად რომ ვსთქვათ, არავითარ შემთხვევაში არ ვეხებით იმ შინაარსს, რაც სამართალში ნამდვილობად იქცა და, მაშასადამე, მათი მიხედვით, ვერც სამართლის ფაქტიურობას დავამტკიცებთ.

ვიკითხოთ კიდევ—რა გამოიხატება ფორმულით—„რაკი ნორმა მოქმედობს და ხორციელდება, ის ფაქტია?“ მხოლოდ ერთი რამ, სახელდობრ ის, რომ სამართლის ესა თუ ის ნორმა ნამდვილად მოქმედ ნორმას წარმოადგენს, ე. ი. რომ სამართლის ნორმა ნამდვილად განსაზღვრული ყოფაქცევის პრინციპია. როგორც ვხედავთ, ფაქტის ცნება ამ შემთხვევაში აღებულია სხვა მნიშვნელობით, სამართლის პოზიტიურობის მნიშვნელობით; ამასთანავე სამართლის

პოზიტიურობა გაიგივებულია ნორმის აღსრულებლობასთან—თითქოს სხვადასხვა გარემოების ძალით შეუსრულებელი ნორმა პოზიტიურობის ხასიათს ჰკარგავდეს. უკვე ზემოთქმულიდანაც ცხადია, რომ როდესაც ლაპარაკობენ ნორმაზე, როგორც ფაქტზე, ნამდვილად ეხებიან არა ფენომენოლოგიურ სტრუქტურას სამართლისას და იმ შინაარსისას, რომელიც ფენომენოლოგიური კერეტის საგანია, არამედ იხილავენ ამ ნორმას ან იმ მხრით, თუ როგორ ხორციელდებოდა იგი, ე. ი. თავისთვის შეუმჩნევლად იწყებენ უფლებრივი ცხოვრების ისტორიის საკითხების რკვევას, ან და მსჯელობენ ნორმაზე ფსიქიურ სოციალური გარემოს თვალსაზრისით, სადაც მისთვის (ნორმისათვის) უზრუნველყოფილია შესრულების შანსი. ასე რომ არსებითად, როდესაც ჩვენ იმ დებულების საფუძველზე, რომ სამართლის ნორმა სრულდება—თითქოს აღვნიშნავთ თვით ნორმის ფაქტიურობას, ნამდვილად ვაპტიცებთ ყველაფრის ფაქტიურობას, მაგრამ ნორმის ფაქტიურობას კი არა. აქ ლაპარაკობენ მხოლოდ ფიზიო-ფსიქიურ, სოციალურ პირობებზე, რომელიც უზრუნველყოფდა, უზრუნველყოფს ან შეუძლიან უზრუნველყოფს ნორმის შესრულება, ე. ი. ეხებიან სამართლის გარეშე მოცემულ შესაძლებლობას და პირობებს, მაგრამ სრულიად არაფერი მტკიცდება იმის შესახებ—თვით სამართალი თავისთავად ფაქტს წარმოადგენს თუ არა. ამგვარად, როდესაც ლაპარაკობენ ნორმის ფაქტიურობაზე ნორმის შესრულების აზრით—ხშირად თავისთვის შეუმჩნევლად, მხოლოდ მოცემულ სოციალურ გარემოს აფასებენ იმ მხრით—გამოსადეგია იგი თუ არა ამა თუ იმ კონკრეტული უფლებრივი ნორმის განსახორციელებლად. როგორც ვხედავთ, სიმძიმის ცენტრი აქ ნორმის ბუნებიდან გადატანილია სულ სხვა სფეროში,—სოციალურ-ტექნიკურ შესაძლებლობათა სფეროში, რასაც არაფერი საერთო არა აქვს იმ სფეროსთან, რომელიც სამართლის აზრის ქვეშ სდგას. აი რატომ ხდება, რომ, როდესაც ნორმის შესრულების მიხედვით, ე. ი. ნორმის შესრულების ფაქტის მიხედვით სურთ ფაქტის ხასიათი თვით ნორმას მიაკუთვნონ, მიზანს ვერ აღწევენ, რადგანაც მათ მხედველობაში აქვთ არა უფლებრივი ნორმის აზრი (Sinn), არა სამართლის ელემენტების ურთიერთობის თვისება და წყობა, არამედ სულ სხვა რამ, სახელდობრ, სოციალური გარემო, ნორმის განხორციელების განსაზღვრულ შესაძლებლობათა (ან შანსების) სფერო.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ განხორციელების შანსი ან, ვსთქვათ, ფსიქიური აღიარება, რაც ერთერთი საუკეთესო საშუალებაა ნორმის შესრულების შანსის შესაქმნელად, და საერთოდ—ფსი-

ქიურ-სოციალურ სფეროს ყველა გარემოება და პირობები, რომელიც ნორმის განხორციელების შესაძლებლობას ქმნის, —სულ სხვა რამ არის, ვიდრე ის აზრთა მთლიანობა, რაც მოცემულია ნორმაში და რითაც ეს უკანასკნელი მოქმედობს. აი რატომ გვგონია, რომ ნორმის ფაქტიურობა ზემოაღნიშნულ აზრით უნდა ნიშნავდეს მხოლოდ ნორმის განხორციელების შესაძლებლობას ან შანსს. მაგრამ განხორციელების შანსი ან ის პირობები, რაც ნორმის განხორციელებას უზრუნველყოფს, თვით გულისხმობს იმ მოცემულობას, რაც უნდა განხორციელდეს. და თუ ნორმის შესრულება ყოველთვის მოცემულია როგორც შესაძლებლობა, ხოლო განხორციელება როგორც ისტორია, (ე. ი. როგორც ფაქტი) —ცხადია, რომ არც ერთი მათგანი არსებითად სამართლის შემადგენელ ნაწილს არ წარმოადგენს. ამის მიხედვით ყოველთვის, როცა ნორმის ფაქტიურობას ვიღებთ ნორმის განხორციელების შესაძლებლობის აზრით, ჩვენ სრულიად არ ვეხებით თვით ნორმის ბუნებას, არამედ ფაქტიურობის ხასიათს ვაკუთვნებთ მხოლოდ იმ პირობებს, რომელთაც სამართლის ბუნებასთან არავითარი კავშირი არა აქვთ. ასე, მაგალითად, ნორმის ფსიქიური აღიარება, ან ნორმის განხორციელების სურვილი ქმნის მხოლოდ ინტიმური კავშირის იმ საფეხურს სამართლის ნორმაში გამჟღავნებულ ღირებულებასთან, რომელიც ამ ღირებულების რეალიზაციის შესაძლებლობას უზრუნველყოფს. მაგრამ რა იქნება, რომ სამართალში გამჟღავნებული ღირებულებითი მომენტი ჩვენ არ ვაღიაროთ (ფსიქიურად) და არ მოვისურვოთ მისი განხორციელება? განა ამით შეიძლება ის ღირებულება, რომელიც როგორც განსაზღვრული მომენტი, ყოველთვის იმალება ნორმის სტრუქტურაში? ან შეიძლება იმის გამო, რომ ჩვენ არა გვსურს შევასრულოთ სამართლის განსაზღვრული ნორმა, თვით ეს ნორმა ჰკარგავს იმ სავალდებულო ძალას, რომელიც ნორმის ობიექტის ჯერარსობრივი ხასიათის შედეგია? ან, ბოლოს, შეიძლება იმის გამო, რომ სამართლის ესა თუ ის ნორმა არ ასაბუთებს და განსაზღვრულ სოციალურ წრეში არა სათანადოთ უზრუნველყოფს რეალური ეფექტის შესაძლებლობას, —ეს ნორმა, მისი მნიშვნელობა ამით ჰკარგავს რასმე? არასოდეს.

არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ რაც უფრო გვწადია ნორმის დარღვევა, ე. ი. რაც უფრო დაშორებული ვართ ფსიქიურად მისი შეძლების შესაძლებლობისაგან, მით უფრო მეტად ვგრძნობთ იმ აუცილებლობის მოქმედების ძალას, რომელიც ნორმაში მარხია და მაშასადამე უფრო ნათლადაც ვხედავთ ამ ნორმის მოცემულობას. პოზიტიური სამართლის ნორმის მოცემულობა —ეს კემპარიტებაა

თავის თავად, მაგრამ მის ქეზმარიტებას ჩვენ განსაკუთრებული სი-
ცხადით და სისრულით შევიგნებთ განსახლებულ სუბიექტიურ აქ-
ტებში,—ფსიქიური აღიარების ან ფსიქიური უარყოფის აქტებში,
რადგანაც აღიარების ან არაღიარების აქტში რაღაც თავის თავად
მოცემული აღიარებულია ან არაღიარებული. ცხადია, რომ ეს აქტი
აღიარებისა ან უარყოფისა სრულიად არ ახდენს გავლენას იმ შინა-
არსზე, რომლითაც სამართალი მოქმედებს და მაშასადამე მისი დამა-
ხასიათებელი შინაარსიც მოცემულ უნდა იქნეს, რათა შეგვეძლოს
ლაპარაკი აღიარების თუ უარყოფის შესახებ. ნორმის ფსიქიური
აღიარება—ეს თუ გნებავთ შედეგია იმ ინტიმური კავშირისა, რო-
მელიც მყარდება სუბიექტსა (როგორც შესაძლებელი ღირებულებითი
აქტების მატარებელი) და ობიექტიური, ლოლიკურად აღიარებული
ნორმის ღირებულების შორის¹⁾. აქტი, ლოლიკურად აღიარე-
ბული, ნორმის ფსიქიური აღიარებისა მხოლოდ იმ ფაქტს გა-
მოხატავს, რომ ჩვენი ნებისყოფა მიმართულია იმისაკენ, რასაც
ნორმა ეწოდება. მაგრამ არსებითად რომ ვსთქვათ, სამართლის
ამოცანა და ნამდვილობა იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ ის გან-
ხორციელებულ იქნეს იქ, სადაც მისი განხორციელების ნება არ-
სებობს. რომ ისტორიული გამოცდილება გვარწმუნებდეს იმაში,
რომ საზოგადოების წევრები შეუგნებლად, ემოციონალურად, ინს-
ტიქტიურად ან ჩვეულების თუ მიდრეკილების გამო ყოველთვის
და ყოველგვარ პირობებში ასრულებენ იმას, რასაც სამართალი აწე-
სებს, მაშინ, ვინ იცის, სამართლის არსებობა შეიძლება სრულებითაც
საქირო არ ყოფილიყო. რა თქმა უნდა, ამ მხრივ შეგვიძლია ვილა-
პარაკოთ სამართლის ნორმის აღიარების ან არაღიარების ფაქტზე.
მაგალითად, შეგვიძლია ვსთქვათ: მოხდა ისე, რომ სამართლის ნორმა
არ განხორციელდა, რადგანაც იგი ფსიქიურად აღიარებული არ იყო
და საზოგადოების წევრთა ნება მიმართული იყო არა ნორმის ობი-
ექტზე, არამედ სულ სხვა რამეზე. მაგრამ მხოლოდ იმიტომ, რომ
აღიარებისა და არაღიარების აქტი ყოველთვის გულისხმობს ისეთი
რამის მოცემულობას, რაც აღიარებისა და არაღიარების აქტით აღიარ-
ებულია ან უარყოფილი, ჩვენ სრული საფუძველი გვაქვს ვსთქვათ,
რომ აღიარების და არა აღიარების ფაქტი ვერავითარ შემთხვევაში

1) ნორმას ლოლიკურად ვაღიარებთ ხოლმე მისი გააზრების აქტში, რად-
განაც ამ აქტით ჩვენ ვსწვდებით ნორმის აზრსა და შინაარსს. ამიტომ მიუხედავად
იმისა—ვაღიარებთ თუ არა ფსიქიურად ნორმას, იგი სდგას ჩვენი შეგნების წი-
ნაზე როგორც აუცილებლობა. ყოველი ფსიქიური აღიარებისა თუ უარყოფის
დროს ის (ნორმა) ლოლიკურად აღიარებულ ნორმად რჩება.

და ვერც ერთის მხრით ნორმის ნამდვილობას ვერ დაახასიათებს. და მართლაც, რომ კარგათ ჩაუფიქრდეთ ბირლინგის აღიარების თეორიას, დავინახავთ, რომ ერთერთი საშუალება, რომლითაც ობექტიურად მოცემული ნორმა ნების ან სურვილის საგნად იქცევა, მიღებულია როგორც პოზიტიური ნორმის ძირითადი ნიშანი.

ზედმეტი არ იქნება აღვნიშნოთ, თუ რას ნიშნავს ობიექტიურად მოცემული ნორმის გადაქცევა ნების თუ სურვილის საგნად? რომ პოზიტიური სამართლის ესა თუ ის ნორმა მოცემულია როგორც განსაზღვრული რამ, ამაზე ორი აზრი შეუძლებელია. მაგრამ ძირითადი კავშირი, რომელიც კი შეიძლება ნორმასთან გვეკონდეს, — ეს სხვა არა არის-რა, თუ არ მისი ლოლიკური აღიარება ზემოხსენებული მნიშვნელობით. რა ფსიქიური დამოკიდებულებაც უნდა გვეკონდეს ნორმასთან, ლოლიკური აღიარების ლოლიკური შედეგი აუცილებელი რჩება. ხოლო ფსიქიურ დამოკიდებულებას ამ ნორმასთან სხვადასხვა საფეხური აქვს. მე ვიტყვოდი, რომ უმდაბლესი (თვისებით) საფეხური ამ დამოკიდებულებისა მქლავნდება ნორმის დარღვევის სურვილში ან ნებაში, ხოლო უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს ის მდგომარეობა, როდესაც ჩვენ თავდავიწყებამდე მივსდევთ ნორმის ღირებულებას. ნორმის დარღვევის ნება ჩვენ ავიღეთ უმდაბლეს საფეხურად სუბიექტის ნორმისაგან დამოკიდებულებისა, რადგანაც ამის იქით ჩვენ წარმოდგენილი გვაქვს მხოლოდ სრული (როგორც ლოლიკური, ისე ფსიქიური) დამოუკიდებლობა სამართლის ნორმისაგან. ნორმის მოთხოვნათა დარღვევის სურვილში კი ჩვენ გვაქვს განსაზღვრული (რასაკვირველია, არა ფსიქიურ სფეროს) ინტიმური კავშირი სუბიექტისა, — როგორც ნორმის ლოლიკურად მაღიარებლისა, იმ ნორმის ღირებულებითი მომენტთან, რომლის დარღვევაც ჩვენ გვინდა. უამისოდ შეუძლებელი იქნებოდა ლაპარაკი სამართლის დარღვევის შესახებ.

მაგრამ როგორ შეიძლება ვილაპარაკოთ სუბიექტის დამოკიდებულებაზე, ნორმასთან, როდესაც, ვსთქვათ მაგალითისათვის ნორმის დარღვევა ჩვენს წმინდა მოვალეობად მიგვაჩნია? რა კავშირი უნდა ჰქონდეს სუბიექტს ნორმასთან, როდესაც იგი (სუბიექტი) ამ ნორმას ფსიქიურად არ აღიარებს? რომ ეს გავიგოთ, საჭიროა მხედველობაში ვიქონიოთ, რომ ფსიქიური აღიარების ან არაღიარების აქტში და დარღვევის ნებაში ლოლიკურად აღიარებული ნორმა ყოველთვის აღიარებულია ან უარყოფილი. მართლაც, რომ ნორმა მოცემული არ იყოს, ე. ი. რომ ნორმა ჩვენს მიერ ლოლიკურად აღიარებული არ იყოს, მაშინ, რასაკვირველია, ადგილი არ ექნებოდა არც ფსიქიური აღიარების აქტს და არც უარყოფის აქტს და, ბოლოს, სამართლის

დარღვევის ნებაც არ წარმოიშობოდა. თუ სუბიექტი განსაზღვრული ღირებულებითი მომენტების მატარებელია, ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა ეს ღირებულება სუბიექტიური და რელატიური იყოს. თვითელი ნორმა, რამდენადაც მას სუბიექტი შეიგნებს, ლოლიკურად აღიარებულია. ხოლო დადებითი თუ უარყოფითი დამოკიდებულება სუბიექტისა, უკვე არა როგორც იდეალურ ღირებულებათა მატარებელისა, არამედ როგორც განსაზღვრულ შესაძლებლობათა, ამ შემთხვევაში ფსიქიური აღიარების ან უარყოფის შესაძლებლობათა, მატარებელისა, ყოველთვის ლოლიკურად აღიარებულ ნორმას გულისხმობს. თავისთავად მოცემული ნორმის ლოლიკურ აღიარებაში აღინიშნება სუბიექტისათვის ნამდვილი, ობიექტიური შინაარსი, რომელიც სწორედ ამ თავისი შინაარსით იწყებს მოქმედებას.

მაგრამ, როგორც ვსთქვით, ამ ლოლიკურად აღიარებული ნორმის მიმართ ჩვენ შეგვიძლია განვიცადოთ სხვადასხვა საფეხურის ფსიქიური დამოკიდებულება. რადგანაც ფსიქიური აღიარება ან არ აღიარება სწორედ იმას ნიშნავს, რომ ლოლიკურად უკვე აღიარებული ნორმა აღიარებულია ან უარყოფილი, ჩვენ ვამბობთ, რომ ორივე შემთხვევაში სუბიექტი ნორმისაგან არის დამოკიდებული. ფსიქიური აღიარების დროს ჩვენ თავდავიწყებამდე ვიძირებით ჩვენშივე მოცემულ (ე. ი. ლოლიკურად აღიარებულ) ნორმაში და ამიტომ ვერ ვამჩნევთ კონფლიქტს ნორმის მოთხოვნასა და სუბიექტის ნებას შორის; მეორე შემთხვევაში კი ჩვენ ფსიქიურად დაშორებული ვართ ლოლიკურად აღიარებული ნორმისაგან, აქ ვგრძნობთ დისტანციას და ამიტომ სულ ხშირად ნორმის წნევას განვიცდით როგორც წმინდა მექანიკურ წნევას (თუმცა სინამდვილეში ეს ასე არ არის). ექვს გარეშეა, რომ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ჩვენ განსაკუთრებული სიციხადით უნდა განვიცადოთ, როგორც განსაზღვრული, სამართლის შეუსაბამო სურვილებისა და ნების სუბიექტის მოცემულობა, ისე ობიექტიურია ნორმის მოცემულობაც, ე. ი. ნორმა და ნების თუ სურვილების სუბიექტს შორის არსებულ კონფლიქტში ბევრად უფრო ნათლად და გარკვევით უნდა განვიცადოთ ნორმაში მოცემული აუცილებლობის წნევა, რაც თავის მხრივ შესაძლებელია მხოლოდ ნორმის ლოლიკურად აღიარების პირობებში.

ზემოაღნიშნულის მიხედვით ძნელი არ არის შევნიშნოთ, რომ ჩვენი ფსიქიური სიახლოვე ნორმასთან, როდესაც მას ფსიქიურად ვაღიარებთ, და აგრეთვე ჩვენი ფსიქიური სიშორე მისგან, როდესაც მას ფსიქიურად უარყოფთ, არაფერს ამბობს არც თვით ნორმაზე და არც იმ კავშირზე, რომელიც თავისთავად მოცემული ნორმის შინაარსა და ამ ნორმის ლოლიკურად მაღიარებელ სუბიექტს შორის

მყარდება. ამიტომ არის, რომ ყველას, ვინც კი მომკმედ ნორმას, ფსიქიური აღიარების ფაქტის გამო უყურებს როგორც ფაქტს, მხედველობაში აქვს არა თვით ნორმა და მაშასადამე მისი ნამდვილობის ხასიათი, არამედ ის საფეხური სუბიექტის ინტიმური ფსიქიური კავშირისა ობიექტიურად მოცემულ ნორმასთან, რომელნიც მხოლოდ ნორმის განხორციელების შესაძლებლობას უზრუნველყოფს. ამიტომ, ჩვენ გვგონია, რომ არც ბირლინგის აღიარების თეორია და არც მაიერის თეორია (რომელიც აღიარების თეორიის თავისებური მოდიფიკაციაა) არსებითად არ არის სამართლის თეორია, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, არამედ იგი უკვე მოცემული ნორმების განხორციელების შანსების თეორიას წარმოადგენს. და ყველა, ვისაც ნორმის განხორციელებლობის ფაქტის მიხედვით სურს ნორმასაც ფაქტის ხასიათი მიაკუთვნოს, ფაქტიურობას, თავისთვის შეუმჩველად, ნორმას კი არ აქერს, არამედ აღიარების ან უარყოფის აქტს, რაც სხვა არის, ვიდრე სამართალი, რადგანაც წინააღმდეგ შემთხვევაში აღიარების აქტით სამართალი აღიარებულნი ვერ იქნებოდა.

იმ ძირითადი დებულების მიხედვით, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს ვსთქვათ, რომ ისინიც, ვინც (როგორც მაგ. Redlob, Meyer Anschutz, Loening, Trippel და ნაწილობრივ Gierke) ხელისუფლების ან ბატონობის ნორმატიულობის აღიარებაზე ამყარებენ, არსებითად გულისხმობენ, არა აღიარების საშუალებით ხელისუფლების უფლებრივი ბუნების დადგენას, არამედ გულისხმობენ აღიარების საშუალებით განსაზღვრული უფლებრივი სისტემის განხორციელების შესაძლებლობის ან შანსების შექმნას. თუ აღიარების თეორიას თანამიმდევრობით განვავითარებთ, ჩვენ უნდა მივიღოთ ან ზემოაღნიშნული დებულებანი, ან და ვაღიაროთ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს რადბრუხი, რომ აღიარების თეორია ბოლოს და ბოლოს „უნდა აღიარებულ იქნეს“-ს ემყარება (ესე იგი ნორმას) ¹⁾.

ფაქტის უმეტესად ვიწრო განმარტება, რომელიც პირველი შეხედვით თითქმის შესაძლებლად ხდის ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობას, ჩვენ გვხვდება იმათ შორის, ვინც ფაქტად მხოლოდ იმას სთვლის, რაც დროში მოხდება ან წარმოიშობა. რა თქმა უნდა, შეგვეძლო გაგვეზიარებინა ფაქტიურის ასეთი გაგება. მაგრამ მთელი მისი უხერხულობა მდგომარეობს იმაში, რომ, ჯერ ერთი, ფაქტად აღიარებულია არა მარტო კონკრეტული სამართალი, რომელიც დროში წარმოიშობა, მოკმედობს და დროშივე სწყვეტს თავის არსებობას, არამედ სიმართლის ის აზრიც, რაც ყოველ კონკრე-

¹⁾ Radbruch, „Grundzüge der Rechtsphilosophie“.

ტულ ნორმაშია რეალიზებული, ხოლო, მეორეს მხრით, თითქოს არავითარი განსხვავება არ არსებობს პოზიტიური სამართლით მომხდარსა და იმ სამართლის აზრს შორის, რომელიც პოზიტიურ სამართლის დამოუკიდებლად არსებობს. ვინ უარყოფს, რომ სამართალი დროში წარმოიშობა და მოქმედობს. მაგრამ ამასთან ერთად იმ აზრის შესახებ, რომელიც ყოველ კონკრეტულ ნორმაშია მოცემული, შეუძლებელია ვსთქვათ ის, რასაც დროში მომხდარი ამა თუ იმ მოვლენის შესახებ ვამბობთ.

არ უარყოფთ, შეიძლება ითქვას: მოხდა ისე, რომ სამართლის აზრი რეალიზებულია სამართლის კონკრეტულ ნორმაში, მაგრამ იმ აზრის (Sinn) შესახებ, რომელიც მოქმედ სამართლად იქცა, ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ იგი მოხდა. ასე რომ, თუ პოზიტიური სამართლის შესახებ შეიძლება ითქვას: „მოხდა“, ჩვენ მაინც არ შეგვიძლია იგი ფაქტად ვალიაოთ, რადგან სამართალში მოხდა ის, რაც არასოდეს ფაქტს არ წარმოადგენს.

სწორედ ისე, როგორც ამა თუ იმ ქეშმარიტების ან ლოდიკური კანონის შესახებ არ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ იგი შემთხვევითია და, ჰუსერლის სიტყვები რომ გავიმეოროთ, „sind zufällig sie könnten ebensogut nicht sein, sie könnten anders sein“¹⁾, სწორედ ასევე სამართალში მოცემული აზრის შესახებაც არ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ იგი მოხდა ან რომ იგი შეიძლება არც ყოფილიყო ან შეიძლება სხვანაირი ყოფილიყო. დიახ, ხშირად ვამბობთ: მოხდა ისე, რომ ჩვენ ვსცანით ქეშმარიტება, მოხდა ისე, რომ სამართლის აზრი ჩვენთვის ნათელი გახდა, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მხოლოდ იმ დროსთან, როდესაც ჩვენ მივსწვდით ქეშმარიტებას ან სამართლის აზრს და არა ამ ქეშმარიტების თუ აზრის წარმოშობის დროსთან. ამგვარად, თუნდაც რომ ფაქტის (როგორც ისეთი რამის, რაც დროში წარმოიშობა) ზემოაღნიშნული შეზღუდვითი განმარტების თანახმად, ჩვენ შეგვიძლია სამართლის კონკრეტული ნორმა მომხდარ მოვლენად ჩავთვალოთ, თვით სამართლის აზრს ასეთ ხასიათს მაინც ვერ მივაწერდით. ამიტომ ჩვენ ყოველთვის უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან სამართლის შემოქმედება და ის, რაც ამ შემოქმედებით რეალიზებულია, სწორედ ისე როგორც ესთეტიურ იდეას ვანსხვავებთ იმ მოქმედებისაგან, რომლითაც ეს იდეა რამეში გარეალიზებულია. სხვათრივ ვერც შევხედავთ საკითხს, რადგან, ჩვენის აზრით, დროში

¹⁾ Husserl „Logische Untersuchungen“. გვ. 122.

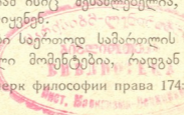
წარმოშობილი და მომქმედი ყოველი სამართალი სხვა არა არის-რა, თუ არ გასაგნებული სამართლის აზრი.

ამ თვალსაზრისით, რასაკვირველია, პოზიტიური სამართლის შესახებაც შეგვეძლო გვეთქვა, რომ იგი რაღაც მომხდარია. და რომ ფაქტის შინაარსი მხოლოდ ამით ამოიწურებოდეს, იძულებული ვიქნებოდით სამართალიც ფაქტად ჩაგვეთვალა, ე. ი. თუ მარტო ამ გარემოებას დავემყარებოდით, ჩვენ ვერ მოვახერხებდით სამართალსა და ფაქტს შორის გამმიჯნელი ხაზი ვაგვევლო.

მაგრამ კითხვა ჩვენ სხვანაირად უნდა დავსვათ; სახელდობრ, რა მოხდა სამართლით? ამ კითხვაზე მხოლოდ ერთი პასუხი გვაქვს: ის მოხდა, რომ სამართლის აზრი იქცა ნამდვილ, მომქმედ აზრად, სწორედ ისე, როგორც ყოველ ხელოვნურ შემოქმედებაში გარეალიზებულია ესთეტიური იდეა. ამიტომ თუ სამართალზე (მომქმედზე),—როგორც სამართლის აზრის განსახიერებაზე,—ჩვენ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ იგი მოხდა,—ამავე აზრს ვერ გავიმეორებთ სამართალში რეალიზებული აზრის შესახებ. არ შეიძლება ნორმაში გამელაგნებული სამართლის აზრის შესახებ ვალიაროთ: მოხდა ისე, რომ აი, სწორედ ეს აზრი, და არა სხვა რომელიმე, გახდა ნორმისათვის დამახასიათებელი საერთოდ. ნორმაში, როგორც განსაზღვრულ მსჯელობაში ჯერარსზე, ჩვენ გვაქვს ერთგვარი კანონშეზომილობა და ამ მხრით ვერ ვიტყვი: მოხდა ისე, რომ სამართლის ნორმას ახასიათებს სწორედ ეს კანონშეზომილობა და არა სხვა რომელიმე. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ ნორმის ფენომენოლოგიურ მომენტებს წარმოადგენს სუბიექტი, ობიექტი და ღირებულებითი მომენტი. ეს მომენტები მოცემული არიან განსაზღვრულ ლოღიკურ ურთიერთობაში და სწორი არ იქნება მათ შესახებ ითქვას, რომ ისინი მოხდენ; მაგალითად, მოხდა ისე, რომ ღირებულებითი მომენტი გაჩნდა ნორმაში, მოხდა ისე, რომ სუბიექტი და ობიექტი ნორმის ბუნების არსებით მომენტებად იქცნენ¹⁾. რომ ჩვენ შეგვეძლოს თუნდაც ერთის წუთით დაუშვათ ყოველივე ამის შესაძლებლობა, ე. ი. დაუშვათ—თითქოს მოხდა ისე, რომ სუბიექტი, ობიექტი, ღირებულებითი მომენტი და ობიექტის ჯერარსობა ნორმაში გაჩნდა, უდავოა, რომ ნორმის ყველა აღნიშნული მომენტისა და თვისების შესახებ ჩვენ შეგვეძლო გვეთქვა: დიახ, ისინი წარმოადგენენ ნორმის დამახასიათებელ მომენტებს, მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ ასეთ მომენტებად ისინი არ ყოფილიყვნენ.

ყველა ეს მომენტები საერთოდ სამართლის მუდმივი, აბსოლუტური და შეუნაცვლებელი მომენტებია, რადგან წარმოუდგენელია

¹⁾ Алексеев. Очерк философии права 174;

სამართლის ნორმა ღირებულებითი მომენტის გარეშე, წარმოუდგენელია იგი ობიექტის ჯერარსობრივი ხასიათის გარეშე, აგრეთვე გაუგებარი იქნებოდა—როგორ შეუძლია სამართლის ნორმას სხვა რამ გამოხატოს, თუ არ ჯერარსობა. და რამდენადაც ეს მომენტები ნორმატიული მსჯელობის ძირითად და პირვად მომენტებს წარმოადგენენ, ჩვენ არ შეგვიძლია ვსთქვათ: მოხდა ან ხდება ისე, რომ ამ მომენტების თავისებურმა შეჯგუფებამ ნორმის ბუნების დახასიათება იწყოს.

ჩვენ ხომ არასოდეს არ ვამბობთ: მოხდა ისე, რომ 2X2 ოთხად იქცა, ან რომ უმოკლეს მანძილად ორ წერტილს შორის სწორი წირი გახდა; სწორედ ამგვარადვე არ შეიძლება ითქვას: ხდება ისე, რომ სამართალი რაღაც ჯერარსობის გამოხატვას იწყებს. ზემოაღნიშნული მომენტები ან არსებობს ან არ არსებობს; თუ არსებობს გვაქვს ნორმა, თუ არ არსებობს ნორმაც არ არის.

თქმა იმისა, რომ რაღაც ხდება გულისხმობს, ამ რაღაცის დასაწყისს. მაგრამ თუ ხსენებული მომენტები ძირითადი და პირვადი მომენტებია, ურომლისოდაც სამართალს ვერ წარმოვიდგენთ, საღი გონება გვიკარნახებს, რომ ამ შემთხვევაში დასაწყისზე ლაპარაკი შეუძლებელია; ხოლო რაკი ასეა, ამ მომენტების შესახებაც, რომელნიც თვით ნორმის ბუნებას ქმნიან, არ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ ისინი მოხდნენ, წარმოიშვნ. ამგვარად, ჩვენ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ პოზიტიური სამართლის ესა თუ ის ნორმა წარმოიშვა (მაშასადამე, შესაძლებელია არც წარმოშობილიყო), მაგრამ თვით სამართლის აზრზე, რომელიც კონკრეტულ მოქმედ ნორმაშია გასაგნებული და რეალიზებული, არ შეგვიძლია ვსთქვათ: მოხდა, გაჩნდა.

მართლაც, ჩვენ ხშირად ვამბობთ, რომ ეკონომიური პირობები და საწარმოო ძალა ურთიერთობის ხასიათი საზღვრავს კონკრეტული ნორმის შინაარსს (ობიექტს). ეს, რა თქმა უნდა, უდავო ფაქტია. ჩვენ არ შეგვიძლია დავასახელოთ სამართლის ისეთი სისტემა, რომელიც აბსოლუტურად თავისუფალი და სრულიად ავტონომიური ნების შედეგი იყოს. ბედნიერებაა, რომ ასეა, რადგან შეუზღუდველი ნების მოქმედებით წარმოშობილი სისტემა ნორმებისა იმდენად დაშორებული იქნებოდა რეალური ცხოვრების პირობებს, რომ სამართლის ნორმის განხორციელება სამართლის თავისუფალი მიღების (ფსიქიური მნიშვნელობით) შედეგი კი არ იქნებოდა, არამედ ტლანქი მექანიკური წნევის შედეგი. სინამდვილეში არ არის და არც ყოფილა ისეთი მართლწესრიგი, რომლის არსებობაც დამოკიდებული არ იყოს ადგილისა, სოციალური წრისა, დროისა და გარემო პირო-

ბებზე. მაგრამ ადგილის, გარემოს და სოციალური წრის პირობები არ შეადგენენ იმ გარემოებას, რომელსაც ჩვენ მხოლოდ ლოდიკურად ვსწვდებით; ისინი წარმოადგენენ ემოციონალურად განცდილ ღირებულებებს, რომელნიც ქმნიან იმ სასიცოცხლო ეტოსს, რაც უზრუნველყოფს სამართლის ნებაყოფლობით შესრულების შესაძლებლობას. და ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ გარემოების ძალით ნაკარნახევი ნორმები სამართლისა არა თუ უფრო უახლოვდებიან ცხოვრებას, არამედ უფრო ადვილადაც იქცევიან ცხოველი განწყობილების შინაარსად, ხოლო ეს გარემოება წარმოადგენს საფუძველს სამართლის იმ თავისუფალი მიღებისათვის, რაზედაც ჩვენ ზემოთ მოგახსენებდით. მარქსისტული ფორმულა, რომ „სამართალი ზედნაშენია“, შეიცავს ღრმა კეშმარიტებას; ამ დებულებას ამართლებს ყველა დროისა და ყველა ხალხის უფლებრივი ცხოვრების ისტორია. მაგრამ როდესაც ვამბობთ, რომ სამართალი ისტორიის, კულტურული განვითარების პროდუქტია, რომ სამართალი კანონმდებლის თავიდან არ გამოდის, როგორც მინერვა იუპიტერის თავიდან, განა ამით იმას ვამტკიცებთ, რომ ისტორიულ გარემოებათა ძალით შექმნილ სამართლის ნორმას აქვს იგივე სტრუქტურა და კანონზომილობა, რასაც ჩვენ ნამდვილ, რეალურ, ემპირიულად შეცნობილ სამყაროში ვამჩნევთ? ეკონომიური პირობები, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ნატორპი¹⁾, ჰკითხულობს: რა შეიძლება გაკეთებულ იქნეს? სამართალი ჰკითხულობს: რით არის უზრუნველყოფილი ის, რაც გაკეთებულ უნდა იქნეს. ეს სრულიად საკმარისია, რათა დავინახოთ ის ღრმა განსხვავება, რომელიც არსებობს სამართლის წარმოშობის გამომწვევ ეკონომიურ პირობებსა და ამ პირობებისაგან დამოკიდებულ სამართალს შორის.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ პოზიტიური სამართლის თვითეულ ნორმაში, რამდენადაც მასში ყოველთვის არის ჯერარსობრივი ობიექტი, მოცემულია სინამდვილის პრეტენზია (Hartmann). მართლაც, თუ ნორმის ობიექტი, ე. ი. ის, რაც უნდა იყოს, არ არსებობს (როგორც ფაქტი), მაშინ თვითღირებულებითი მნიშვნელობა ამ ობიექტისა ააშკარავებს განხორციელების პრეტენზიას.

თუ ჩვენ დაუშვებთ, რომ ნორმის ობიექტი არსებობს, ე. ი. დაუშვებთ, რომ ის, რაც უნდა იყოს, უკვე არის, მაშინ ნორმაც, როგორც ასეთი, უაზრობად უნდა ჩავთვალოთ. სამართლიანად აღნიშნავს Hartmann-ი: „ჯერადი მყოფადის საწინააღმდეგოა—თეორიული

¹⁾ Natorp. „Praktische Philosophie“ 454.

საგანი მყოფადია, ეთიური „მხოლოდ ჯერადმყოფადი“. პირველი არსებულა, მეორე აშკარად არ არსებული. ჯერადმყოფადი არც შეიძლება არსებული იყოს, მისი არსებობა სწორედ გააუქმებდა მის შორის ჯერადს. უკეთუ ადამიანი არსებით ის არის, როგორც იგი ეთიურად უნდა იყოს, მაშინ აღარც ჯერ არს ასეთი იყოს, მაშინ იგი უბრალოდ „არის“. აქ ჩნდება ეთიკის მოდელი პრობლემა. მისი საგანი არარსებულა. ყოფადის საფეხურით იგი თეორიულ საგანზე დაბლა სდგას და მიუხედავად ამისა მას ერთგვარი ყოფადობის ღირებულება აქვს, სინამდვილის ერთგვარი პრეტენზია¹⁾.

აქედანაც ნათლად სჩანს, თუ რა დიდი განსხვავებაა იმის შორის, რასაც ჩვენ ფაქტად ვსთვლით და იმის, რასაც ჩვეულებრივად სამართლის ნორმას უწოდებთ. რაც არის—არის, როგორც რალაც უკვე კონკრეტულ-ინდივიდუალური, როგორც უკვე მომხდარი რამ, და ამ მნიშვნელობით შესაძლებლობაც და აუცილებლობაც სინამდვილის ან ფაქტის უკან დგანან. ამ შემთხვევაში აუცილებლობა და შესაძლებლობა მიგვიითიებებს მხოლოდ თვით ფაქტის შესაძლებლობაზე ან აუცილებლობაზე. და ფაქტი, როგორც ზოგადი ცნება ყოველივე იმის, რაც დროშია მომხდარი, ან შესაძლებელი უნდა ყოფილიყო ან აუცილებელი, რადგანაც ფაქტი ან ფაქტიური უკვე თითონვე სპობს, როგორც თავის არა შესაძლებლობას, ისე თავის არა აუცილებლობას (Hartmann). ხოლო რაკი ფაქტის შეუძლებლობა მოსპობილია, იგი შესაძლებელია და რამდენადაც ფაქტის არანამდვილობა უარყოფილია, იმდენად იგი აუცილებელია. ამ მხრით აუცილებლობა და შესაძლებლობა თითქოს ფაქტით არის დაფარული; ფაქტი აქ მოცემულია განსაზღვრულ დამოკიდებულებაში შესაძლებლობისა და აუცილებლობისადმი. ფაქტი, ან ნამდვილი რამ შესაძლებლობასა და აუცილებლობას შორის კი არ სდგას, როგორც კანტი ფიქრობდა (Natorp), არამედ მათ მალლა. ფაქტიური, ყოველ შემთხვევაში, შესაძლებელი მაინც უნდა ყოფილიყო (Hartmann); ნორმაში მოცემული აუცილებლობა კი უსათუოდ სპობს იმის ფაქტიურობას, რაც უნდა იყოს. ამიტომ შეუძლებელია, რომ ის ფაქტი იყოს. „როგორ შეიძლება რაიმე მოვლენა ყოფილაყო აუცილებელი, რომ ის ერთხელ მაინც შესაძლებელი არ ყოფილიყო“,—ჰკითხულობს Hartmann-ი. მაგრამ აქ მხედველობაში აქვთ ნამდვილობა, უკვე განხორციელებულის მნიშვნელობით, და არა აუცილებლობა. და მართლაც, თუ ნორმის შინაარსს ავიღებთ, როგორც ასეთს,

¹⁾ Hartmann. logische und ontologische wirklichkeit. Kantstuden. Bd. XX.

ავიღებთ უბრალოდ, როგორც განსაზღვრულ შინაარსს, რომელიც გამოსახულია, როგორც ჯერარსი, მაშინ შესაძლებლობა ამ აუცილებლობის შესრულებისა, ისე როგორც შეუძლებლობა ჯერარსის განხორციელებისა, გამომჟღავნდება ისტორიულად, ე. ი. ჯერ ნორმა და მის მიერ გამოხატული ჯერარსობა და შემდეგ შესაძლებლობა ან შეუძლებლობა მისი შესრულებისა. მაგრამ განა წარმოსადგენია, რომ ის, რაც ჯერარსად არის აღიარებული, ერთხელ მაინც არ იყოს შესაძლებელი? მაგრამ თვით ეს მსჯელობა: „ერთხელ მაინც არ იყოს შესაძლებელი“ გულისხმობს უკვე რაღაც მომხდარს. ამიტომ ის, ვინც საკითხს ასე აყენებს, აუცილებელზე და აუცილებლობაზე კი არ ფიქრობს, არამედ ფაქტზე, რაც თითონ სპობს თავის შეუძლებლობას ან თავის არაუცილებლობას (Hartmann).

ამ მცირე შენიშვნებიდან სჩანს, რომ პოზიტიური სამართალი არის ნამდვილობა იმ უფლებრივი აზრის, რომლის შესახებაც არასოდეს არ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ იგი მოხდა. რა ფორმით, რა წესით არის მოცემული ეს აზრი დროში წარმოშობილ ამა თუ იმ ნორმაში, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ. ამგვარად, დროის მიხედვით ცვალებად უფლებრივ ნორმაში ნამდვილობის მატარებელია მხოლოდ განსაზღვრული უფლებრივი აზრი, ისე როგორც ყოველი ესთეტიური თხზულება არის ნამდვილობა ესთეტიური იდეისა, ე. ი. სამართლის ნამდვილობა (პოზიტივობა) არის თვით სამართლის აზრის ნამდვილობა, რაც, თავის მხრით, ნიშნავს მხოლოდ აზრის ქმედობას. აი, ფაქტსა და სამართალს შორის არსებულ ამ განსხვავებაზეა დამყარებული მთელი განსხვავებაც სამართლისა და ფაქტის ქმედობათა შორის.

როდესაც ჩვენ სოციალურ-ფსიქიურ ფაქტებზე ვლაპარაკობთ, ეს ფაქტები, როგორც გარეაღიზებელი აუცილებლობა ან შესაძლებლობა, ყოველთვის ინდივიდუალური არიან და ამიტომ მათ არ შეიძლება ჰქონდეს რაიზე პრეტენზია განხორციელებისა, რადგან უკვე განხორციელებული არიან. ამის გამო ყოველ ფაქტს აქვს, ან შეიძლება ჰქონდეს, კავშირი რაღაცასთან, რაც არსებითად სხვა რამ არის, ვიდრე თვით ეს კონკრეტი ფაქტია. მაგალითად, თუ სამართალს აქვს ტენდენცია გახდეს ისტორიის შინაარსად, ასეთ ტენდენციას ფაქტში ვერ ვხედავთ. ფაქტს არ შეუძლია შექმნას შესაძლებლობა ან აუცილებლობა თავისი განხორციელებისა, რადგანაც ფაქტი უკვე არის. და ყველაფერი, რასაც ჩვენ, როგორც ფაქტს, უპირისპირებთ სამართალს, სწორედ ამით ხასიათდება. ხოლო სამართლის მოქმედება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სულ სხვა რამ

არის. ასე რომ, თუ ჩვენ ნამდვილობის ხასიათს ფაქტთან ერთად სამართალსაც ვაკუთვნებთ, ეს ორი ნამდვილობა—ფაქტი და სამართალი—იმით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, რომ, ჯერ ერთი, ის, რაც რეალიზებულია სამართალში, სხვა რამ არის, ვიდრე ის, რაც შეიძლება რეალიზებულ იქნეს ფაქტით, ხოლო, მეორეს მხრით, ის, რაც რეალიზებულია სამართალში, ატარებს სხვა ტენდენციას და მოქმედებას, ვიდრე ის, რაც ფაქტია. და ჩვენ გვგონია, რომ მხოლოდ იმიტომ რომ სამართალს, როგორც უფლებრივი აზრის ნამდვილობას, —წინააღმდეგ ფაქტებისა, —აქვს განხორციელების პრეტენზია, ყოველი მართლწესრიგი, იმდენად, რამდენადაც იგი უკვე განხორციელებული სამართალია, წარმოადგენს ისტორიას, ხოლო რამდენადაც იგი განხორციელებლობაა, ყოველთვის წარმოადგენს იმის განხორციელების შანსსაც, რაც სამართლის მიერ გამოხატულია როგორც ჯერარსი. ამგვარად, სამართლის პოზიტიუზობა მდგომარეობს სამართლის აზრის ნამდვილობაში. სწორედ ამით ამოიწურება პოზიტიური სამართლის ცნების დედააზრი. ასე რომ, თუ იმ შემთხვევაში, როდესაც ჩვენ ფაქტზე ვლაპარაკობთ, იგულისხმება, რომ შესაძლებლობა და აუცილებლობა აბსოლუტურად ამოწურულია თვით ნამდვილობით, მეორე შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც ჩვენ სამართალზე ვლაპარაკობთ, იგულისხმება, ნამდვილობა აზრისა, რომელშიაც ყველაფერი მოცემულია, როგორც ჯერარსი. იმიტომ თუ, მაგალითად, ნორმის შესრულების ფაქტები ჩვენ შეგვეძლო პოზიტიური სამართლის ნორმის განხორციელებად ჩაგვეთვალა, სამართლის შესახებ შეგვეძლო გვეთქვა მხოლოდ, რომ ის არის აზრის ნამდვილობა.

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ სამართლის აზრი, რომელიც არსებითად არ არის მომქმედი სამართალი, ე. ი. ნამდვილი სამართალი, არ წარმოიშობა, არ ჩნდება და არ ხდება. ხდება მხოლოდ ის, რაც იბადება, სახელდობრ, პოზიტიური სამართლის ნორმები, რომლებშიაც ყოველთვის მოსჩანს სამართლის აზრი. ჩვენ ვერ ვნახავთ პოზიტიური სამართლის ისეთ ნორმას, რომლიდანაც განდევნილი იყოს სამართლის აზრი, რადგანაც ჩვენ არ ვიცით რა არის, რას წარმოადგენს სამართლის ნორმა, რომელშიაც სამართლის შინაარსი არ მიიპოვება.

რა დასკვნა შეგვიძლია გამოვიტანოთ აქედან, თუ არ ის, რომ წარმოშობა ნამდვილი, მომქმედი სამართლისა (და მხოლოდ ეს არის სამართალი) არის არა სამართლის აზრის წარმოშობა, არამედ დასაწყისი უფლებრივი აზრის ნამდვილობისა. აი, მხოლოდ ამ მნიშვნელობით შეიძლება პოზიტიური სამართლის წარმოშობაზე ლაპა-

რაკი, მხოლოდ ამ მნიშვნელობით შეიძლება ვთქვათ: მოხდა ისე, რომ სამართლის აზრი იქცა ნამდვილ, მომქმედ შინაარსად, და აი რატომ აქვს ყოველ ნორმას მიმართება სამართლის იდეისადმი. ხოლო რაკი ეს ასეა, თავისთავად ცხადია, რომ პოზიტიური სამართლის წარმოშობა უნდა ნიშნავდეს მხოლოდ ერთს, სახელდობრ იმას, რომ სამართლის აზრი იქცა მომქმედ უფლებრივ შინაარსად, ისე როგორც ყოველ სურათში—ესთეტიური იდეა პოულობს თავის ნამდვილობას. ამგვარად, სამართალი, რომელიც წარმოიშვის, ე. ი. ნამდვილი პოზიტიური სამართალი არის უფლებრივი აზრის ნამდვილობა ან, სხვა-ნაირად რომ ვთქვათ, სამართლის არა-მომქმედი აზრი სამართალში (პოზიტიურში) ნამდვილ ე. ი. მომქმედ შინაარსად იქცევა.¹⁾ ამიტომ პოზიტიური სამართალი არის ის, რაც სამართლის აზრს ასაგნობრივებს.

ამგვარად, თუ სამართლის შინაარსი, მისი დედა აზრი არ ჩნდება, ე. ი. არ ხდება, სამაგიეროდ, ის, რაც ნამდვილად ჩნდება, ე. ი. პოზიტიური სამართალი—წარმოუდგენელია უდასაწყისოდ, ე. ი. სამართლის წყაროს გარეშე. და როგორც ესთეტიური იდეა პოულობს თავის განხორციელებას სურათში, ესთეტიური შემოქმედების საშუალებით, სწორედ ისევე სამართლის არ-მომქმედი აზრის ნამდვილ (ქმედით) შინაარსად ქცევა შეიძლება მხოლოდ სამართლის შემოქმედების აქტის საშუალებით. ამიტომ თუ სამართლის აზრს წინ არ უსწრებს რაიმე აქტი, რომელიც ამ აზრს ჰქმნის, უფლებრივი აზრის პოზიტიურობა უსათუოდ განსაზღვრულ აქტს ჰკულისხმობს. ამ აქტის (წყაროს) გარეშე არ არის პოზიტიური სამართალი, ე. ი. არ არის ნამდვილი მომქმედი სამართალი.

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ სამართლის პოზიტიურობა არის რაღაც მომხდარი; ეს ცხადია, რადგანაც პოზიტიური სამართლის ყოველი ნორმის შესახებ ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ: იგი არის, მაგრამ შეიძლება არც ყოფილიყო, ე. ი. პოზიტიური სამართლის ყოველი ნორმა, ან ნორმების სისტემა, შეგვიძლია ჩავთვალოთ შესაძლებელ უფლებათა სპეციფიურ შემთხვევად. მაშასადამე, ჩვენ წარმოდგენილი უნდა გვქონდეს რაღაც მეტაიურიდიული გარემოება, რომელსაც შეუძლია გამოიწვიოს ეს პოზიტიურობა.

მაგრამ, როგორ ხდება ეს გარდაქმნა? რას ემყარება პოზიტიური სამართლის შემთხვევითი ხასიათი, ან რა იძლევა სამართლის იდეას, აზრს ისეთი მსჯელობის სახით, რომელშიაც მკლავდება ნამდვილობა, ე. ი. ქმედობა ამ აზრისა? მხოლოდ უფლებრივი შემოქმედება. და ისე, როგორც ესთეტიური შემოქმედება, ესთეტიური იდეის ნამდვი-

¹⁾ K. Larenz Die Wirklichkeit des Rechts. (Logos—Bd XVI).

ლობას (ქმედობას) ამა თუ იმ სურათში ან ქანდაკებაში ღებულობს, სწორედ აგრეთვე უფლებრივი შემოქმედება სამართლის აზრის ნამდვილობას (ქმედობას) პოზიტიურ სამართალში ამჟღავნებს¹. და მხოლოდ მაშინ, როდესაც სამართლის აზრს პოზიტიურ სამართალში მოპოებული აქვს თავისი ნამდვილობა, ის უკვე მომქმედი სამართლის აზრია და როგორც ასეთს, მას ახასიათებს მისწრაფება განხორციელებისაკენ, ე. ი. მისწრაფება იმისაკენ, რომ გახდეს ისტორიის შინაარსად.

აი, ამ ღებულებიდან გამოვდიოდით ჩვენს წერილში იურიდიული სუბიექტების შესახებ, და აღვნიშნავდით, რომ პოზიტიური სამართლის ბუნება სწორედ ისეთია, რომ მას შეიძლება ჰქონდეს მიმართება მხოლოდ იმისადმი, ვისაც თავისი ობიექტიური თვისებების მთლიანობით შეუძლია პოზიტიური სამართლის ნორმის ნამდვილი განმახორციელებელი იყოს. ჩვენ ვამბობდით აღნიშნულ წერილში, რომ კანონმდებელს შეუძლია სუბიექტად აღიაროს ყველა, არა მარტო გონიერი, არამედ არაგონიერი არსებაც. მაგრამ ვინც უნდა აღიაროს კანონმდებლობამ სამართლის სუბიექტად, სულერთია, პოზიტიური სამართლის ნორმის მიმართება არ შეიცვლება, რადგან ნორმის ობიექტის ჯერარსობრივი ხასიათი თითონ იძლევა თავის მიმართებას იმისაკენ, ვისაც ნამდვილად შეუძლია ჰქონდეს უფლება, ე. ი. ნამდვილად შეუძლიან შეიგნოს, რომ აქვს უფლება; მართლაც, მაქვს უფლება — ნიშნავს იმას, რომ გამეგები უფლება; უფლების გაგება კი, როგორც აღვნიშნეთ, შესაძლებელია მხოლოდ სამართლის ნორმის ლოლიკურად აღიარების ნიადაგზე. მეორეს მხრით, სწორედ ლოლიკურად აღიარებულ ნორმაში ვითვისებთ ობიექტის ჯერარსობრივ ხასიათს, ხოლო ამ შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია ვიდგეთ სამართლის წინაშე, მხოლოდ როგორც ნამდვილი განმახორციელებელი ჯერარსობრივი ობიექტისა. ასე რომ, ვინც უნდა ჩათვალოს კანონმდებელმა სამართლის სუბიექტად, ნამდვილი სუბიექტი შეიძლება იყოს მხოლოდ პიროვნება, როგორც შესაძლებელი ღირებულებითი აქტების მატარებელი; ყოველივე დანარჩენი, რასაც კანონმდებელი სამართლის სუბიექტად აღიარებს, არსებითად შეიძლება წარმოადგენდეს მარტოოდენ ცენტრს, რომლის მიმართაც სწორედ სამართლის განმახორციელებელი, ე. ი. სამართლის ნამდვილი სუბიექტი ანხორციელებს სამართლის ნორმას.

ჩვენს წერილში, პოზიტიური სამართლის ნორმის ობიექტის ჯერარსობრივი ხასიათიდან გამოვყავდა ის დასკვნა, რომ სამართ-

¹) Kroner geschichte und Philosophie. Logos Bd. XII.

ლის სუბიექტი შეიძლება იყოს ქმედობაუნარიანი (უფლებრივი მნიშვნელობით) სუბიექტი. წერილში ჩვენ ვამბობდით: „ქმედობაუნარიანობა — ერთ-ერთი მთავარი მომენტია პიროვნებისა. ეს ქმედობაუნარიანობა არის შესაძლებლობა ნორმის განხორციელებისა, რადგანაც ნორმისათვის ამ შემთხვევაში ლოლიკურად განმახორციელებელი შეიძლება მისი შინაარსის განმახორციელებელი იყოს. და თუ ქმედობაუნარიანობაში ტრადიციული იურისპრუდენციის მომხრენი გულისხმობენ „ნებისყოფის სიმწიფეს“, „პასუხისმგებლობას“, — „მომწიფებულ აზროვნებას“ და, მეორეს მხრით, ქმედობაუნარიანობა ამ თვისებათაგან არის დამოკიდებული, ლოლიკურად მათ სხვა არაფერი რჩებათ, გარდა იმისა, აღიარონ, რომ ნებისყოფის „სიმწიფე“, „უფლებრივი აღიარების უნარიანობა“ სამართლის ნორმის ქმნილებაა; და თუ ზემოაღნიშნულ მომენტებს სამართლის ნორმის ქმნილებად ვერ აღიარებენ, მაშინ ისიც უნდა ითქვას, რომ ქმედობაუნარიანობა თავიდანვე იგულისხმება იქ, სადაც არის „მომწიფებული ნებისყოფა“, „შესაძლებლობა იურიდიული წმინდა აღიარებისა“, „ლოლიკური ცნობისა“ და სხვ. თუ საკითხს ასე მიუდგებით და მასთან ერთად მივიღებთ მხედველობაში, რომ ყველა ეს შესაძლებლობანი არის პიროვნების დამახასიათებელი მომენტები, მაშინ იქ, სადაც პირი ნაგულისხმევია სამართლის მიერ, ნაგულისხმევია აგრეთვე პირისათვის დამახასიათებელი მომენტები და, მათ შორის, განხორციელების შესაძლებლობაც, ანუ ქმედობაუნარიანობა. აქ არ შეიძლება იმ ტრადიციული მოსაზრების მოყვანა, რომ იურიდიულ ქმედობაუნარიანობასა და ფიზიკურ-ფსიქოლოგიურ ქმედობაუნარიანობას შორის საერთო არაფერია. ამ ტრადიციულ შეხედულებას ყველა იცნობს. ლოლიკურად სამართლის ნორმაში, მსჯელობაში „უნდა იყოს“ არ შეიძლება იქნეს მოცემული მიმართება ფსიქოლოგიურ-ფიზიოლოგიურ-ემოციონალურ შესაძლებლობისაკენ. სამართლის ნორმაში შეიძლება იყოს მიმართება მხოლოდ იმ შესაძლებლობისაკენ, რომლითაც თვით ნორმა უნდა განხორციელდეს. თუ ჩვენ ნორმის შინაარსს მიზნად ვაღიარებთ, მაშინ განმახორციელებლის შესაძლებლობა მხოლოდ საშუალებად იქნება აღიარებული, ვინაიდან განხორციელების იდეა ყოველთვის საშუალების ცნებაშია მოცემული და საშუალებას კი ყოველთვის მიზნის ბეჭედი აზის. თვით მიზანში არის მოცემული ეიდექტიური მიმართება რალაციისაკენ, როგორც საშუალებისაკენ, შესაძლებლობისაკენ. ამიტომაც უფლებრივი ნორმის მიერ ნაგულისხმევი განმახორციელებელი, ანუ განხორციელებლობის შესაძლებლობა, არის მხოლოდ და მხოლოდ შესაძლებლობა ნორმის შინაარსის განხორცი-

ელებისა. ასე რომ, იმდენად, რამდენადაც სუბიექტი ჩვენ სწორედ ნორმის განმახორციელებლად გვყავს წარმოდგენილი და სამართლის სუბიექტის სუბსტრატი ყოველთვის პირია, იურიდიული ნორმის მიერ ნაგულისხმევ სუბიექტში ყოველთვის ნაგულისხმევეია ქმედობაუნარიანობა ნამდვილი იურიდიული მნიშვნელობით¹⁾

ამიტომ სამართლის ნორმის წინაშე ყოველთვის სდგას სუბიექტი, მხოლოდ როგორც შესაძლებელი ღირებულებითი აქტების მატარებელი. არა ხელოვნურ ნიშანთა სამყარო, არამედ სამყარო მომქმედი სუბიექტებისა, სამყარო, რომელიც შესაძლებელ ღირებულებითი აქტების ცოცხალ მატარებელთაგან შესდგება, არის ის ერთად-ერთი სფერო, რომლისკენაც მიილტვის სამართლის ნორმა, ან უფრო სწორედ, ჯერარსობრივი ობიექტი სამართლის ნორმისა. ჩვენ ვლაპარაკობთ სუბიექტზე, როგორც მხოლოდ ღირებულებითი აქტების შესაძლებლობათა მატარებელზე, რადგანაც სუბიექტებს ამ მნიშვნელობით ვერ შექმნის სამართალი, ვინაიდან სამართალი არ ჰქმნის სიცოცხლეს. ეს სუბიექტები იქმნებიან სხვა კანონშეზომილებათაში, ვიდრე სამართალი: სწორედ ამიტომ ისინი შესაძლებელნი არიან მხოლოდ, როგორც ღირებულებითი აქტების შესაძლებლობათა მატარებელნი. აი, ეს სუბიექტები წარმოადგენენ არქიმედის იმ პუნქტს, რომლის საშუალებითაც სამართლის ნორმას შეუძლია რეალური სამყარო აამოძრაოს. ეს სუბიექტები წარმოადგენენ იმას, რაც უფლებრივი ცხოვრების ისტორიას ჰქმნის.

მაგრამ რაკი ჩვენ ასე გავყარეთ სამართლის სამყარო ამ შესაძლებლობათა სამყაროსგან, თავის თავად ცხადია, რომ იბადება საკითხი ნორმის შესრულების უზრუნველყოფის შესახებ. ჩვენ დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ თვითეული კონკრეტული სისტემა, რომელიც თავის თავად უნდა სრულდებოდეს, ფაქტიურად შესრულდება, ე. ი. უფლებრივი ცხოვრება საჭიროებს შესრულების შანსს. ნორმათა სისტემას თვით სოციალურ წრეში უნდა ჰქონდეს შესრულების შანსი, უამისოდ უცნაურ სურათს მივიღებდით. ერთის მხრით, ჩვენ გვექნებოდა შესასრულებლად დანიშნული ნორმათა სისტემა და, მეორეს მხრით, ყოველთვის გვექნებოდა ნორმის კონკრეტული განხორციელებლობა ან განუხორციელებლობა, ე. ი. ისტორია, რაც სრულიად საკმარისი არ იქნებოდა იმისათვის, რომ შექმნილიყო რწმენა მომავალი შესრულებისა, რადგანაც იმ ისტორიის მიხედვით, სადაც არ ვიცით რა სკარბობს—რიცხვი უფლებრივი აქტებისა, თუ უფლების დარღვევისა,—შეუძლებელია ასეთი რწმენის დაბადება.

¹⁾ გ. ნანეიშვილი იურიდიული სუბიექტი. ტფ. სახ. უნივერსიტეტი (მოამბე VIII).

როგორც ვხედავთ, არ კმარა, რომ თვითეული იდგეს სამართლის წინაშე, როგორც სუბიექტი შესაძლებელი ღირებულებითი აქტებისა. უფლებრივი ცხოვრებისათვის საჭიროა, რომ ეს სუბიექტები, რომელნიც სამართლის მიმართ ყოველთვის შესაძლებელი ღირებულებითი აქტების მატარებელი არიან, არსებობდნენ ერთმანეთისათვის, რაღაც სხვა მნიშვნელობითაც.

მაშ, როგორ-ღა უნდა იყვნენ ერთმანეთისათვის მოცემული სუბიექტები, რომ უფლებრივი ცხოვრება (ე. ი. ნორმათა სისტემის შესრულება) შესაძლებელი გახდეს? თუ სუბიექტი, როგორც ნორმის განხორციელების შესაძლებლობის მატარებელი, მოცემულია სხვა კანონშეზომილობაში, ვიდრე სამართალი, თუ სამართლის განხორციელების უნარი სამართალზე არ არის დამოკიდებული და, მეორეს მხრით კი, იმისთვის, რომ მე ვიყო სამართლის განმახორციელებელი, დიდი მნიშვნელობა აქვს იმასაც—მეორეც არის თუ არა მისი განმახორციელებელი, თავისთავად ცხადია, რომ ეს მეორე ჩემთვის მოცემული უნდა იყოს არა მარტო როგორც ნორმის ლოლიკურად მალიარებელი, არამედ როგორც შანსიც ამ ნორმის ნამდვილი შესრულებისა. ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ნორმის ინდივიდუალური განხორციელებლობისათვის ძირითადი მნიშვნელობა აქვს მეორე სუბიექტის სამართლის განხორციელების შესაძლებლობაში მოცემულობის საკითხს.

სწორედ ასე უნდა იდგეს საკითხი თვითეულის წინაშე, ვინც, აღიარებს რა, რომ სამართლის განხორციელებლობა თვით სამართლისათვის დამახასიათებელი არ არის, იმავე დროს აღიარებს იმასაც, რომ სამართლის განხორციელების უნარი არ შეიძლება სამართლის ქმნილებად ჩაითვალოს. და მართლაც, ძნელი არ არის დავრწმუნდეთ იმაში, რომ თუ სამართლის განხორციელების უნარს მიზეზობრივად დაუკავშირებთ სამართალს, ე. ი. თუ მათ ერთ კანონშეზომილობაში მოვათავსებთ (როგორც ამას სჩადიან, მაგალითად, იმ მიმართულების მომხრენი, რომლის მიხედვითაც, სამართლის პირვადი სფერო ადამიანის ფსიქიკაა), მაშინ, ჩვენის აზრით, არც შეიძლება იმაზე ლაპარაკი, რომ პოზიტიური სამართლის ნორმის შეუსრულებლობა სუბიექტისათვის ბრალად ჩაგვეთვალა, რადგანაც შეუსრულებლობა აქ ყოველთვის შეიძლება წარმოვიდგინოთ როგორც შემთხვევითი მოვლენა, სუბიექტის გარეშე მდებარე გარემოებით გამოწვეული. აი რატომ გვგონია, რომ აღნიშნული თეორიების საფუძველზე შეუძლებელია სისხლის სამართლის სისტემის აგება.

აღნიშნულის მიხედვით, ის თვისებები, რაც სუბიექტს აქცევს იმ ღირებულებად, რომლისადმიც სამართლის ნორმას შეუძლია მიმართება ჰქონდეს, სრულიად საკმარისი არ არის, რომ ჩვენ ამ სუბიექტთან განსაზღვრული უფლებრივი ურთიერთობა დავიკვიროთ. ეს თვისებები ჩვენთვის მოცემული უნდა იყოს სხვა გარდატეხით. მეორე სუბიექტი ჩვენ მართო იმ მხრით კი არ უნდა გვყავდეს წარმოდგენილი, რომ ის უფლებრივი ნორმის შესრულების შესაძლებლობის მატარებელია, არამედ იგი, ვიდრე მასთან უფლებრივ ურთიერთობას დავიკვირდეთ, უნდა შევითვისოთ, უნდა განვიცადოთ როგორც ერთად-ერთი შესაძლებლობა ნორმის შესრულებისა, ე. ი. იგი, ვიდრე მასთან რაიმე უფლებრივ კავშირს დავდებდე, მოცემულ უნდა იყოს ჩემთვის როგორც ნორმის შესრულების შანსი. როცა მეორეს ჩვენ განვიცდით როგორც შანსს, იგი ჩვენთვის განმტკიცებულია ერთ თვისებაში, ერთ უნარში—ნორმის შესრულების უნარში, რაც ისტორიულად შეიძლება არც კი გამართლდეს.

მაგრამ რა ქმნის ამ შანსს? მთელი რიგი გარემოებათა, რომელთაგან ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ მხოლოდ რამდენიმე: ხელისუფლება, იძულება, პსიქიური აღიარება, რომლის ერთ-ერთი ფორმა ჩვენ გვაქვს პოლიტიკური მითების სახით და სხვ. პოლიტიკური მითები, როგორც არის ხალხის ნების უცოდველობა, მონარქიული ხელისუფლების ღვთაებისაგან წარმოშობა და მრავალი სხვა,— იყო ის გარემოებანი, რომელთა ძალითაც ყველანი განიცდიდენ ერთმანეთს, როგორც შესაძლო განმახორციელებლებს განსაზღვრული უფლებრივი სისტემისა. ამ პოლიტიკური მითების წყალობით ნორმების ფსიქიური აღიარებაც აუცილებელი იყო; მათი მეოხებით უფლებრივი ღირებულებანიც სანუკვარ ღირებულებებად იქცეოდენ, და ბოლოს, მათი გავლენით, ყველა წევრი ერთი და იმავე საზოგადოებისა განცდილი იყო თვითეული წევრის მიერ როგორც მატარებელი ერთი შესაძლებლობისა,—სამართლის კონკრეტული სისტემის განხორციელებლობის შესაძლებლობისა. რამდენჯერ მომხდარა კაცობრიობის ისტორიაში, რომ ძალაგამოლეულ და მერყევ ხელისუფლებას მიუმართავს პოლიტიკური მითების შექმნისათვის, რათა ამით სამართლის განსაზღვრული სისტემის განხორციელების შესაძლებლობა უზრუნველყოს. როცა რომის იმპერია იშლებოდა, როცა დაირღვა ის ტრადიცია, რომელიც რომის სახელმწიფოებრივ-უფლებრივი ორგანიზაციის ქვაკუთხედს წარმოადგენდა, აღმოსავლურ მიტრაიზმს მიმართეს და იქ ეძებდნენ ხსნას. თავდაპირველად სუსტი დემოკრატია მტკიცდებოდა და ძლიერდებოდა იმ მხრით, რომ ხალხის საერთო ნება უცოდველი და შეუმცდარია. რომის

კათოლიკური უფლებრივი ორგანიზაციის ძლიერება ნაწილობრივ შედეგია მრავალი მითებისა და ლეგენდებისა, რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანი კათოლიკური ეკლესიის შეფის უცოდველობა იყო. არისტოკრატიული რეჟიმის დასაყრდნობ ფუძეს ის ფიქცია შეადგენდა, რომ ერთი ჯგუფი თავისი თვისებით და ღირსებით მეორეზე მაღლა სდგას. რამდენი რამ იყო ჯერ დაშლილი და შემდეგ შექმნილიც ე. ე. რუსოს საზოგადოებრივ ხელშეკრულების უდიდესი ლეგენდით და ლეგენდით არ არსებული „Volonté générale-ის ნამდვილობის შესახებ. თუ ამ მითებს არ ეთანაბრებოდა სოციალური ნამდვილობა, ისინი წარმოადგენდნენ ფსიქიურ სიმართლეს. საზოგადოების წევრები. რომელნიც ემონებოდნენ ამ პოლიტიკურ მითებს, რაც ყველას იძულებდა სამართლის წყარო (სამართლისაგან დამოუკიდებლად) ღირებულებად ჩათვალათ, — განიცდიდნენ თვითეულ წევრს როგორც ამ წყაროდან წარმოშობილი ნორმების განხორციელების შანსს. პოლიტიკური მითების გავლენით საზოგადოების წევრთა შორის იბადება რწმენა, რომ ესა თუ ის ნორმა ყოველი წევრის მიერ იქნება გავებული და შეთვისებული და რომ ეს შეთვისებული ნორმა ნამდვილად შესრულდება.

მეორე საშუალება, რომელიც თითქოს არაპირდაპირ ქმნის შესაძლებლობას, რომ საზოგადოების თვითეული წევრი მიღებულ იქნეს როგორც შანსი ნორმის შესრულებისა, — არის იძულება. სამართალში იძულების მომენტის არსებობა ყველაზე უფრო მკაფიოდ და ხაზგასმით გვიჩვენებს იმას, რომ სამართლისა და მისი განხორციელების შესაძლებლობას შორის მიზეზობრივი კავშირი არ სუფევს. ჩვენ ვიტყვით, რომ იძულების გამოსავალ მომენტს წარმოადგენს მოსახრება იმის შესახებ, რომ სამართლის კანონშეზომილობა დამოუკიდებელია იმ შესაძლებლობათა კანონშეზომილობისაგან, რითაც ეს სამართალი შეიძლება განხორციელებულ იქნეს. და მხოლოდ იმიტომ შეიძლება ლაპარაკი იძულების გონიერებაზე, რომ სამართლის სამყარო და სამართლის ღირებულებათა განმახორციელებელი სამყარო მიზეზობრივად კი არ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული, არამედ მხოლოდ უპირისპირდებიან ერთი-მეორეს. სწორედ ამ დაპირისპირებაში მდგომარეობს მათი სიახლოვე, რადგანაც სამართალი შეუძლებელია სხვა რამისაქენ იყოს მიმართული, თუ არ თავისი განხორციელების შესაძლებლობისაქენ. თუ სამართლის ნორმას აქვს ტენდენცია განხორციელებისადმი, იძულებას ახასიათებს ტენდენცია, ამ განხორციელების უზრუნველყოფისადმი. ამ მნიშვნელობით, იძულება, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ილინი, არის სამართლის სამ-

ყაროდან გადასვლა სხვა სამყაროში, ჩვენის აზრით, სამართლის განხორციელების შესაძლებლობათა სამყაროში. იძულების ერთადერთი დანიშნულება ის არის, რომ სუბიექტი, როცა მას სამართლის დარღვევის ტენდენცია აქვს, დასტოვოს მისი შესრულების შესაძლებლობაში ან იძულებით შესრულებინოს მას ის, რის შესრულებაც არ სურს. ამგვარად, იძულება ყოველთვის „რამისათვის“ არის, ე. ი. იგი საშუალებაა. მაგრამ ხასიათი მისი, როგორც საშუალებისა, განისაზღვრება სამართლისა და მისი განხორციელების შესაძლებლობის დაპირისპირებით. წარმოადგენს რა სამართლის განხორციელების უზრუნველყოფის საშუალებას იმ სფეროში, რომელიც სამართალთან მიხეზობრივად დაკავშირებული არ არის, იძულება შეუძლებელია არ იქნეს განცდილი საზოგადოების წევრთა მიერ როგორც შანსი იმისა, რომ სამართლის ამა თუ იმ ნორმას წევრები განხორციელებენ. ამის გამო ყოველი სუბიექტი მეორე სუბიექტისათვის მოცემულია როგორც ნამდვილი შანსი სამართლის განხორციელებისა. და ჩვენ გვგონია, იძულების სოციალური როლი სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ იძულების საშუალებით ყოველი წევრი საზოგადოებისა განსაზღვრულია, — უფრო არა თავის თავისა და ნორმის მიმართ, არამედ მეორე სუბიექტის მიმართ, — როგორც ერთადერთი შანსი იმისა, რომ ამ წევრის მიერ სამართლის ნორმა ნამდვილად შესრულებული იქნება. ეს უკვე უფლებრივი ურთიერთობის წარმოშობის დასაწყისია, ე. ი. დასაწყისი ნამდვილი სამართლის ფაქტიურ სინამდვილედ, ისტორიის შინაარსად გადაქცევისა.

ხელისუფლება კი ერთგული მაკლერით სდგას სამართლის სფეროსა და იმ სფეროს შორის, რომელშიაც სამართლის განხორციელების შესაძლებლობა არის მოცემული. ეს ხელისუფლება წარმოადგენს ძალას, რომელიც ნორმის შესრულების დანიშნულებით ამოიწურება და ამიტომ იგი ყოველთვის სდგას ჩვენს წინაშე როგორც ნორმის შესრულების აბსოლუტური შანსი. ამგვარად, ხელისუფლება არის ძალა, რომელიც ჩვენს მიერ შეცნობილია როგორც შანსი იმისა, რომ ყოველ საზოგადოებაში სამართალი, რა წინააღმდეგობასაც უნდა ხედებოდეს იგი, იქნება შესრულებული. ხელისუფლების დანიშნულება ამაში მდგომარეობს, და რომ მას სხვა რამ დანიშნულება მივაწეროთ — ეს ხელიდან გამოგვაცლიდა იმ კრიტერიუმს, რომლის საშუალებითაც ხელისუფლებას ძალადობისაგან განვასხვავებთ¹⁾. ძალადობა ძალას შეუძლია, ხოლო მოძალადე „ხელისუფლება“ უკვე ხელისუფლება აღარ არის. ჩვენ აღარ გვეცოდინება რა არის იგი, თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ ჩვენ მას ველარ მოვათავსებთ იმ ატმოსფეროში, რომელიც გაქვნილია უფლებრივი

¹⁾ M. Verdross. Die Einheit des rechtlichen Weltbildes.

შინაარსით და რომელშიაც ყოველივე წარმოგვიდგება მხოლოდ როგორც სამართალი და სამართლის განხორციელება. ამიტომ თუ ხელისუფლება სამართლის ადეკვატური მოვლენა არ არის, იგი შეიძლება იყოს მხოლოდ შესაძლებლობა, შანსი სამართლის განხორციელებისა. მხოლოდ ამ თვისებით ცოცხლობს ხელისუფლება სახელმწიფოს ფარგლებში. სწორედ ამიტომ ხელისუფლებას, როგორც სახელმწიფოს ელემენტს, ჩვენ არ განვიცდით, არ ვგრძნობთ როგორც რაღაც ძალადობას, ე. ი. როგორც ძალის მოქმედებას; ცხადია, რომ ძალის მოქმედების განცდაში ყოველთვის არის მომენტი იმის ლოლიკურად უარყოფისა, რასაც ძალა გვაიძულებს, მაშინ როდესაც ხელისუფლების მოქმედების განცდაში ეს მომენტი არა გვაქვს, ვინაიდან ხელისუფლება მხოლოდ სამართლსა სახელით და სამართლისათვის მომქმედი ძალაა და იგი გვაიძულებს იმას, რაც ყოველთვის ლოლიკურად აღიარებულია. ხელისუფლება გვაიძულებს შევასრულოთ სამართალი, ე. ი. შევასრულოთ ისეთი რამ, რაც ლოლიკურად აღიარებულია, მაგრამ რაც ჯერ კიდევ ჩვენი ფსიქიური ნების შინაარსს არ წარმოადგენს.

აი ამაში მდგომარეობს ხელისუფლების დანიშნულება; არის რა სამართლის შესრულების ნება,—მას ყოველთვის აქვს მიმართება იმ ნებისაკენ, რომელიც ნორმას ფსიქიურად არ აღიარებს, არ სცნობს. არ არის ხელისუფლება ბრძანებლობის გარეშე და ბრძანებლობა მორჩილების გარეშე. ბრძანებლობა და მორჩილება—ეს ერთი და იგივე შინაარსის ორი გამოხატულება, ორი ფორმაა. ბრძანებლობა არის ძალა, რომელიც გვაიძულებს შევასრულოთ ნორმა, ხოლო დამორჩილება ამ ნორმის შესრულებაა მაშინ, როცა ჩვენში მისი არ-შესრულების ნება მოქმედობს. უამისოდ წარმოუდგენელია ბრძანებლობა და დამორჩილება. ბრძანებლობა და დამორჩილება ნებათა იგივეობას კი არ ნიშნავს, არამედ სულ წინააღმდეგს. ამ ნებათა იგივეობის დროს შეუძლებელია ერთი სუბიექტი მეორეს უპირისპირებოდეს, მაშასადამე, აღარც დამორჩილებაზე შეიძლება ლაპარაკი. მაგრამ თუ ბრძანებლობა ყოველთვის არის ნება ნორმის შესრულებისა, დამორჩილება ყოველთვის გულისხმობს ისეთ სუბიექტს, რომელიც ნორმის შესრულებლობის ნების მატარებელია. მხოლოდ ამ მხრით ვხვდებით ჩვენ ხელისუფლებას; მხოლოდ ამ შემთხვევაში განვიცდით ხელისუფლების მოცემულობას. ამგვარად, ხელისუფლება არის შესაძლებლობა ნორმის შესრულებისა იმ ნების მეშვეობით, რომელიც ამა თუ იმ ლოლიკურად აღიარებულ ნორმას უარყოფს. თავისთავად ცხადია, რომ ხელისუფლების წყალობით, რომელიც ანხორციელებს სა-

მართალს სხვების მეშვეობით, რომელთა ნებაც შესაძლოა არ იყოს მიმართული სამართლის შესრულებისაკენ,—ამ ხელისუფლების წყალობით საზოგადოების ყველა წევრები სდგანან ერთმანეთის წინაშე როგორც შანსები ნორმის შესრულებისა.

მაგრამ, ვიმეორებთ, ყოველივე ამას აქვს მნიშვნელობა სამართლის განხორციელებლობისათვის და არა თვით პოზიტიური სამართლის ნორმისათვის. სრულდება თუ არა ეს ნორმა, ამარცხებს თუ არა სინამდვილეში ერთი კანონშეზომილობა მეორეს, გვაქვს თუ არა ჩვენ მიდრეკილება,—კონკრეტული პირობების გამო შექმნილი განწყობილებით,—შევასრულოთ ან არ შევასრულოთ სამართლის მოთხოვნა,—ყოველივე ამას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმისათვის, რაც შესრულებულ უნდა იქნეს. ნორმა უნდა შესრულდეს და სწორედ ამ შეგნებით—„ნორმა უნდა შესრულდეს“—ჩვენ, როგორც სუბიექტები, ვდგევართ სამართლის წინაშე. ამ შეგნებაშია მოცემული ის სრული განსაზღვრულობა, რომლითაც ჩვენ შეგვიძლია დაუპირისპირდეთ სამართალს, ხოლო ამ დაპირისპირებით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ჩვენი თავი როგორც ცენტრები, რომელთა მეშვეობითაც ნამდვილმა სამართალმა უნდა შექმნას ფაქტიური სინამდვილე, ე. ი. ისტორია, და სწორედ ამაში მდგომარეობს სამართლის ნორმატიული ძალა.

სამართლის სავალდებულო ძალა იმ აზრით კი არ უნდა გავიგოთ, რომ სამართალი ყოველთვის იწვევს იმ ეფექტს, რომელიც მის მიერ გათვალისწინებულია; სამართლის სავალდებულო ძალა სწორედ ამ ეფექტის აუცილებლობის განცდაში მდგომარეობს. რაც ჯერარსია, უნდა მოხდეს, რაც აუცილებელია, განცდილ უნდა იქნეს როგორც აუცილებლობა. და სწორედ იმაში, რომ ჩვენ რაღაცას განვიცდით როგორც ჯერარსს—მაშინაც, როცა ის გვინდა და მაშინაც, როცა არ გვინდა, სწორედ ამაშია სამართლის ნორმატიული ძალა. გარემოებათა ძალით მომქმედი ჩვენი განწყობილება ჩვენ უნდა დაუმორჩილოთ ნორმას მისი (განწყობილების) შინაარსის შეუცვლელად. ნორმის უარყოფისაკენ მიმართული ნება ჩვენ უნდა ვაიძულოთ შეასრულოს ეს ნორმა. ხორციელდება თუ არა ყოველივე ეს სინამდვილეში,—ეს სხვა საკითხია, და იმისათვის, რაც უნდა შესრულდეს,—ამას მნიშვნელობა არ აქვს. მთავარი ის არის, რომ ჩვენ განვიცდით აუცილებლობას, რასაც ჩვენვე უარყოფთ (ფსიქიურად); მთავარი ის არის—განვიცდით, რომ ის, რასაც ვერ ვანხორციელებთ, რასაც ვერ ვახერხებთ,—უნდა განვანხორციელოთ, უნდა მოვახერხოთ, ამაშია სამართლის ნამდვილი ობიექტიური ძალა.

რა თქმა უნდა, ის, ვინც ფიქრობს, რომ ნორმის მოტივაციური ძალა არის ისეთი ძალა, რომელსაც შეუძლია რეალურად ხელ-ფეხი შეგვიკრას და ფიზიკურად გვაიძულოს გავაკეთოთ ის, რასაც ნორმა აწესებს, არ გაიზიარებს სამართლის ნორმატიული ძალის ასეთ განმარტებას. ყველაფერი, რაც ჩვენ ვთქვით, მისთვის არ იქნება დამაჯერებელი, საკმაოდ რეალური და საკმაოდ დასაბუთებული. მაგრამ სინამდვილეში, — თუ ჩვენ თავს დავანებებთ ამ მეტად ტლანქ წარმოდგენას სამართლის მოტივაციური ძალის შესახებ, — თავის თავად ცხადია, ჩვენ მოგვიხდება ვალიაროთ, რომ სამართლის მოტივაციური ძალა არის მხოლოდ სამართლის აზრის ქმედობა.

ვიკითხოთ — რა და რა გარემოებას შეუძლია მოახდინოს ჩვენზე უფრო მეტი გავლენა, ვიდრე ახდენს ქეშმარიტება ან რაიმე იდეოლოგია ან და, ბოლოს, ნორმაში მოცემული აუცილებლობა? რამდენჯერ მომხდარა, რომ პირადი მდგომარეობის, კეთილდღეობისა და პირადი სარგებლობის ინტერესს მოუთხოვია ამა თუ იმ ქეშმარიტების, ნორმის, თუ იდეოლოგიის დარღვევა და ამავე დროს იგი (ინტერესი) სწორედ ამ ნორმისა და იდეოლოგიისათვის დაგვიმორჩილებია! მერე, საიდან აქვს ასეთი ძალა ყველა ამ ქეშმარიტებას, პრინციპს, იდეოლოგიას? რა თქმა უნდა, ეს ძალა ის არის, რომ ყველაფერი, რაც მოცემულია ქეშმარიტებაში, პრინციპში, თუ იდეოლოგიაში, ჩვენ მიერ განცდილია როგორც აუცილებლობა, მაგრამ თუ ამის გვერდით არის შეგნებული სიყალბეც, პრინციპების დათმობაც და უფლების შეგნებული დარღვევაც, — ყოველივე ეს სრულიად არ სცვლის იმას, რაც უნდა იყოს. რა გინდ დიდ სარგებლობას გვიქადდეს ეს შეგნებული სიყალბე და შეგნებული დარღვევა, მათ ჩვენ ყოველთვის განვიცდით, როგორც რალაც უარყოფითს, ვინაიდან დარღვევის ჩადენის დროს ჩვენ კარგად ვგრძნობთ იმასაც, რომ ის აუცილებელი არ არის. ასე რომ, მაშინაც კი, როცა ამა თუ იმ ნორმის ვარღვევით, ჩვენ განვიცდით მის მოტივაციურ ძალას.

ამგვარად: 1. სამართალი შეიძლება დაუპირისპირდეს ფაქტიურს არა იმ აზრით, რომ ერთი არის ნამდვილობა და მეორე კი ნამდვილობას არ წარმოადგენს, არამედ იმ აზრით, რომ სამართალი — წინააღმდეგ ყოველივე ფაქტიურისა — უფლებრივი აზრის ნამდვილობაა.

2. სამართალი, როგორც განსაკუთრებული სახის ნამდვილობა, წინააღმდეგ ფაქტებისა, ქმედობის განსაკუთრებული უნარით ხასიათდება. სახელდობრ, მას აქვს მხოლოდ მუდმივი პრეტენზია განხორციელებისა, და ამავე დროს იგი მიზეზობრივად დაკავშირებული არ არის იმ შესაძლებლობასთან, რომლითაც ის ხორციელდება.

3. ხასიათდება რა ასეთი კანონშეზომილობით, რომელიც ფაქტების კანონშეზომილობისაგან განსხვავდება, სამართალი თავის მხრივ გარეალიზებული უნდა იქნეს იქ, სადაც მისი გარეალიზება შეიძლება არ ხდებოდეს. ამიტომ სამართლის განხორციელებლობა, ისე როგორც განუხორციელებლობა, ყოველთვის შემთხვევითია, ე. ი. იგი ყოველთვის არის ფაქტი სპეციფიური მნიშვნელობით.

4. შემთხვევითია მოქმედი სამართალიც, როგორც ნამდვილობა სამართლის აზრისა; ყოველი მოქმედი სამართლის ადგილას ჩვენ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ მეორე სამართალიც. პოზიტიური სამართალი არის ის, რაც ასაგნობრივებს სამართლის იდეას.

5. არის რა სამართალი ნამდვილი (მოქმედი) უფლებრივი აზრი, მას აქვს მიმართება სამართლის არანამდვილობითი აზრისადმი, ე. ი. სამართლის იდეისადმი.

6. სამართალი არის ნამდვილობა უფლებრივი იდეისა, ეს ნამდვილობა კი მდგომარეობს სამართლის აზრის მოქმედებაში.

7. აქედან უფლებრივი ცხოვრების (როგორც ფაქტის) ნამდვილი სფეროც ჩვენ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ მხოლოდ როგორც განხორციელებლობა ნამდვილობითი უფლებრივი აზრისა.

8. უფლებრივი სამყარო ჩვენ შეგვიძლია გავიგოთ მხოლოდ ისე, რომ იგი შესდგება სამართლის არანამდვილობითი აზრისა (სამართლის იდეისა), სამართლის ნამდვილობითი აზრისა, ე. ი. მოქმედი სამართლისა და, ბოლოს, ამ ნამდვილობითი შინაარსის განხორციელებლობისაგან (ვინაიდან ამაში ისევ სამართალი ხორციელდება).

9. სამართლის ნამდვილობითს აზრს, ე. ი. სამართლის მოქმედ აზრს, რაც არაფრით არ უკავშირდება სხვა კატეგორიების ნამდვილობას, რომელთაც ჩვენ, წინააღმდეგ ნამდვილობითი სამართლისა, ფაქტიურის სახელწოდება მივეცით, — ამ შინაარსს აქვს მხოლოდ მიმართება სუბიექტისადმი, როგორც შესაძლო ღირებულებითი აქტების მატარებლისადმი.

ჩვენ სრულიად სამართლიანად შეიძლება გვითხრან: თუ ყოველივე ეს მართალია, ე. ი. თუ მართალია, რომ ყოველი პოზიტიური სამართალი არის მხოლოდ ნამდვილობა (ქმედობა) სამართლის აზრისა, მაშინ რით უნდა აეხსნათ პოზიტიური სამართლის ნორმების მრავალსახეობა? მაგრამ აქ არ უნდა დავივიწყოთ ერთი რამ, სახელდობრ ის, რომ ჩვენ ამ შემთხვევაში ვლაპარაკობთ მხოლოდ და მხოლოდ იმაზე, თუ რაში მდგომარეობს ნამდვილობა ან პოზიტიობა სამართლის ნორმისა, და ის კი, თუ რა ქმნის პოზიტიური სამართლის მრავალსახეობას, სულ სხვა საკითხია. ყოველი ხელოვნური

შემოქმედება, ბოლოს და ბოლოს, ხომ მოქმედობს, მაგრამ რა მოქმედობს მასში, თუ არ თვით ესთეტიური იდეა? აუცილებლად მხოლოდ ის, და ამიტომაც ესთეტიური შემოქმედების ნაყოფი ჩვენ მიგვაჩნია ესთეტიური იდეის ნამდვილობად. მაგრამ თუ რა ქმნის ესთეტიური შემოქმედების მრავალსახეობას, რით არის გამოწვეული, რომ ეს ესთეტიური იდეა ზოგჯერ ერთ შემოქმედებაში, ზოგჯერ კი—მეორეში პოულობს თავის ნამდვილობას (ქმედობას), ეს სხვა საკითხია. საკითხი ესთეტიური შემოქმედების მრავალსახეობის შესახებ სხვაა, ვიდრე საკითხი ესთეტიური იდეის ნამდვილობის შესახებ. სწორედ ამავ ე მოსაზრებით საკითხი სამართლის აზრის ნამდვილობისა უნდა იქნეს აღებული დამოუკიდებლად სამართლის მრავალსახეობისაგან.

ჩვენ თავის დროზე აღვნიშნეთ, რომ ნამდვილობა სამართლის აზრისა მდგომარეობს ამ აზრის ქმედობაში, ხოლო ეს უკანასკნელი კი გამოიხატება იმაში, რომ მოქმედი სამართლის აზრი ლოდიკურად მალიარებელ სუბიექტში მისწრაფებულია იმისაკენ, რომ გახდეს ისტორიის შინაარსად. მაგრამ როგორ ხდება ეს? აი კითხვა, რომელსაც ჩვენ არ შეგვიძლიან გვერდი აუხვიოთ. თუ სამართლის ნორმა მოქმედობს იმ მნიშვნელობით, რომ იქნეს განხორციელებული, ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ ყოველი კონკრეტი სამართლის ნორმა უნდა ხორციელდებოდეს ყველას მიერ. იმისათვის, რომ ნორმა განხორციელებულ იქნეს, ჩვენ უნდა განვისაზღვროთ ერთგვარი მნიშვნელობით. და აი სწორედ აქ ყოველი უფლებრივი ნორმა აღნიშნავს ერთგვარ პირობებს, რომელშიაც ისახება ის ჩვენი მნიშვნელობა, რომელიც გვხდის ჩვენ კონკრეტი ნორმის კონკრეტ შესაძლო განმახორციელებლად. აი ეს პირობები, ეს გარემოებანი, რომლებიც აღნიშნული არიან ნორმების მიერ და რომლებიც ჩვენ გვნიშნავენ კონკრეტი ნორმის განმახორციელებლად, არის ის, რაც ქმნის პოზიტიური სამართლის ნორმების მრავალსახეობას. მაგრამ როგორი არის პირობები და გარემოებანი, ვინ ასრულებს მათ? ეს პირობები რეალური პირობებია, ეს გარემოებანი ფაქტიური გარემოებანია და მათი ასახვა იმ სამართლის წყაროზეა დამოკიდებული, რომელიც თავიდან ბოლომდე ეკონომიური ფაქტიური ურთიერთობის გავლენის ქვეშ იმყოფება. აი ამიტომაც სამართალში არც ერთი გარემოება შემთხვევით მოხსენებული არ არის, აი ამიტომ ყოველ სამართალს უდევს საფუძვლად ესა თუ ის ფაქტიური ურთიერთობა, ვინაიდან მხოლოდ და მხოლოდ ამ ფაქტიურ ურთიერთობაში და ფაქტიურ გარემოებათა სამყაროში ისახება

ის ჩვენი მნიშვნელობა, რომელიც გვხდის ჩვენ იმ ცენტრად, რომელსაც შეუძლია სამართლის მოქმედი აზრი ისტორიის შინაარსად აქციოს. აი ამ მხრივ ჩვენი შეხედულება სავესებით განსხვავდება ფორმალ-იურიდიული მიმართულების წარმომადგენლების შეხედულებისაგან. სწორედ იმიტომ, რომ ისინი არ აყენებენ საკითხს არც სამართლის წყაროს და არც სამართლის მრავალსახეობის შესახებ, ისინი უძლური არიან დაგვისაბუთონ, თუ რატომ ეს გარემოება, და არა სხვა რომელიმე, არის ნახსენები პიზიტიურ სამართალში.

ამ მიმართულების ნომხრეთათვის არსებობს მხოლოდ ერთი სამყარო, სამყარო პოზიტიური სამართლისა; ისინი ჩაკეტილი არიან ამ სამყაროში და შეუძლებლად მიაჩნიათ არსებობდეს ისეთი ფაქტები და გარემოებანი, რომელნიც თავისი ობიექტიური თვისებებით დანიშნულ იყვნენ იმ როლისათვის, რასაც ისინი პოზიტიური სამართლის სფეროში ნამდვილად ასრულებენ. საკითხის ასე დაყენების დროს სამართლის ყოველი კავშირი ამა თუ იმ მოვლენასთან შეიძლება იყოს წმინდა შემთხვევითი ხასიათის, რადგანაც ამ თვალსაზრისით იმ თავითვე მოსპობილია შესაძლებლობა ისეთი ცენტრების არსებობისა, რომელთა ობიექტიური თვისებები ქმნიდნენ მათ უფლებრივ თვისებათა მიკუთვნების აუცილებელ პუნქტებად.

ამასთან დაკავშირებით კი, რა თქმა უნდა, სამართლის მეცნიერებაში უნდა მოხსნილიყო პრობლემათა მთელი რიგი, მაგალითად, პირის შესახებ, სახელმწიფოთა ურთიერთობის და შემავალ სახელმწიფოთა და კავშირის ურთიერთობის შესახებ, ვინაიდან ეს საკითხები ასეთ მეთოდოლოგიურ ჩარჩოში უბრალო *Rechtsrelations*—პრობლემად უნდა შეცვლილიყო.

მართლაც, ასე მოეპყრენ ამ პრობლემას სამართლის ერთი ყველაზე მეტად ელევანტური თეორიის წარმომადგენელი; ჩვენ მხედველობაში გვაქვს იურისტთა ნეოკანტიანური სკოლა, რომელსაც ამჟამად მეთაურობს ვენის იურისტების სკოლის ბელადი—Kelsen-ი. კანტის დუალიზმი კელსენმა, მისთვის დამახასიათებელი თანამიმდევრობით, ლოლიკურ საზღვრამდე მიიყვანა. გადამეტებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ყველაფერი, რაც კელსენმა სამართლის მეცნიერებაში გააკეთა, საუკეთესო ნიმუშია კანტის ფილოსოფიის გამოყენებისა იმ მატერიის სფეროში, რომელსაც სამართალი ეწოდება.

ჯერ კიდევ კანტს ისე მკვეთრად ჰქონდა გამოსახული განსხვავება თეორეტიულსა და პრაქტიკულ გონებას შორის, რომ ისინი, ერთგვარი მნიშვნელობით, უნდა ყოფილიყვნენ წარმოდგენილი როგორც ორი სრულიად დამოუკიდებელი და ერთმანეთისაგან განსხვავებული

შესაძლებლობა ჩვენი გონებისა. ასეთ გამიჯვნას ებრძოდა ფიხტე, შე-
ლინგი, ჰეგელი და ბევრი სხვაც; მაგრამ მას შემდეგ, რაც ჩიხში მოქ-
ცეულმა ფილოსოფიურმა აზრმა იწყო გზის ძებნა ამ ჩიხიდან გამო-
სასვლელად, დაუბრუნდნენ კანტის იმ დუალიზმსაც, რომლის დამ-
ხობა ხსენებული ფილოსოფოსების მთავარ მიზანს შეადგენდა. და
იურისპრუდენციამ, რომელიც დიდი ხნის განშორების შემდეგ კვლავ
მიუახლოვდა ფილოსოფიას, რა თქმა უნდა, ამ ახალი ფილოსოფიი-
საგან (რომელიც კანტის გავლენას განიცდიდა) კანტის დუალიზმიც
მიიღო.

ეჭვს გარეშეა, რომ რაკი ჩვენი გონების თეორეტიული და
პრაქტიკული შესაძლებლობანი ერთმანეთს გაეყარნენ, თვით სამყა-
როც უნდა გაეყოფილიყო ორ, ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავე-
ბულ სამყაროდ—არსებულისა და ჯერარსის სამყაროდ. ის მართლაც
გაიყო, და ამ ორ სამყაროს შორის ყოველგვარი კავშირი გაწყდა. ამი-
ტომ ფაქტი, როგორც არსებული, და რაღაც, როგორც მეტაფიზი-
კური ეთიური ღირებულება, აზროვნება, როგორც ნამდვილობა, და
აზროვნება, როგორც ლოღიკური ნორმატიული ღირებულება,—უნდა
წარმოდგენილიყო, როგორც ორი სრულიად განსხვავებული შესაძლე-
ბლობა ჩვენი გონებისა. სამართლიანად აღნიშნავს Span-ი: „ცდენის
ელემენტები, როგორც არსებული, ყოფადი, და ცდენის ელემენ-
ტები, როგორც ჯერადი, როგორც ღირებულებანი, ჩვენი სულის
სრულიად სხვადასხვა სფეროსაკენ სხვადასხვა მხრით არიან მიმარ-
თულნი“ (Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. II).

და ამიტომ თუ ვაღიარებთ, რომ ნორმატივისტების გამოსა-
ვალი წერტილი სწორია, მაშინ არსებულის სფეროში რისამე ძებნა
ჯერარსობრივის აზრის გასაგებად და გასაშუქებლად, ერთი მათგა-
ნის შინაარსში ისეთი ელემენტების შეტანა, რომელიც მეორის აზ-
რისა და შინაარსს ახასიათებს, და საერთოდ სამართლის საკითხების
არსებულზე დაყრდნობა,—ეს ნეოკანტიანელთა თვალსაზრისით იქ-
ნებოდა ტლანქი გაუგებრობა, უქმი მსჯელობა, რომელიც კანტის
ფილოსოფიის ელემენტარული საუბუძვლების უცოდინარობას დაადას-
ტურებდა.

და კელსენის აზრით არსებულის სამყაროს და ჯერარსის სამყა-
როს შორის უუსკრუღია. თვითეული მათგანი წარმოადგენს კარჩა-
კეტილ-სფეროს; ამიტომ ისინი მტრულად კი არ უპირისპირდებიან
ერთიმეორეს; კიდევ მეტი: ისინი ერთმანეთისადმი სრულიად ინდი-
ფერენტულად არიან განწყობილი. როგორც შპანი აღნიშნავს: „ყო-
ფად... და ჯერარსის ეს განკერძოება, როგორც უკანასკნელი მო-

საზრება გვიჩვენებს, მყისვე ონტოლოგიურ დასკვნას მოითხოვს, რომლის გამოტანა ნეოკანტიანელთა სკოლას არ დაუგვიანებია. ყოფადი, კაუხალის აზრით, და ჯერარსი, რომელიმე ნორმის აღნაგობის აზრით, (იქნება ეს ზნეობრივი, ლოდიკური, თუ ესაიეტიური), წარმოსადგენია მხოლოდ როგორც შეუთავსებელი ონტოლოგიური ოდენობანი და მარად განკერძოებული უნდა დარჩენ. ჯერარსი და მიზეზობრივად განპირობებული არსებითად ორი სხვადასხვა სამყაროა“ (Z. f. öf. R. Bd. II).

დაპირისპირება ჯერარსისა და არსებულისა, როგორც ორი სხვადასხვა კატეგორიის ორი მოცემულობისა, წარმოადგენს ნორმატიულ და ექსპლიკატიურ მეცნიერებათა განსხვავების საფუძველს ან, — ჰუსერლის ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ, — ამ დაპირისპირებაზეა დამყარებული განსხვავება რეალურ და იდეალურ მეცნიერებათა შორის. ხოლო რაკი ეს ასეა, სამართალიც, როგორც ჯერარსის ერთ-ერთი გამოხატულება, მოცემულია როგორც სრულიად დამოუკიდებელი საგანი; ამიტომ იურიდიულ აზროვნებას თავის საგნად, — ე. ი. იმ საგნად, რომელსაც იურიდიული აზროვნებით ვითვისებთ, — შეუძლია მხოლოდ სამართლის ნორმა ჩათვალოს. ეს უკანასკნელი იურიდიული შეთვისების ინტენციონალური საგანია. ამ თვალსაზრისით აშკარა უაზრობა იქნებოდა აღიარება სხვა შესაძლებლობისა, სახელდობრ, იურიდიული აზროვნებით სხვა რისამე შეთვისების შესაძლებლობისა. ნორმატივისტებმა იციან მხოლოდ ერთი სტიქია: მათთვის მისაწვდომია მხოლოდ ერთი სამყარო, — სამართლის ფენომენების სამყარო, და ყველაფერი, რაც ზოგიერთისათვის ხშირად სამართლის მეცნიერების ისეთ საგანს წარმოადგენს, რომელიც მხოლოდ ერთი თავისი ნაწილით არის უფლებრივი, — ნორმატივისტებისათვის იგი მთლიანად უფლებრივი მსჯელობის მატერიაა. აი რატომ უსაყვედურებს კელსენი ყველას, ვისაც სურს უფლებრივი ფენომენების სფეროში კაუხალური მეთოდი გამოიყენოს. აი რატომ გამოდის კელსენი ყველა იმის წინააღმდეგ, ვინც ფიქრობს სახელმწიფოებრივი ნება ჩათვალოს რეალურ ფსიქოლოგიურ ნებად, რომელიც კელსენისათვის მხოლოდ შერაცხვის წმინდა მათემატიკური პუნქტია (Zurechnungspunkt). სახელმწიფო, საზოგადოება, იურიდიული და ფიზიკური პირი და საერთოდ ყველაფერი, რაც შეიძლება იყოს და ნამდვილადაც არის საგანი სამართლის მეცნიერებისა, ე. ი. საგანი იურიდიული აზროვნებისა, — ყოველივე ეს ნორმატივისტებისათვის მხოლოდ უფლებრივი ფენომენების ზოგადი ნიშნები და სიმბოლოებია. თავისი მეთოდის მიხედ-

ვით, კელსენს სახელმწიფოებრივი ნებაც მარტოოდენ ლოლიკურ პუნქტად უნდა ელიარებინა, ხოლო იურიდიული პირი—პერსონიფიკაციაქმნილ ნორმების სისტემად. იდენტიურია არა მარტო სახელმწიფო და სამართალი, არამედ, როგორც Sander-ი აღნიშნავს, კელსენის თანახმად „საზოგადოება“, „ხელმწიფება“, „სახელმწიფო“ და „სამართალი“ იდენტიურად არის დასახული და ამგვარად „საზოგადოებას“, „ხელმწიფების“, „სახელმწიფოს“ და „სამართლის“ მეცნიერულ ცნებათა შორის ფარდობის თვით ტოლფასობაც მტკიცდება“. (Archiv des öf. Rechts).

ყოველსავე ამას ჩვენ სხვანაირად ვიტყვოდით, სწორედ იმიტომ, რომ ფორმალ-იურიდიული მეთოდის წარმომადგენლების მიერ პოზიტიური სამართალი არ შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც შესაძლო სამართლის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა. ამიტომაც მათ სისტემაში აუცილებლად ყველაფერი გაიგივებულ უნდა იქნეს სამართლის წმინდა ცნებასთან.

მაგრამ სამართლისა და სახელმწიფოს გაიგივება არ უნდა გავიგოთ იმ მნიშვნელობით, თითქოს კელსენი საერთოდ უარყოფდეს სოციალურ კავშირთა ფაქტიურობას; ეს უნდა გავიგოთ იმ აზრით, რომ აღნიშნულ სოციალურ კავშირთა არსი ყოველთვის ნორმატიულია და ამიტომ ყველა პრობლემაც, რომელიც ისტორიულად სახელმწიფო სამართლის მეცნიერების პრობლემად ითვლება, არსებითად მხოლოდ ნორმატიულ პრობლემას წარმოადგენს. აი სოციალურ კავშირთა ეს ნორმატიულობა კელსენს უნდა ეჩვენებინა თავის მონოგრაფიებში *Soziologische und Juristische Staatsbegriffe*.

ამ მეთოდის განხილვაზე ჩვენ არსებითად არ შევჩერდებით. სამართლის მეცნიერებაში უკვე ბევრი რამ გაკეთებულა იმისათვის, რომ ამ ფორმალური მიმართულების სუსტი მხარეები გამომქლავნებულყო. სრულიად ზედმეტი იქნება აღვნიშნოთ აქ ყოველივე ის, რაც თანამედროვე სამართლის მეცნიერებას ამ მიმდინარეობის წინააღმდეგ მიუშარათავს. ცნობილია შრომები Sander-ის, Kaufman-ის, Somlo-სის¹⁾ და კიდევ ბევრი სხვისა. მაგრამ, ჩვენ გვგონია, რომ ყველაზე მძლავრი მოსაზრებანი ხსენებული მიმართულების წინააღმდეგ ეკუთვნის ოტტო გირკეს, რომელმაც ეს მოსაზრებანი ლაბანდის სკო-

¹⁾ Sander. Das Recht als Sollen und das Recht als Sein; Archiv für Rechts und Wirtschaftsphilosophie; Staat und Recht Bd. II; Der Begriff der Rechtsverfahren; Logos Bd. XI, 1922; Erich Kaufman. Kritik der Neukantianischen Rechtsphilosophie 1921; Somlo. Juristische Grundlehre; Baumgarten. Die Wissenschaft vom Recht, Bd. II.

ლის კრიტიკაში ჩამოაყალიბა. მართალია, ლაბანდთან და რომის ნიკო-
 ლასთან შედარებით კელსენი იურიდიული დოგმატიზმის უმაღლეს
 პუნქტს წარმოადგენს, მაგრამ გირკეს და აგრეთვე Nelson-ის (რო-
 მელიც შესანიშნავი მონაგრაფიის Rechtswissenschaft ohne Recht-ის
 ავტორია) კრიტიკის ბასრი მახვილი კელსენის თეორიასაც მძლავ-
 რად სწვდება.

მაგრამ, ვიმეორებთ, ჩვენ ზედმეტად მიგვაჩნია ამ ვრცელი ლი-
 ტერატურის განხილვა. გვინდა მხოლოდ აღვნიშნოთ, თუ რა დასკვ-
 ნამდე მიგვიყვანს ფორმალურ-ნორმატიული მეთოდის ზოგიერთი ძი-
 რითადი დებულების ლოლიკური განვითარება. ჩვენ დავინახავთ, რომ
 ამ მეთოდის ძალით იძულებული ვიქნებით ვაღიაროთ, რომ შემთ-
 ხვევითი ხასიათი აქვს ყოველივე იმის მოხსენიებას, რაც პოზიტიური
 სამართლის სისტემაშია მოხსენებული.

მაგრამ საკიროა წინასწარ ერთ მოვლენას მივაქციოთ ყურად-
 ლება. ჩვენის აზრით, არის ერთი ფარული მომენტი, რომელიც ხელს
 უშლის ფორმალურ-დოგმატიური მეთოდის ზოგიერთ თვალსაჩინო
 მიმდევარს აღიაროს, რომ უფლებრივ ურთიერთობათა წარმოშობის
 გამომწვევი გარემოება მართო სამართლის ნორმა არ არის. ეს მო-
 მენტი, ჩვენის ღრმა რწმენით, არის ის, რომ ფორმალურ-დოგ-
 მატიური მეთოდის მომხრენი, თავისთვის შეუმჩნევლად, სამართ-
 ლის სახელმწიფო თეორიის საუფძვლებიდან გამოდიან. თუმცა
 ოფიციალურად სამართლის წარმოშობის საკითხი ინტერესს მოკ-
 ლებულია და მასთან დაკავშირებით ფორმალ-იურიდიული მეთო-
 დის წარმომადგენლები იჭულებული არიან სამართლის პოზიტი-
 ობის საკითხი თვით ნორმათა სისტემის მთლიანობაში (Einheit)
 გადასწყვიტონ. მაგრამ როგორ უნდა მოხერხდეს ეს, თუ აღნიშნულ
 ნორმათა სისტემა, ნორმათა მრავალსახეობაში არ იქნა გაშლილი?
 ვფიქრობთ, რომ ეს შეუძლებელია, ვინაიდან თუ ფორმალური იუ-
 რისპრუდენციის წარმომადგენლებმა ეს მრავალსახეობა თვით ნორმათა
 სისტემაში არ იგულისხმეს, მათთვის შეუძლებელი გახდება ნორმათა
 სისტემის მთლიანობაში სამართლის პოზიტიობის პრობლემის გადაჭრა.
 მართლაც, თუ ეს პრობლემა ნორმათა სისტემაში უნდა გადაიჭრას,
 თავის თავად ნათელია, რომ თვით ამ ნორმათა სისტემაში უნდა
 იგულისხმებოდეს ცენტრი, რომელიც ყოველ თავისებურ ნორმათა რი-
 გისათვის ითამაშებს პოზიტიობის პირველად წყაროს როლს. და
 ასეთ ცენტრად, ასეთ პირველად წყაროდ მერკლის და კელსენის თე-
 ორიებში წარმოდგენილია „კონსტიტუცია“ და Ursprungsnorm,
 რომელნიც, არიან რა სახელმწიფოებრივი მთლიანობის (Einheit, სა-

სამართლებრივი მნიშვნელობით) კრიტერიუმი, ამავე დროს მათ გარ-
შემო კონცენტრულად ეწყობა სხვადასხვა სახის ნორმები, მაგალი-
თად კანონი, განკარგულება¹⁾. ჩვენ აქ საჭიროდ არ მიგვაჩნია ამ
თეორიის შინაარსის თუნდაც მოკლედ განხილვა. ვიმეორებთ მხო-
ლოდ, რომ ყველა, ვინც კი შეეცდება სამართლის პოზიტიობის პრობ-
ლემის ნორმათა სისტემის მთლიანობაში გადაჭრას, იძულებული იქ-
ნება ეს ნორმათა სისტემა ნორმათა მრავალსახეობაში იგულისხმოს,
ვინაიდან უდაოდ მიგვაჩნია ის, რომ შეუძლებელია ნორმათა სისტე-
მის მთლიანობაში სამართლის პოზიტიობის პრობლემის დაყენება,
თუ თვით ამ სისტემაში არ იქნა ნაგულისხმევი ნორმათა თავისე-
ბური ნაკვეთები (კონსტიტუცია, კანონი, განკარგულება და სხვ.).
უამისოდ შეუძლებელია ის საფეხურიანობა, რომელზედაც კელსენ-
მერკლი ლაპარაკობენ. უამისოდ შეუძლებელია ერთი ნორმის ბუნე-
ბიდან მეორე ნორმის პოზიტიობის გამოყვანა. მოკლედ რომ ვთქვათ,
კელსენ-მერკლისათვის შეუძლებელია სამართლის პოზიტიობის პრობ-
ლემის დაყენებაც კი, თუ მათ სამართლის სისტემაში არ იგულის-
ხმეს ერთგვარი *Stufenfolge*, რაც, თავის მხრივ, გასაგებია მხო-
ლოდ და მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გარკვეული ნორმათა სის-
ტემა—ნორმათა მრავალსახეობაში იქნება გაშლილი.

მაგრამ განა ჰქონდათ მერკლს და კელსენს უფლება თუნდაც
ერთი წუთით დაეშვათ ნორმათა მრავალსახეობა აღნიშნული მნიშვ-
ნელობით? არავითარ შემთხვევაში, თუ, რა თქმა უნდა, ისინი საკუ-
თარ ძირითად დებულებას არ უღალატებდნენ.

მერკლმა და კელსენმა, უეჭველია, ერთი რამ დაივიწყეს. დაი-
ვიწყეს ის, რომ თუ სამართლის სისტემა წარმოდგენილი იქნებოდა
როგორც ნორმათა მრავალსახეობა, მაშინ თვით ეს ნორმათა სის-
ტემა მათ შესაძლო სამართლის ერთერთ სპეციფიურ შემთხვევად
უნდა წარმოედგინათ. ამასთან დაკავშირებით პოზიტიური სამართა-
ლიც სამართლის იდეას გაემიჯნებოდა, და ის *Ursprungsnorm*-ი,
რომელზედაც კელსენი და მერკლი ლაპარაკობენ, თავისთავად დაი-
სახებოდა როგორც შესაძლო სამართლის ერთერთი სპეციფიური შემთ-
ხვევა. განა შეიძლებოდა აქ არ წამოჭრილიყო საკითხი იმის შესა-
ხებ, თუ რა აპირობებს ამ შემთხვევას? განა შესაძლებელი იქნებოდა
აქ არ წამოჭრილიყო საკითხი იმის შესახებ, თუ რას ემყარება თვით

¹⁾ Merkl. Die Lehre von der Rechtskraft და Die Einheit des
österreichischen Staates (Arch. für öf. Recht. 1913); Kelsen. Das Pro-
blem der Souveränität; Sander. Alte und neue Staatsrechtslehre (Z. f. ö.
Recht, Bd. II.)

ამ ძირითადი ნორმის პოზიტიობა? უდაოდ მიგვაჩნია, რომ თუ კონსტიტუციას, ძირითად ნორმას, რომლიდანაც კელსენს და მერკლს სხვა ნორმების პოზიტიობა გამოყავთ, ნაგულისხმევი იქნებოდა როგორც შესაძლო სამართლის სპეციფიური შემთხვევა, მაშინ აუცილებლად საკირო გახდებოდა რაღაც ისეთი ცენტრის არსებობა, რომელზედაც შესაძლებელი იქნებოდა აღნიშნული Ursprungsnorm-ის პოზიტიობის დაყრდნობა. თუ ჩვენ ამ დებულებას ლოლიკურად განვაფიქრებთ, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ კელსენ-მერკლის Stufentheorie-ის გამოსავალ წერტილად ისევ სახელმწიფო ნება, სახელმწიფოებრივი აქტი იგულისხმება¹⁾.

მართლაც, რას შეუძლია შექმნას ნორმათა სისტემაში ის მრავალსახეობა, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, დასაყრდნობი წერტილია Kelsen-Merkl-ის Stufentheorie-სათვის? ან და რას შეუძლია თვით ნორმათა სისტემაში ეს საფეხურიანობა (კონსტიტუცია, კანონი, განკარგულება, რეგლამენტი და სხვ.) ჩამოაყალიბოს? რა თქმა უნდა, მხოლოდ სახელმწიფოს! ესე იგი თვით ის განკარგულებანი, კანონები, კონსტიტუცია, რომელნიც ერთ ნორმათა სისტემაში მრავალსახეობას ამკვიდრებენ, სახელმწიფოებრივ აქტს გულისხმობენ. სხვანაირად თვით ამ მრავალსახეობას ვერ გავიგებდით. ამგვარად, Stufentheorie-ს საუფძველი და დასაყრდნობი წერტილი ისევ სახელმწიფო აქტია, რომელიც თავის მხრივ სახელმწიფოებრივ ნებას გულისხმობს.

მოკლედ: ის Stufentheorie, რომელიც მერკლ-კელსენის მიერ გამოყენებულია სამართლის პოზიტიობის დასაბუთებისათვის, იძულებულია ნორმათა სისტემაში იგულისხმოს თავისებური, ერთმანეთისაგან განსხვავებული, ნორმათა სისტემის ნაკვეთები—და ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ სახელმწიფოს აქტის იდეის საფუძველზე.

როგორც დავინახეთ ამ მოკლე ანალიზიდან, Stufentheorie-ის გამოსავალ წერტილად უუკველად ნორმათა მრავალსახეობა უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ ისიც ხომ უდაოა, რომ ამ დებულების აღიარება გულისხმობს იმას, რომ სამართლის იდეა და პოზიტიური სამართალი ერთმანეთისაგან გამიჯნული, გაყრილი არიან იმ მნიშვნელობით, რომ სამართლის იდეას უპირისპირდება პოზიტიური სამართალი, როგორც შესაძლო სამართლის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა. და ჩვენც იმდენად, რამდენადაც პოზიტიურ სამართალს ასეთად ვაღიარებთ, თავისთავად ცხადია, სამართლის აღნიშნულ სპე-

¹⁾ W. Heinrich. Zur Theorie der Rechtskraft; Arch. für öff. Recht. Bd. 7. 1924.

ციფიურობას ვერ გამოვიყენებთ სამართლის იდეიდან. აი გარემოება, რომელიც ფორმალ-იურიდიული მეცნიერების წარმომადგენლებს სამართლის პოზიტიობის დასაბუთების დროს აიძულებდა ფარულად დაყრდნობოდნ სახელმწიფოებრივი აქტის იდეას. ფორმალ-იურიდიული მეცნიერების წარმომადგენლებისათვის სხვა გამოსავალი არ არსებობს. მათ ან უნდა განამხილონ ის, რასაც ფარულად გულისხმობენ, ან-და სამართლის პოზიტიობის წყარო სამართლის იდეაში ეძიონ, ხოლო ამ შემთხვევაში სრულიად გაუგებარი დარჩება ის ნორმათა მრავალსახეობა, რომელსაც ეყრდნობა კელსენ-მერკლის Stufentheorie. ან ერთი ან მეორე. ვიმეორებთ: ან სახელმწიფოებრივი აქტის იდეა, და მაშინ ბევრი რამ უნდა შეიცვალოს თვით კელსენის სისტემაში; ან და სამართლის ფილოსოფია, და მაშინ შეუძლებელი იქნება პოზიტიური სამართალი განხილულ იქნეს როგორც შესაძლო სამართლის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა, ვინაიდან სამართლის ფილოსოფიის ერთად-ერთი საგანი სამართლის იდეაა. ცხადია, რომ ამ სფეროში ჩვენ ხელთ შეგვრჩება მხოლოდ სამართლის წმინდა იდეა, ესე იგი Nelson ის სიტყვებით რომ ვთქვათ, შეგვრჩება Rechtswissenschaft ohne Recht.

მართალია, კელსენ-მერკლმა ამ ორივე ბრალდების თავიდან ასაცილებლად Stufentheorie წამოაყენეს, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, სწორედ ამ თეორიის წამოყენებაში მდგომარეობს ის უმნიშვნელოვანესი და მთავარი ღალატი, რაც მერკლ-კელსენმა ჩაიდინეს თავის იმ ძირითად დებულებათა მიმართ, რომელთა თანახმადაც მთელი სამართლის მეცნიერების სისტემა აგებული უნდა ყოფილიყო ნორმის წმინდა ფორმალ ცნებაზე. დიახ, ეს იყო აშკარა ღალატი, ვინაიდან, თუ ისინი ნორმის წმინდა ფორმალ ცნებას დაეყრდნობოდნ, მაშინ მთელი იურიდიული პრობლემები სამართლის ფორმალ ცნებასთან უნდა გაიგივებულიყო, და ამასთან დაკავშირებით, საესებით და საბოლოოდ უკუგდებულ უნდა ყოფილიყო აზრი იმის შესახებ, რომ რაიმე იურიდიული პრობლემის დაყრდნობა შეიძლება ნორმათა მრავალსახეობაზე. დიახ, Stufentheorie იყო და არის მერკლ-კელსენის ღალატი საკუთარ ძირითადი დებულების მიმართ, ვინაიდან აღნიშნული თეორიის გამოსავალ წერტილს წარმოადგენს ის, რომ მათი პოზიტიური სამართალი არის შესაძლო სამართლის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა, და ეს კი უკვე იმის მაჩვენებელია, რომ პრობლემა სამართლის პოზიტიობის შესახებ უკვე მოწყვეტილია სამართლის იმ წმინდა ცნებას, სამართლის იმ იდეას, რომელიც სამართლის ფილოსოფიის ერთად-ერთ საგნად

შეიძლება იქნეს აღიარებული. მაშასადამე, იგულისხმებდნენ რა პოზიტიურ სამართალს, როგორც ნორმათა მრავალსახეობას, მერკლსა და კელსენს, ეს პოზიტიური სამართალი აუცილებლად უნდა წარმოედგინათ როგორც შესაძლო სამართლის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა, — და ასეთ პირობებში კი პრობლემა სამართლის პოზიტიობის შესახებ მათ მიერ თავიდანვე უნდა ყოფილიყო ნაგულისხმევი განდევნილად იმ სამართლის ფილოსოფიის ფარგლებიდან, რომელშიაც, მერკლ-კელსენის ძირითადი დებულების თანახმად, უნდა გადაჭრილიყო ყველა იურიდიული პრობლემები. ესე იგი, აღნიშნული ავტორების მიერ თავიდანვე უნდა ყოფილიყო ნაგულისხმევი ის, რომ პრობლემა სამართლის პოზიტიობის შესახებ სავსებით დამოუკიდებელია სამართლის წმინდა ცნებისაგან.

უდაოდ მიგვაჩნია, რომ სამართლის ფილოსოფიას, იმდენად რამდენადაც მის საგანს სამართლის იდეა წარმოადგენს, არ შეუძლია პოზიტიური სამართლის სისტემაში რაიმე საფეხურიანობა ჩამოაყალიბოს (მაგალითად, კონსტიტუცია, კანონი, რეგლამენტი, განკარგულება და სხვ.). ის სავსებით გამოუსადეგარია იმისათვის, რომ მისი საშუალებით ნორმათა ერთ რომელსავე მთლიანობაში ამა თუ იმ ნაკვეთის თავისებურება დავასაბუთოთ. უდაოა, რომ სამართლის ფილოსოფიისათვის მიუწვდომელია პოზიტიური სამართალი, როგორც შესაძლო სამართლის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა, და, მაშასადამე, იმას, ვინც სამართლის წმინდა ცნებას ყველაფრის გამოსავალ წერტილად აღიარებს, არ ძალუძს (თუ, რა თქმა უნდა, საკუთარ ძირითად დებულებას არ უღალატებს) დაასაბუთოს არც ნორმათა მრავალსახეობა და, ამასთან დაკავშირებით, არც საფეხურიანობა თვით ნორმათა მთლიანობაში. მეტსაც ვიტყოდით, და ეს არ იქნება პარადოქსი: სამართლის ფილოსოფია იმდენად, რამდენადაც მის საგანს სამართლის იდეა წარმოადგენს, ვერაფერს შემთხვევაში ვერ შეირიგებს იმ Stufentheorie-ს, რომელიც, როგორც არა-ერთხელ აღვნიშნეთ, ნორმათა მრავალსახეობას ეყრდნობა.

თუ ყველაფერი, რაც აქ ითქვა, სწორია, თავის თავად იბადება კითხვა, რა ქმნის სამართლის ნორმათა იმ მრავალსახეობას, რომელიც როგორც მერკლისათვის, ისე კელსენისათვის წარმოადგენს იმ დებულებას, რომელზედაც დამყარებულ უნდა იქნეს სამართლის პოზიტიობის პრობლემა? რა ქმნის იმ საფეხურიანობას, რომელიც ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ? ყოველ შემთხვევაში, არა იურიდიული გნოსეოლოგია, ვინაიდან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შეუძლებელია იურიდიული ფილოსოფიის საგნიდან გამოვიყვანოთ ისეთი რამ,

რაც, თუნდაც სულ მცირედ, განსხვავდება ამ გნოსეოლოგიის საგნისაგან. მაშ, რა აძლევს ამ განსაზღვრულობას ცალკე იურიდიული დისციპლინების საგანს? რა ჰყოფს პოზიტიური სამართლის სისტემას იმ საფეხურებად, რომელნიც ქმნიან შესაძლებლობას, რომ იურიდიული გნოსეოლოგიის გარდა სხვა იურიდიული დისციპლინებიც არსებობდეს? უსათუოდ რაღაც სახელმწიფოებრივი აქტი მატერიალური მნიშვნელობით; და სახელმწიფოებრივი აქტის გარეშე, რაც არსებითად სახელმწიფოებრივ ნებასაც გულისხმობს, ჩვენ ვერავითარ შემთხვევაში ვერ შევსძლებთ დაუშვათ ის საფეხურიანობა პოზიტიური სამართლის სისტემაში, რომელიც ფორმალურ-ნორმატიულ მეთოდის მომხრეებს საშუალებას აძლევს შეურიგდენ ნორმათა მრავალსახეობის არსებობას. ამგვარად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ისინი, ვინც აღიარებს ფორმალურ-ნორმატიული მეთოდის აუცილებლობას და ამავე დროს შესაძლებლად მიაჩნია იურიდიული დისციპლინების არსებობაც, იძულებული უნდა იყოს თვით პოზიტიური სამართლის სისტემაში იგულისხმოს საფეხურიანობა (Merkl); ხოლო ეს საფეხურიანობა, როგორც აღვნიშნეთ, შეიძლება მხოლოდ სახელმწიფოებრივი აქტის იდეას ეყრდნობოდეს. სახელმწიფოებრივი იდეის გარეშე შეუძლებელია პოზიტიური სამართლის სისტემაში საფეხურიანობა წარმოვიდგინოთ. ამიტომაც იმდენად, რამდენადაც ფორმალ-იურიდიული მეთოდის მომხრეთათვის საფეხურიანობა სამართალში ერთადერთი საშუალებაა სამართლის პოზიტიობის დასაბუთებისათვის, ისინი უეჭველად, ფარულად გამოდიან სამართლის სახელმწიფოებრივი თეორიის ძირითადი დებულებებიდან (მაგალითად, როგორც ლაბანდი და მისი სკოლა).

ეს დებულება შეიძლება დასაბუთებულ იქნეს სხვა მოსაზრებითაც. ქვემოთ ჩვენ ვნახავთ, რომ სამართალში მოხსენიება, ნორმატივისტების თანახმად, არ არის დამოკიდებული მოსახსენებლის ობიექტიურ პირობებზე. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ უფლებრივ მიმართებას რაიმე მეტაიურიდიულსაკენ წმინდა შემთხვევითი ხასიათი უნდა ჰქონდეს. მაგრამ რას შეუძლია გამოიწვიოს მიმართების ეს შემთხვევითი ხასიათი, თუ არ სახელმწიფოებრივ აქტს?

ამგვარად, ჩვენ გვგონა, რომ არა მარტო ძველი დოგმატიური პოზიტივიზმის მიმდევარნი (ლაბანდი და მისი სკოლა), არამედ კელსენიც, ეს ბრწყინვალე წარმომადგენელი დოგმატიური პოზიტივიზმისა, თითქოს ზურგს აქცევს ყველაფერს, რაც შეეხება პოზიტიური სამართლის წარმოშობის საკითხს, როგორც წმინდა მეტაიურიდიულ პრობლემას, მაგრამ არსებითად თითონ გამოდის იმ თეორიიდან,

რომელიც სამართლის წარმოშობის ერთ-ერთ თეორიას წარმოადგენს. და თუ ყოველივე ის, რაც ჩამოყალიბებულია კელსენის სისტემაში, კანტის ფილოსოფიას ეთანხმება, სამაგიეროდ, როგორც ვნახეთ, ფესვები ამ სისტემისა მიდის დოგმატიური პოზიტივიზმის იმ წარმომადგენლებამდე, რომელნიც სამართლის წყაროდ სახელმწიფოებრივ ნებას აღიარებენ, ხოლო მათი მეშვეობით თვით ჰეგელამდე, რომელიც არსებითად სამართლის სახელმწიფოებრივი თეორიის ყველაზე მძლავრ წარმომადგენლად უნდა ჩაითვალოს.

ინტერესს მოკლებული არ იქნება აღვნიშნოთ, თუ როგორ გადააქვს სამართლის საკითხი მეტაიურიდიულ ნეოკანტიანელთა მეორე წარმომადგენელს—Veichinger-ს, Philosophie Als-Ob-ის ავტორს, რომელმაც მოგვცა ფრიად ორიგინალური დაპირისპირება ჯერარსისა და არსებულისა და რომელმაც განსაკუთრებული თანამიმდევრობით გაშალა სამართლის ხელოვნური ხასიათი.

რას ნიშნავს სამართლის ხელოვნური ხასიათი? აი როგორ მსჯელობენ ამ დებულების მომხრენი. რომ სამართალი არის რაღაც მიზანშეწონილობის მოტივებზე დამყარებული რამ, რომ სამართალი „გონიერი ნების“ პროდუქტიაა,—ეს საკმაოდ ძველი დებულებაა. სამართალი აუცილებელია, რადგანაც მის შექმნას საზოგადოებრივი ცხოვრების რაციონალური ორგანიზაციის ინტერესი მოითხოვს. სამართლის გარეშე საზოგადოებაში არის რღვევა, გახრწნა, ანარქია და მუდმივი ომი, რომელსაც ყველა აწარმოებს ყველას წინააღმდეგ. ინსტინქტი, ემოცია—ეს ნგრევისა და დაშლის ცენტრებია, ისინი ყოველგვარ გონიერებას მოკლებული არიან. საჭიროა ეს ცენტრები დაუმორჩილოთ ზოგად პრინციპებს, რათა ამ გზით ანარქიას თავი დაეღწიოს. რომ დავსძლიოთ უგონობა, გონება წესრიგს მოითხოვს, რომ დავიცვათ მშვიდობიანობა, სამოქალაქო ბრუნვა, ოჯახური კეთილდღეობა და სხვ.—საჭიროა სამართალი. მიზანშეწონილობა მოითხოვს სამართალ შემოქმედებას. და გონებისაგან შექმნილი ნორმები სამყაროს ნამდვილი მპყრობელნი არიან. ის კანონშეზომილობა, რომელსაც ემორჩილება ემოციები, ინსტინქტები და მიდრეკილებანი, ეს ნამდვილი მტრები ზოგადი პრინციპებისა და, მაშასადამე, ობიექტიური ნორმისა,—უნდა მოვსპოთ ნორმის კანონშეზომილობით.

როგორც ვხედავთ, სამართლის ხელოვნური ხასიათი აქ მთელი თავისი მოცულობით გვევლინება. რა რიგ განსხვავდება ასეთი შეხედულება სამართალზე იმ თვალსაზრისისაგან, რომლის თანახმადაც სამართლის ფესვები გადგმულია ცხოვრების ეტოსის სიღრმეში, ან რომ სამართალი ეტოსის ერთი სახეა. რა ღრმა განსხვავებაა ამ

შეხედულებასა და იმ პოზიციას შორის, რომელზედაც სდგანან (სამართლის მიმართ) ისტორიული სკოლის წარმომადგენელი და სრულიად უსამართლოდ დავიწყებული—სამართლის ფილოსოფოსი Stahl-ი, რომლის მოძღვრების თანახმად ცხოვრების ცალკე ურთიერთობის სიღრმეში ჩაქსოვილია მსოფლიო წყობის იდეა, რაც მიისწრაფვის თავისი თავი მასში განახორციელოს.

არსებითად რომ ვთქვათ, ეს ორი თვალსაზრისი, რომელთაგან ერთი ახდენს სამართლის რაციონალიზაციას, ხოლო მეორეს მიჰყავს იგი (სამართალი) ჯერ კიდევ არასრულად შეთვისებულ და ღირებულებათა მატარებელ და გამოძლევენებელ ემოციებამდე—ებრძოდა ერთმანეთს სამართლის აზრის განვითარების მთელი ისტორიის სიგრძეზე, და გამარჯვება ხან ერთს რჩებოდა, ხან მეორეს.

რამდენი პათოსი და ენერგია დაიხარჯა იმისათვის, რომ ბუნებითი სამართლის დოქტრინის უკანასკნელი ციხე-სიმაგრე დაქცეულიყო. და ყოველი ახალი უკანდახევა სამართლის ბუნებითი ხასიათის მაღიარებელი დოქტრინებისა, ქმნიდა ნიადაგს იმ დოქტრინების ზემონისათვის, რომელნიც მიზნად ისახავდნენ სამართლის ბუნებითი მომენტებისაგან განთავისუფლებას. ხოლო როდესაც ბუნებითი სამართლის დოქტრინა სასიკვდილო მახვილით განიგმირა და ძველი მნიშვნელობით საბოლოოდ დაეცა, მის ნანგრევებზე ამაყად აღიმართა გონება და თავის თავი სამართლის ერთადერთ წყაროდ გამოაცხადა. ცივმა, ყოველის შემძლე გონებამ, რომელიც ყოველთვის ეძებს გამართლებას მიზნების საშუალებით, გონებამ, მისთვის დამახასიათებელი კატეგორიებით, ხელთ იგდო სამართლის ფაბრიკაციის მონოპოლიური უფლება. ამასთან ერთად, სამართლის ხელოვნური ხასიათი სრულის თანაიმდევრობით აშკარადებოდა, რის გამოც სამართალი შორდებოდა ყოველსავე ფაქტიურს, ბუნებრივს, ბიოლოგიურს და ემოციონალურს. ამიტომ თუ ის თეორიები, რომელნიც აღიარებენ, რომ არის სფერო ირრაციონალურისა, არის სფერო შეუგნებელი ემოციებისა, რაც ატარებს და ამქლავნებს ღირებულებებს, თუ ეს თეორიები ასაზრდოებდნენ განსაზღვრულ უფლებრივ-პოლიტიკურ რომანტიზმს, სამაგიეროდ, სამართლის ხელოვნური ხასიათის აღიარებასთან ერთად, განსაკუთრებული სიცხადით უნდა გამოძლევენებულიყო ცხოვრებისა და სამართლის ურთიერთობათა ანტაგონისტური ხასიათი. ცხადია, რომ სამართალში ინტელექტუალური მომენტის შეტანით თვით სამართლის ქვეყანაც უნდა წარმოედგარიყო როგორც შორეული, ფიქტიათა ქვეყანა, როგორც ინტიმური კავშირისათვის მიუწვდომელი და, დასასრულ, თავისუფალი მიღებისათვის უვარგისი ქვე-

ყანა. რატომ არის, რომ სამართლის ხელოვნური ხასიათის აღიარების დროს, სამართლის სფეროს სწორედ ასეთი სახე უნდა მიეღოს? მხოლოდ იმიტომ, რომ სამართალი ასეთი გაგებით ბუნების მექანიკური დაძლევის ინსტრუმენტად, საშუალებად იქცეოდა, რადგანაც სამართლის კანონშეზომილობა აღებული იყო ბუნების კანონშეზომილობისაგან დამოუკიდებლად, ე. ი. ურთიერთობა, ერთის მხრით, სამართლისა და, მეორეს მხრით, ცხოვრებასა და ბუნებას შორის ანტითეზის ფორმულაზე უნდა აგებულიყო. ცხოვრების სინამდვილეს და სტიქიას, რომელიც მიმდინარეა, ცვალებადი, თავისუფალი და ქაოტიური, მაგრამ რომელიც სამაგიეროდ ერთად-ერთი სინამდვილეა, უნდა დაპირისპირებოდა სხვა ქვეყანა, ქვეყანა ფიქტიური, ხელოვნურად აგებული, მაგრამ სამაგიეროდ შიგნიდან მოწესრიგებული, რომელსაც თავისი წნევით და ზეგავლენით მივეყვართ განსაზღვრული გონიერი მიზნისაკენ. საჭირო იყო ქვეყანა, რომელიც იქნებოდა გონების ემანაცია და შესძლებდა ბუნებისა და ფიქტიურის დამორჩილებას.

ღიახ, ვიმეორებთ, რომ რაკი სამართალს გავანთავისუფლებთ ყოველგვარი ბუნებითი მომენტისაგან და მის კანონშეზომილობას დაუპირისპირებთ ბუნებაში მოცემულ კანონშეზომილობას,—ჩვენ შეგვიძლია იმედი დავამყაროთ მხოლოდ იძულებაზე, მხოლოდ აქტზე, რომელშიაც ყოველთვის ჩამარხულია აღიარება იმის უარყოფის შესაძლებლობისა, რაც იძულებით მტკიცდება. შეგვიძლია იმედი დავამყაროთ ისეთ აქტზე, რომელსაც აქვს უნარი ერთი კანონშეზომილობა დასძლიოს მეორე კანონშეზომილობით. და რომ სამართლის აღიარება, ე. ი. სამართლის თავისუფლად ფსიქიური მიღების აქტი, შეიძლებოდეს იმ თეორიებიდან გამოყვანილ დასკვნად ჩაითვალოს, რომელნიც ადამიანის ფსიქიკას სცნობენ სფეროდ, სადაც სამართლის პირველადი მოცემულობა მქლავნდება, მაშინ იმ თეორიებისათვის, რომელნიც სამართლის წყაროდ გონებას აღიარებენ, იძულება უნდა იყოს ერთად-ერთი საშუალება, რაც ნორმის შესრულების შანსს უზრუნველჰყოფს.

აი რატომ არის რომ იძულება, რომელიც ესოდენ აუცილებელია სამართლის ხელოვნური ხასიათის მაღიარებელთათვის, სრულიად მიუღებელია იმ თეორიების თვალსაზრისით, რომელნიც სამართალს ფსიქიურ განცდათა ამა თუ იმ სახეს უთანაბრებენ (პეტრაჟიციკი, კრაბე, ისტორიული სკოლის წარმომადგენელი, ბირლინგი, Stump-ი და სხვ.). ამ უქანასკნელ, შეხედულების თანახმად, იძულებას არ შეუძლია გვიკარნახოს, რომ ჩვენ სამართლად განვიცადოთ ის, რაც თვით

ფსიქიკაში არ განიცდება. იძულებას არ შეუძლია აგრეთვე უზრუნველყოს სამართლის ნორმის შესრულება, რადგანაც იძულების საშუალებით შესრულებულს ვერვინ განიცდის ისე—თითქოს ეს სამართლის შესრულება იყოს. იძულების არც ერთ აქტს, თუნდაც იგი ნორმის შესრულების მიზნით ხდებოდეს,—არ შეუძლია გვაიძულოს, რომ შესრულებული განვიცადოთ, როგორც სამართალი, რადგანაც სამართლის წყარო და სამართლის განცდა მიზეზობრივად დამოკიდებული არ არიან იმ ცენტრისაგან, რომელიც ჩვენ გვაიძულებს. ამიტომ სამართლის თავისუფალი მიღება და ნორმის თავისუფალი შესრულება ამ თეორიებისათვის ძირითადი მომენტიან. მაშინ როდესაც Imperativtheorie-ს მომხრეთათვის იძულება წარმოადგენს ერთად-ერთ საშუალებას, რომლის შემწეობითაც ერთი კანონშეზომილობის მოთხოვნებს ჩვენ ვავრცელებთ მეორე კანონშეზომილობაზე,—ეს იძულება, მაგალითად, სამართლის ემოციონალიზმის ან ეგრეთწოდებული აღიარების თეორიის მომხრეთათვის სრულიად ზედმეტი რამ არის, თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ ლტოლვა შესრულებისადმი თვით განცდის აქტშია მოცემული. ეს შესრულება, არსებითად რამ ვთქვათ, მხოლოდ გარეგანი მოქმედებაა განცდის აქტში მოცემული კანონშეზომილობისა. ამგვარად, იძულების აუცილებლობა სამართლის ხელოვნური ხასიათის აღიარების ლოლიკური შედეგია. ხოლო იმის აღიარება, რომ სამართალს ხელოვნური ხასიათი აქვს, თავის მხრივ, ლოლიკური შედეგია ორი კანონშეზომილობის—არსებულის და ჯერ-არსობრივის კანონშეზომილობის დაპირისპირებისა.

მართლაც და, სხვა დასკვნის გამოტანა ამ ორი კანონშეზომილობის დაპირისპირებიდან ჩვენ შეუძლებლად მიგვაჩნია. რატომ? თუნდაც იმიტომ, რომ დებულება ორი კანონშეზომილობის არსებობის შესახებ ამ შემთხვევაში სპობს მათი მუდმივი თანამთხვევის შესაძლებლობას. ხოლო სამართლის თავისუფალი მიღების იდეა და აგრეთვე მისი თავისუფალი „ნებაყოფლობითი“ შესრულების აუცილებლობა წარმოადგენს იმ თეორიების საფუძველს, რომელნიც ამ დუალიზმს უარყოფენ. აღნიშნული დუალიზმის დაძლევა აქ ხდება იმის საშუალებით, რომ სპეციფიურ ფსიქიურ განცდებს სამართლის წყაროდ აღიარებენ, ხოლო ამ უკანასკნელს კი შეუმჩნეველად აიგივებენ თვით სამართალთან. სამართლის წყაროს გაიგივება სამართალთან,—რასაკვირველია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც განსახლებული სახის განცდანი აღიარებულია სამართლის წყაროდ,—წარმოადგენს იმ გარემოებას, რომლისგანაც ლოლიკურად გამომდინარეობს როგორც სამართლის თავისუფალი მიღების აუცილებლობა,

ისე ნორმის თავისუფალი „ნებაყოფლობითი“ შესრულების აუცილებლობაც. აი რატომ გვგონია, რომ ყოველმა თეორიამ, რომელიც ამ ორი კანონშეზომილობის დაპირისპირებას ემყარება, სამართალი ყოველგვარი ემოციონალური მომენტებისა და Gefühlswert-ისაგან უნდა განათავისუფლოს. ამ გარემოებამ თავის მხრივ უნდა გამოიწვიოს იმის აღიარება, რომ სამართალს მაიძულებელი ხელისუფლების ხასიათი აქვს. მაგრამ ისინა, ვინც სამართლის ხელოვნურ ხასიათს აღიარებენ, სხვანაირადაც ასაბუთებენ ამ დებულებას. მათი აზრით, თუ ვაღიარებთ, რომ აზროვნების ჩამოყალიბებას განსაზღვრული უნარი აქვს, თავის თავად ცხადი იქნება, რომ სამართლის სფეროს და არსებობის სფეროს დაპირისპირების დროს პირველი უნდა მოგვევლინოს როგორც წმინდა ფიქციების ქვეყანა, როგორც ქვეყანა მოგონილი, რაციონალური ნიშნებისა, რომელთა ღირებულებაც მათშივე კი არ არის მოცემული, არამედ ეძლევა მათ იმ სოციალური როლით, რომელსაც ისინი ასრულებენ. საკითხის ასე დაყენების დროს სამართალსა და ფაქტს შორის, როგორც ვხედავთ, საბოლოოდ სწყდება ყოველგვარი კავშირი. ფაქტი და სამართალი აქ ერთმანეთს უპირისპირდება. ფაქტი არის ნამდვილობა, სამართალი — ფიქცია. ისინი არც შეიძლება საერთო პრინციპს დაუქვემდებაროთ, რადგანაც ის, რასაც ფაქტად ვაღიარებთ, შეუძლებელია ფიქცია იყოს, და იმას, რაც ფიქციაა, არ შეიძლება ეთანაბრებოდეს სინამდვილის რაიმე ნაკვეთი, ვინაიდან ფიქცია ყოველთვის უარყოფს იმის ნამდვილობას, რაც მისში (ფიქციაში) განმტკიცდება. ამგვარად, პოზიტიური სამართალიც, რამდენადაც იგი არსებულის სფეროს არ ეკუთვნის, — არის რაღაც ხელოვნური, გამოგონილი რამ და, მაშასადამე, ნამდვილობის მიმართ — ყოველთვის ფიქტიური, რადგანაც მხოლოდ ფაქტიურია ყოველთვის ირრაციონალური, აზროვნებით განსახიერებული რამ კი — მუდამ რაციონალური; ხოლო ირრაციონალური შეუძლებელია ფიქტიური არ იყოს, ვინაიდან იმ ფორმას და კანონშეზომილობას, რომელშიაც აზროვნება მიმდინარეობს, არაფერი აქვს საერთო იმ კანონშეზომილობასთან, რომელსაც ექვემდებარება არსებული, ე. ი. სფერო ფაქტიურისა ანუ ნამდვილობისა.

ამ მხრივ დიდ ინტერესს იწვევს უახლესი ნეოკანტიანობისა და იდეალისტური პოზიტივიზმის წარმომადგენელი, კანტის ცნობილი კომენტატორი — ფაიჰინგერი, რომლის ფილოსოფიის მოკლე ანალიზი გვიჩვენებს, თუ როგორი უნდა იყოს ამ ფილოსოფიის შეხედულება ჩვენს პრობლემაზე.

შეიძლება ითქვას, რომ ფაიჰინგერს ყველაზე მკაფიოდ აქვს ხაზგასმული სამართლის ხელოვნური ხასიათი. ის ამბობს: „შეგრძობააა ქაოსიდან თავს იჩენს გარკვეული ხელდა; ამ ქაოსში ჯერ არა სჩანს განსაკუთრებული საგნის სურათი, შემდეგ შეგრძობათა ნისლის ბუნდოვანი დიდი მასა თანდათანობით როტაციულ მოძრაობას იწყებს, და თანდათანობით ყალიბდება მთლიანის ცალკე ნაწილები“¹⁾.

ამ ქაოსში არ არის და არც შეიძლება იყოს რაიმე წარმოდგენა საგნებზე. მხოლოდ თანდათან, ჩვენი აზროვნების მოქმედების საშუალებით, რომელიც მიმართულია იმისაკენ, რომ სინამდვილე სძლიოს, შეგრძობათა ქაოსიდან იბადება სხვადასხვა წარმოდგენა, რომელიც, არის რა ნათელი და გარკვეული, იმავე დროს სინამდვილის დამახინჯებას წარმოადგენს. ნამდვილი და ფაქტიური არის მხოლოდ ჩვენი შეგრძობა, ხოლო ყოველივე ის, რაც წარმოდგენაა, არის დამახინჯება იმისა, რასაც ეს წარმოდგენა შეეხება. როდესაც აზროვნება შეგრძობილს განარკვევს და მას ლოლიკური ფუნქციების საშუალებებით ჩამოაყალიბებს, ამ ოპერაციით შემეცნება შორდება სინამდვილეს.

შეცდომა იქნება ვიფიქროთ, რომ შეგრძობანი ქმნიან შეგნებაში ისეთ კავშირს, რომელიც სინამდვილეში გვევლინება²⁾. ელემენტარული ლოლიკური „მოვლენებიც“ კი წარმოადგენენ გადახრას რეალობისაგან. ის გარემოება, რომ აზროვნებას სურს რეალობა წარმოიდგინოს, უკვე იმას გვეუბნება, რომ აზროვნების გზა სხვა არის, და რეალობის-კი სხვა. ეს გადახრა სინამდვილისაგან ან, უფრო სწორად, სინამდვილის ეს დამახინჯება შედეგია იმ მასალის ტრანსფორმაციისა, რომელსაც შეგრძობა გვაწვდის სუბიექტიური კატეგორიების საშუალებით. და მხოლოდ იმიტომ, რომ აზროვნება სინამდვილის მიმართ ჰეტეროგენურ მოქმედებას წარმოადგენს, — მისი ფორმები სულ სხვანაირი უნდა იყოს, ვიდრე ყოფის ფორმები; ამიტომ შეგრძობის მონაცემი, რაც განსახიერდება აზროვნებისათვის დამახასიათებელ ფორმებში და სუბიექტიურ კატეგორიებში, მხოლოდ სინამდვილის დამახინჯებას უნდა წარმოადგენდეს. აღნიშნული გადახრა სინამდვილისაგან მატულობს კულტურული დონის ამაღლებასთან ერთად, და მაქსიმალურ სიღიღეს აღწევს მაშინ, როცა იწყება მისი (გადახრის) ნათლად შეგნება.

ასეთი გადახრის გარეშე აზროვნება თავის მიზანს ვერ მიაღწევს. როგორ შეუძლია აზროვნებას იწყოს მასალის გადაშუავება

¹⁾ Yaichinger. Philosophie „Als-Ob“, 46-47.

²⁾ Ibid. გვ. 267.

ასეთი გადახრის გარეშე? და აი, Als-Ob ფილოსოფიის თანახმად, ყოველივე, რაც აზროვნების შედეგია, როგორც მაგალითად, ცნება, აქსიომა და განმარტება, მხოლოდ ფიქციას წარმოადგენს. თუ მივიღებთ მხედველობაში ასეთ დაპირისპირებას იმას შორის, რაც აზროვნებით არის გამოწვეული, და არსებულს შორის, მაშინ სამართალაც, როგორც განსაზღვრული მსჯელობა ჯერარსობრივზე, გადატანილ უნდა იქნეს ფიქციათა სფეროში, ე. ი. ის იდეალურის სფეროს უნდა მიეკუთვნოს. ფაიჰინგერის აზრით, არ არსებობს სხვა დარგი, მათემატიკის გარდა, რომელშიაც ისე გარკვევით მქლავნდებოდეს ცოდნის ფიქტიურობა, როგორც სამართლის დარგში. ეს აიხსნება ორივე დარგის პრინციპული ნათესაობით, რომელიც დღემდე ლოდიკოსებსაც ავიწყლებოდათ, და მხოლოდ ის, ვინც იცნობს სამართლის მეცნიერებას, შესძლებს გაზომოს, თუ რაოდენად დიდია ამ ფიქციათა მნიშვნელობა.

ფიქციის სახელი, ფაიჰინგერის აზრით, არსად არის ისე კარგად ცნობილი, როგორც სამართლის მეცნიერებაში. ამ ფიქციების გამოყენების ფსიქოლოგიური მექანიზმიც იმაში გამოიხატება, რომ რომელიმე ცალკე შემთხვევა შეეფარდება ისეთ წარმოდგენას, რომელიც მისთვის თავისთავად განწესებული არ არის.

„ამიტომ წესწყობილებაც, როგორც სისტემა ნორმებისა, ზნეობრივ ნორმათა სისტემაც და, საერთოდ, ზნეობრივი და იურიდიული ცნებანი სხვა არა არის რა, თუ არ პრაქტიკული ფიქციების სახეობანი“.

მაგრამ შეუძლიათ განა ფიქციონიზმის მომხრეებს უარყოფნა საერთოდ სამართლის რეალობა, მისი ნამდვილობა? ეს კითხვა თითქოს წინასწარ გადაწყვეტილია იმით, რაც ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ. მართლაც და, თუ სამართალი აზროვნების შედეგია, ხოლო აზროვნების მუშაობა სინამდვილის მიმართ ჰეტეროგენურია, გამოდის, რომ ჩვენ საერთოდ უნდა უარვყოთ სამართლის რეალობა. მაგრამ განა ეს სწორია? როცა კითხვას ასე დავსვამთ, ჩვენ Als-Ob-ის ფილოსოფიის ყველაზე სუსტ მხარეს მივადგებით.

ექვს გარეშეა, რომ ფაიჰინგერის თვითეული ფიქცია გულისხმობს რეალობის არსებობას, რომელიც თავისი ქვემარტივებით უპირისპირდება ყოველგვარ ფიქციას. თუ პოზიტიური სამართალი და საერთოდ იურიდიულ ცნებათა ყველა სახეობა რაციონალურის სფეროს ეკუთვნის და ამიტომ ფიქტიურია, თავისთავად ცხადია, რომ ეს ფიქციები გულისხმობს რაღაც სფეროს, რომელშიაც იშლება სამართლის პირვანდელი რეალური თვისებები. აქ ბევრი რამ საერთოა

ფიქციონიზმის მომხრეებსა და ყველაზე მძლავრ ფსიქოლოგისტს— პეტრაჟიციკის შორის. როგორც პირველი ფარულად, ისე მეორე— სრულიად გარკვეულად— გულისხმობენ ისეთი სფეროების არსებობას, რომელშიაც სამართლის პირვანდელი თვისებები აშკარავდება. პროფ. პეტრაჟიციკისათვის ასეთ სფეროს წარმოადგენს სპეციფიური ემოციების სფერო, ხოლო ფიქციონიზმის მომხრეთათვის, ეს უნდა იყოს შეგრძნობათა სფერო. ამ სფეროების გარეშე, ყოველივე, რასაც სამართალი ჰქვია, სამართალი კი არ არის, არამედ მხოლოდ ფანტაზმა და ფიქცია. ამიტომ პოზიტიური სამართალი, ფაიჰინგერის ფილოსოფიის თანახმად, სტილიზაციაქმნილი სამართალია, მაშასადამე, ის ფიქტიურია.

„ექვს გარეშეა, — ამბობს ფიქციონიზმის ერთ-ერთი წარმომადგენელი, ფაიჰინგერის მოწაფე— როლფ მალახოვი, — რომ სამართალი თავისუფალი იყო თავის დასაწყისში, როდესაც იგი ჯერ კიდევ უფლებრივ აზროვნებას არ წარმოადგენდა, არამედ მხოლოდ უფლებრივ ნებას და უფლებრივ მოქმედებას. არა, სამართლის ისტორიული წყაროები ჩვენს ლოლიკურ ფიქციებში კი არ იყო, როგორც ეგრეთწოდებული გამოგონების თეორიები ფიქრობენ, არამედ ფიქციებისაგან თავისუფალ უფლებრივ მისწრაფებაში, ცხოვრების ცალკე მოვლენათა ფიქციებისაგან თავისუფალ სფეროში.“¹⁾

ამგვარად, აღნიშნული ფილოსოფიის თანახმად, უნდა ვალიაროთ, რომ, ერთის მხრით, არის შეგრძნობათა სფერო, ფიქციებისაგან თავისუფალი სფერო უფლებრივი მისწრაფებისა და ცალკე მოვლენებისა, რომლებშიაც მქლავდება სამართლის პირვანდელი რეალური თვისებები და, მეორეს მხრით, არის ქვეყანა სტილიზაციაქმნილი სამართლისა, ქვეყანა ფიქციებისა ან და სფერო იდეალურისა.

შეიძლება თუ არა ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობა ფიქციათა თეორიის თვალსაზრისით? ჩვენის აზრით, — არა. რომ ფიქცია არ შეიძლება იყოს ფაქტი და, მაშასადამე, ნორმატიული ფაქტიც, — ეს თავისთავად ცხადია. ხოლო რაც შეეხება იმ გრძნობას, რომელშიაც სამართლის პირვანდელი მოცემულობა აშკარავდება, აქაც ჩვენ არ შეგვიძლია ნორმატიულ ფაქტებზე ვილაპარაკოთ, რადგანაც ნორმატიული ფაქტების პრობლემა სწორედ იმას გულისხმობს, რომ ნორმატიულად მოქმედი ფაქტი სამართალს არ წარმოადგენს, ხოლო ის შეგრძნობა, რომელშიაც სამართლის პირვანდელი მოცემულობა იშლება, თითონ არის რეალური, ნამდვილი, ყოველგვარი ფიქციისაგან თავისუფალი სამართალი.

¹⁾ Malachow, Rechtserkenntnistheorie und Fiktionslehre, 1922. S 39.

ცხადია, რომ ფიქციონიზმის თეორიები ამ მხრივაც ძალზე უახლოვდება სამართლის ფსიქოლოგიურ თეორიებს. ეს საკითხიც ფრიად საინტერესოა, მაგრამ ჩვენ ამ მცირე შენიშვნებით უნდა დავკმაყოფილდეთ, რომ ჩვენი ნაშრომის მთლიანობა არ დავარღვიოთ.

თუ ჩვენ არ ვაღიარებთ, რომ არის სხვა ღირებულებანი და თვისებანი,—იმათ გარდა, რაც შექმნილია პოზიტიური სამართლისაგან, რასაკვირველია, სამართლის სფეროს გარეშე შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ ისეთი ცენტრების არსებობა, რომელნიც თავისი ობიექტიური თვისებებით დანიშნული არიან სწორედ იმ როლისათვის, რასაც ისინი პოზიტიური სამართლის სფეროში ნამდვილად ასრულებენ. ავიღებთ ჩვენ იურიდიულ, თუ ფიზიკურ პირს, სახელმწიფო ნებას, თუ ინდივიდუუმის ნებას, თუ, ბოლოს, ავიღებთ მაგალითისათვის იმ ფაქტებს, რომელთაც ჩვეულებრივად იურიდიულ ფაქტებს უწოდებენ,—ვერც ერთი მათგანი, ე. ი. ვერც იურიდიული, თუ ფიზიკური პირი, ვერც სახელმწიფო ნება, ვერც ინდივიდუუმის ნება და, ბოლოს, ვერც იურიდიული ფაქტი, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ იმ ცენტრებს, რომელთაც მიკუთვნებული აქვთ უფლებრივი თვისებები,—ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჩაითვლება ისეთ გარემოებად, რომლის ობიექტიური თვისება განამზადებდეს მას—იყოს იმად, რასაც იგი პოზიტიური სამართლის სფეროში ნამდვილად წარმოადგენს. ყველა ესენი, თუ ლოლიკური ვიქნებით, უნდა ვაღიაროთ მხოლოდ ხელოვნურად და შემთხვევით მონახულ ცენტრებად და მაშინ ისინი ამოიწურებიან ხელოვნური შინაარსის იმ მოცულობით, რომელსაც პოზიტიური სამართლისაგან ღებულობენ.

მაგრამ, თუ აღნიშნულ გარემოებათა შინაარსის მთელი მოცულობა იმ დახასიათებით ამოიწურება, რომელსაც მათ პოზიტიური სამართალი აძლევს, რა თქმა უნდა, სრულიად ლოლიკური იქნებოდა,—როგორც ამას ფორმალურ-ნორმატიული მეთოდის მომხრენი სჩადიან,—ფიზიკური პირიც, იურიდიული პირიც და იურიდიული ფაქტებიც სამართლად ან და სამართალთა სისტემად ჩაგვეთვალა.

თავის თავად ცხადია, რომ ამ მიმართულების მომხრეთათვის ფაქტები (იურიდიული) ან პოზიტიურ სამართალში მოხსენებული სხვა რამ გარემოებანი, მაგალითად, ინდივიდუუმის სულიერი ყოფა, შეგნებული ნება და სხვა, ვერ ჩაითვლებიან იმ ობიექტიური სამართლისაგან დამოუკიდებელი თვისებების მთლიანობად, რომელთაც ისინი წინასწარ განმზადებული არიან იმ დანიშნულებისათვის, რომელსაც სამართლის სფეროში ასრულებენ. სუბიექტი, ფაქტი და სხვ. სწორედ სამართლისაგან ღებულობს განსაზღვრულ უფლებრივ დახასია-

თებას. ეს დახასიათება შით სრულიადაც იმის გამო არ ეძლევათ—
თითქოს ისინი იყვნენ მატარებელი ისეთი ობიექტიური თვისებისა,
რომელიც პოზიტიური სამართლისათვის ამგვარი უფლებრივი დახა-
სიათების აუცილებლობას ქმნიდეს. მაგრამ ექვს გარეშეა, თუ მივი-
ღებთ იმ დებულებას, რომ პოზიტიური სამართლის მიერ რისამე ამა
თუ იმ აზრით მოხსენიება მოხსენებულის ობიექტიურ თვისებებზე არ
არის დამოკიდებული,—უნდა ვაღიაროთ, რომ უფლებრივი თვისე-
ბების ყოველგვარი მიკუთვნება რაიმე მოვლენისათვის წმინდა შემ-
თხვევით ხასიათს ატარებს, და მაშინ სრულიად ვერაფერს დაუპი-
რისპირებდით იმ ცდას, რომ უფლებრივი თვისებები მიგვეკუთნე-
ბია არა იმ ცენტრებისათვის, რომელთაც ამ თვისებებს პოზიტიური
სამართალი აკუთვნებს. რამდენიც უნდა ვეცადოთ, რამდენიც უნდა
ვსინჯოთ იმ თვალსაზრისის შინაარსი, რომლის თანახმადაც სამარ-
თალში მოხსენიება არ არის დამოკიდებული მოხსენებულის ობიექ-
ტიურ თვისებებზე,—ჩვენ ვერასოდეს ვერ გავიგებთ.—რატომ არის,
რომ პოზიტიური სამართალი უფლებრივ თვისებებს აკუთვნებს სწორედ
იმ ცენტრებს, რომელნიც ამ თვისებებით ნამდვილად აღჭურვილი
არიან; ჩვენ ვერ გავიგებთ.—რატომ მაინცადამაინც ადამიანია ფიზი-
კური პირი, ვერ გავიგებთ.—რატომ არის, რომ ესა თუ ის ფაქტი აღიარე-
ბულია იურიდიულ ფაქტად; ჩვენ ვერ ავხსნით.—რატომ მაინცადამაინც
სახელმწიფოებრივი ნება ან ინდივიდუუმის ნება არის ის რაღაც, რომ-
ლისკენაც სამართალი მიიმართება და, ბოლოს, ჩვენთვის გაუკვებარი
იქნება რატომ არის, რომ პოზიტიური სამართალი თავისი მიზნები-
სათვის იყენებს სწორედ იმ გარემოებათ, რომელთაც ის ნამდვილად
იყენებს, და არა სხვა რაიმე გარემოებათ.

მაგრამ რა შეუძლია პოზიტიურ სამართალს გამოიყენოს, თუ
ფორმალი თვალსაზრისის (სამართლის შესახებ) მომხრეთათვის არ
არის და არც შეიძლება იყოს ისეთი რამ, რაც თავისი ობიექტიური
თვისებების მთლიანობით ქმნიდეს აუცილებლობას—იყოს იმად, რაც
იგი არის პოზიტიური სამართლის სფეროში. სწორედ აქ იბადე-
ბა, უნებლიეთ, კითხვა: თუ ყოველივე ეს ასეა, თუ მართლაც პოზი-
ტიური სამართლის მიერ მოხსენებული გარემოების ობიექტიურ
თვისებებზე სრულებით არ არის დამოკიდებული ამ გარემოების მოხ-
სენიება,—მაშ რით აიხსნება, რომ განსაზღვრულ ურთიერთობათა წარ-
მოშობისათვის პოზიტიური სამართალი იყენებს ხელშეკრულებას,
შეთანხმებას, დაფუძნებითს აქტს, ე. ი. სწორედ იმ ფაქტებს, რო-
მელთაც ჩვეულებრივად იყენებენ განსაზღვრული ურთიერთობის
დასამყარებლად იმ სფეროშიაც, რომელიც პოზიტიურ სამართალს არ

ექვემდებარება? რატომ გამოიყენა პოზიტიურმა სამართალმა სწორედ ის ფაქტები, რომელიც ფორმალური მეთოდის მოწინააღმდეგე თვალსაზრისით არ არის მატარებელი იმგვარი ობიექტიური, პოზიტიური სამართლისაგან დამოუკიდებელი თვისებებისა, რომელიც თავიდანვე განამზადებს ამ ფაქტებს იმ როლისათვის, რაც პოზიტიური სამართლისაგან მათ აქვთ მიკუთვნებული და არ გამოიყენა სხვა რამ, რაც, მაგალითად, სამართლისაგან დამოუკიდებლად საზღვრავს უარყოფით დამოკიდებულებას თავის თავისადმი? და მართლაც, თუ ყოველივე ის, რაც სამართალში უფლებრივ სამოსს პოულობს, ამ სამოსის თვისებით ამოიწურება, თუ ის უფლებრივი სამოსი, რომელშიაც ესა თუ ის გარემოება თავსდება, სრულიად არ არის დამოკიდებული ამ გარემოების ობიექტიურ თვისებებზე და, ბოლოს, თუ აზრი და შინაარსი სამართალში ასახული ყოველი მოვლენისა ამოიწურება იმ უფლებრივი აზრით და შინაარსით, რომელსაც პოზიტიური სამართალი ამა თუ იმ გარემოებას შეუფარდებს,—მაშინ იძულებული ვიქნებით მივიღოთ მხოლოდ ერთი დასკვნა: სამართლის ყოველგვარ კავშირს რაიმე მოვლენასთან და უფლებრივი შედეგების მიკუთვნებას რაიმე მოვლენისათვის წმინდა შემთხვევითი ხასიათი აქვს. დიახ, ჩვენ გვგონია, რომ სხვა დასკვნის გამოტანა ზემონათქვამიდან შეუძლებელია. ამიტომ სრული უფლება გვაქვს ვიკითხოთ: რით აიხსნება, რომ განსაზღვრული უფლებრივი ურთიერთობის წარმოშობისათვის პოზიტიურმა სამართალმა გამოიყენა სწორედ ის გარემოებანი, რომელთაც ის ნამდვილად იყენებს.

ძალიან ხშირად გვსმენია იურისტებისაგან, რომ მაგალითად, იურიდიული პირი არის მხოლოდ სამართლის მიერ შექმნილი თვისება ან რომ, მაგალითად, სამართალი არის სისტემა ადამიანთა შორის ურთიერთობის მომგვარებელი წესებისა. განა პირველი და მეორე ფორმულაც იმას არ გულისხმობს, რომ პირის ობიექტიური თვისებებისაგან და იმ ადამიანთა სუბიექტიური თვისებებისაგან, რომელთა ურთიერთობასაც სამართალი აწესრიგებს,—მომწესრიგებელი სამართალი დამოკიდებული არ არის? განა აქ აშკარა არ არის, რომ სამართლის სფეროდან განდევნილია ყველაფერი, რაც ცხოვრებას ეკუთვნის, განდევნილია ყოველივე ის, რაც ცხოვრების სინამდვილით სუნთქავს და რისკენაც სამართლის აზრს თავისი მიმართება აქვს? განა უდავო არ არის, რომ, თუ სამართალი არის რაღაც მომწესრიგებელი რამ,—იგი გულისხმობს მოსაწესრიგებელსაც როგორც ობიექტიურ თვისებათა მთლიანობას? რომ სამართალი თითონ არ გულისხმობდეს, რომ სუბიექტები შესაძლო ღირებულებებითი

აქტების მატარებელი არიან, ე. ი. რომ სამართალი პიროვნებას განსაზღვრულ ობიექტიურ თვისებებს არ აკუთვნებდეს, მაშინ შეუძლებელი იქნებოდა იმის უარყოფა, რომ სამართლის მიმართებას პიროვნებისაკენ წმინდა შემთხვევითი ხასიათი აქვს; და ამ შემთხვევაში შეგვეძლო გვეთქვა: დიახ, სამართალი, რომელიც მიზნად ისახავს მართლწესრიგი შექმნას, თუმცა მიმართულია პიროვნებისაკენ, მაგრამ იგი შეიძლება, ასევე თავისუფლად, სხვა რამისაკენ ყოფილიყო მიმართული. საკითხის ასე დაყენების დროს, რასაკვირველია, არც პიროვნების, ფაქტების და არც ხელისუფლების პრობლემა აღარ არსებობს. როგორ შეიძლება, მაგალითად, სამართალში პიროვნების პრობლემაზე ლაპარაკი მაშინ, როდესაც ვაღიარებთ, რომ სამართალში პიროვნებად ყოფნა, პიროვნების ობიექტიურ თვისებებზე კი არ არის დამოკიდებული, არამედ იმაზე, თუ ვის მიეკუთვნება კანონმდებლის შეხედულებით ის უფლებრივი თვისებები, რომელნიც პირველად ქმნიან პიროვნებას სამართალში. თუ სამართლისადმი დაპირისპირებულ სფეროში ჩვენ გვაქვს უთვალავი რიცხვი წერტილებისა, რომელთა ობიექტიურ თვისებებზე სრულიადაც არ არის დამოკიდებული სამართლის დასაყრდნობ წერტილად ყოფნა, თავის თავად ცხადია, რომ აღარ შეიძლება არსებობდეს სამართლის დასაყრდნობ წერტილთა პრობლემა; გვრჩება მხოლოდ პრობლემა დაყრდნობილი სამართლისა, რის გამოც აღარ არის არც ერთი სხვა პრობლემა, გარდა სამართლის პრობლემისა.

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ამ დებულებას. ჩვენ არ შეგვიძლია დაუშვათ, რომ სამართლის მიზართ, რომელიც განსაზღვრულ მიზანს ემსახურება, რაღაც მოვლენა თავისი ობიექტიური თვისებების მთლიანობით არ იყოს დანიშნული სამართლის დასაყრდნობად. აგრეთვე წარმოუდგენელია, რომ სამართალს ჰქონდეს მიმართება სხვა რამისადმი, თუ არ ისეთი მოვლენისადმი, რაც თავისი ობიექტიური თვისებების მთლიანობით თავიდანვე დანიშნულია იყოს სამართლის შემსრულებელი. პოზიტიური სამართლის ნორმა მიმართულია მხოლოდ იმისადმი, რაც განსაზღვრული შესაძლო ღირებულებითი აქტების მატარებლად იგულისხმება; ჩვენ ვერ მოვნახავთ ვერც ერთ შემთხვევას, რომ ეს ნორმა სხვა რამისაკენ იყოს მიმართული. ან შეიძლება დავვისახელონ ასეთი შემთხვევები უფლებრივი ცხოვრების ისტორიიდან; შეიძლება გვითხრან, რომ სამართლის ნორმა ზოგჯერ ყოფილა ხოლმე მიმართული არა მარტო პიროვნებისადმი, არამედ აგრეთვე ცხოველებისადმი, ზებუნებრივი არსებისადმი და სხვ. ასეთი მაგალითი ბევრია, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, თუ რა თვალსაზ-

რისი იყო გაბატონებული ცხოველთა და ზებუნებრავ არსებათა შესახებ მაშინ, როცა შესაძლებლად მიიჩნდათ, რომ სამართლის ნორმა მათდამიც ყოფილიყო მიმართული.

ამგვარად, პოზიტიური სამართლის ყოველი ნორმის შესახებ, რომელიც ამა თუ იმ ურთიერთობას აწესრიგებს, ჩვენ შეგვიძლია ვიკითხოთ—რატომ არის, რომ პოზიტიური სამართლის ნორმა ნამდვილად მიმართულია იმისადმი, ვინც, სამართლისაგან დამოუკიდებლად, ცხოვრების ამ ურთიერთობათა მხარეს ან ელემენტს წარმოადგენს. რატომ არის მაგალითად, რომ მშობლებსა და შვილებს შორის ურთიერთობის მომწესრიგებელი ნორმები მიმართულია იმათკენ, ვისკენაც ისინი ნამდვილად მიმართული არიან, თუ იმ თვისებებზე, რომელნიც ერთს ქმნიან მშობლად და მეორეს—შვილად, არ არის დამოკიდებული იმ მოვლენად ყოფნა, რა მოვლენასაც ისინი სამართალში წარმოადგენენ? არა, სამართალში შემთხვევით არაფერი იხსენიება. ისეთს ვერაფერს აღმოვაჩენთ სამართალში, რაც თავისი ობიექტიური თვისებებით არ იყოს დანიშნული იმისათვის, რომ ის სამართალში არსებობდეს. და ჩვენ ვერ მოვინახავთ მასში სამართლის კავშირს ისეთ რამესთან, რასაც წმინდა შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდეს, ვერ მოვინახავთ სამართლის სფეროში ისეთ რასმე, რომლის ობიექტიური თვისებებითაც წინასწარვე არ იყოს მოცემული აუცილებლობა პოზიტიურ სამართალში მისი არსებობისა. და შეცდომა არ იქნება, თუ ვიტყვი, რომ ყოველ პოზიტიურ სამართალს საფუძვლად უდევს ცხოვრების ესა თუ ის ურთიერთობა, რაიმე ობიექტიური თვისება, თუ ხარისხი ან, დასასრულ, ღირებულებითი მომენტი. აი სწორედ ეს გარემოება სპობს იმის შესაძლებლობას, რომ უფლებრივი თვისებები შემთხვევით იყოს მიმაგრებული ამა თუ იმ ცენტრებზე. აი, სწორედ ეს ქმნის სამართლის სფეროში იმის არსებობის აუცილებლობას, რაც მასში ნამდვილად მოცემულია.

რა საჭიროა ყოველივე ეს? ზემოთქმულიდან ნათელია, რომ ეს საჭიროა მხოლოდ იმისათვის, რომ ამ ფაქტიურ ურთიერთობაში ისახება ის ჩვენი კონკრეტული ღირებულებითი მნიშვნელობა, რომელიც კონკრეტ ნორმის კონკრეტ განმახორციელებლად გვხვდის.

მაგრამ რას ნიშნავს ეს? განა იმას ნიშნავს, რომ სამართლის ნორმა ფაქტიური ურთიერთობის ასლია? სრულიადაც არა.

რომ ყოველი ნორმა შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობათა განსაზღვრულ ერთიანობას ჰკლვისხმობს, ეს სრულიად უდავოა. მაგრამ, მეორეს მხრით, არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ მსჯელობა შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობათა შესახებ ბოლოს და ბოლოს არის

გამოხატულება ჩვენი დამოკიდებულების აზრისა არა ნორმისადმი, არამედ თვით ფაქტისადმი. ამასთან დაკავშირებით, რასაკვირველია, უნდა დაიბადოს კითხვა: კარგი და, რაღა უნდა მიუმატოს ამ შემთხვევაში სამართალმა ფაქტიურს? იქნებ იგი სრულიად ზედმეტია?

თუ საკითხს ასე დავაყენებთ, შეიძლება მართლა დაიბადოს ექვი—მიზანშეწონილია თუ არა სამართლის არსებობა. მაგრამ საკმარისია პრობლემის შინაარსს ცოტა ღრმად ჩავხედოთ, და ჩვენ დარწმუნდებით, თუ რაოდენად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ჩემი დგომა შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობათა წინაშე და ჩემივე დგომა ამავე ფაქტიურ ურთიერთობათა წინაშე სამართლის უწყებულ ნორმაში მოცემული ღირებულებითი მომენტის მხრით.

თუ რაში მდგომარეობს სამართლის პოზიტივობა და რა როლს თამაშობს პოზიტიური სამართლის ნორმაში მოცემული ღირებულებითი მომენტი,—ამაზე ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ. აქ კი შევეცდებით მხოლოდ სქემატიურად აღვნიშნოთ, თუ რაში მდგომარეობს შინაარსი იმ შესაძლო ფაქტიური ურთიერთობის შესაძლო უფლებრივი მოწესრიგებისა, რომელიც ნაგულისხმევია პოზიტიური სამართლის ნორმით.

არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ, მაგალითად, საოჯახო სამართლის ნორმები, სანივთო ან ვალდებულებითი სამართლის ნორმები და ნორმები, რომლებიც საკუთრებას, მფლობელობას და სხვ. შეეხება, მთლიანად ვერ ამოსწურავს იმ ურთიერთობათა თვისებებს, რომელთაც ეს ნორმები აწესრიგებენ. რომ ასე იყოს, ეკვს გარეშეა, საკუთრების, მფლობელობის, ოჯახური ცხოვრების და სხვ. წარმოშობის მიზეზად პოზიტიური სამართლის ნორმა უნდა ჩავვეთვალა. მაშინ ჩვენი ქორწინება უნდა მომხდარიყო მხოლოდ სამართლის გულისთვის, მაშინ მესაკუთრედ ჩვენ ვიქნებოდით მხოლოდ იმიტომ, რომ არსებობს ნორმები საკუთრებაზე, მფლობელი ვიქნებოდით მხოლოდ სამართლისადმი პატივისცემის გამო და, დასასრულ, გვექნებოდა სურვილი სხვისი ჩვენად გვექცია და ჩვენი სხვისად—მხოლოდ იმიტომ, რომ არსებობს თვითნებისად შექმნილი ნორმები, რომელნიც ყიდვა-გაყიდვას ითვალისწინებენ. მაგრამ ჩვენ ხომ სამართლის გულისთვის არ გვებადება სურვილი ქორწინებისა, სამართლისადმი პატივისცემის გამო ხომ არ წარმოიშობა ჩვენთვის აუცილებლობა, რომ ამა თუ იმ ნივთის მფლობელი ვიყოთ, სამართლის გულისთვის ხომ არ ჩნდება ჩვენში სიყვარული და სიძულვილი და სამართლისათვის ხომ არ ვაწარმოებთ რისამე გაცვლას, დაგირავებას, გაყიდვას და სხვ. და სხვ.? არა, სრულიადაც არა. რომ ყველაფერი სამართლის გულისთვის ხდებოდეს, მაშინ სამართალში განზოგადოებული

არაფერი იქნებოდა; მაშინ სამართალში ყველაფერი კონკრეტულად უნდა ყოფილიყო მოხსენიებული; მაშინ სამართალში კონკრეტულად უნდა იყოს ჩამოთვლილი ყველა ნივთი, რაც ჩემი ფაქტიური ბატონობის სფეროშია და აგრეთვე ყოველი პირისათვის უნდა იყოს აღნიშნული ვადა, როდესაც მას შეუძლია ესა თუ ის კონკრეტული ნივთი გაყიდოს, დააგირაოს, იყიდოს, გადაცვალოს და სხვ.. მაგრამ ეს ასე არ არის. თვით სიყვარულში, ჩვენის აზრით, მოთავსებულია გეგმა ჩვენი დამოკიდებულებისა იმისადმი, რაც გვიყვარს, თვით გაჭირვების განცდაში, განსაზღვრული ეკონომიური პირობების დროს, ისახება შინაარსი ჩვენი შესაძლო დამოკიდებულებისა იმ ობიექტებისადმი, რომლისაკენაც გაჭირვება გვეზიდება. და ეს წარმადგენა შესაძლო დამოკიდებულების შესახებ უსათუოდ არის განგრძობა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ჩემი ნამდვილი ფაქტიური მდგომარეობისა. ეს რაიმე ფანტაზიისა და კაპრიზის ნაყოფი როდია, არამედ ეს იმ გარემოებათა ძალაა, რომელნიც ჩვენზე მალა დგანან.

რასაკვირველია, სამართალი ყველა ამ შესაძლო ურთიერთობას არ აწესრიგებს; რა თქმა უნდა, მთლად ის გეგმა, რომელიც ფაქტიურის სამყაროშია მოცემული, სამართლის კანონშეზომილობაში არ თავსდება, და ცხადია, ყველაფერი, რაც ფაქტიურ გარემოებათა ძალით იქმნება, უფლებრივ სამოსს არ საჭიროებს. მხოლოდ ზოგიერთი მათგანი, მხოლოდ ნაწილი საერთო მსოფლიო წყობისა, რომელიც თვითეულ შემთხვევაში ფაქტიური, ე. ი. ისტორიული პირობების ჯამით ისაზღვრება, პოულობს სამართალში თავის გამომხატულებას. ჩვენ ისე შევეჩვიეთ ყველაფერი სამართლის სამოსში ვიგულისხმობთ და ყოველივეს სამართალში მიუჩინოთ ადგილი, რომ გვეგონია—საკმარისია სამყაროს უფლებრივი სამოსი მოძვრეს, და იგი მაშინვე ქაოსისა და საშინელი არევ-დარევის ბნელ მორევში ჩაიფლება. ჩვენ გვეგონია—საკმარისია ცხოვრება თავისი უფლებრივი გარსიდან ამოვავდოთ, და იგი „ბნელ ღამეში ზანგთა ბრძოლად“ გადაიქცევა. მაგრამ ეს სრულიადაც ასე არ არის. შესაძლებელია უფლებრივი კალაპოტიდან ამოვარდნილი ცხოვრება აღარ იქნეს ის ცხოვრება, რომელსაც ჩვენ ვიცნობთ, მაგრამ იგი არ იქნება ქაოსი, მასში იქნება ახალი წესრიგი, მასში თვითეული ჩვენი მოქმედება რაიმე მოვლენით იქნება განსაზღვრული.

მაგრამ რა შესაძლო ფაქტიური ურთიერთობანი შეიძლება იქნეს მოცემული უფლებრივ სამოსში, და ვინ ჰკახმავს მათ ამ სამოსში? ან თუ ჰკახმავს—რისთვის? ორ პირველ კითხვაზე შეგვიძლია მოკლედ უპასუხოთ: ის, ვინც ისტორიის მიერ მოწოდებულია შესაძლო ფაქ-

ტიურ ურთიერთობათაგან აარჩიოს ღირებულებითი ურთიერთობანი; ის, ვისაც ისტორიამ მისცა უფლება და ძალა თავისი რწმენის თანხმად მოახდინოს შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობათა შეფასება.

ულავოა, რომ კლასთა ბრძოლა ეკონომიური პირობების შედეგია. მაგრამ ორ კლასს შორის წარმოებული ბრძოლა განსაზღვრული ფაქტიური მდგომარეობაა. განა შეგვიძლია იმის უარყოფა, რომ თვით აღნიშნულ ფაქტიურ მდგომარეობაში მოთავსებულია, როგორც გეგმა ამ კლასების შესაძლო ურთიერთობისა, ისე გეგმა მათი დამოკიდებულებისა იმ ეკონომიური დოვლათის სამყაროსადმი, რომელიც ამ კლასების ბრძოლას განსაზღვრავს? რა თქმა უნდა, არ შეგვიძლია. და აი ისტორიამ უნდა გადასწყვიტოს—ვის აქვს უფლება და ვის შეუძლია შესაძლო ფაქტიური ურთიერთობა უფლებრივ ურთიერთობად აქციოს. ისტორიამ უნდა გადასწყვიტოს—ვისი სამართალ-რწმენა უნდა იყოს სუვერენი. და იგი მართლაც სწყვეტს ამ საკითხს.

მაგრამ რას უნდა ემსახურებოდეს ამ შემთხვევაში სამართალი? რა უნდა მიუმატოს მან ცხოვრებას? რატომ არ შეგვიძლიან ყველაფერი მოვლენათა მსვლელობას მივანებოთ? ზემონათქვამთან დაკავშირებით ეს კითხვები ბუნებრივად იბადება. მაგრამ რომ პასუხი მივიღოთ, საჭიროა გამოვარკვიოთ—როგორ არიან მოცემული ზემოაღნიშნული შესაძლო ფაქტიური ურთიერთობანი.

ექვს გარეშეა, რომ ფაქტიური ურთიერთობანი და მათგან წარმოშობილი წარმოდგენა შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობათა შესახებ სდგანან ჩვენი შეგნების წინაშე როგორც რალაც Zufällig-ი, რომელიც არსებობს, მაგრამ რომელიც შეიძლება არც იყოს, ან და შეიძლება იყოს სხვანაირი, ვიდრე არის. სხვანაირად რომ ვსთქვათ, ურთიერთობის ყოველი კონკრეტული შესაძლებლობა, როგორც უნდა იყოს მისი ისტორიული მდგრადობა, მოცემულია აგრეთვე როგორც შანსი იმისა, რომ იგი შეიძლება არ გაგრძელდეს. აქ, როგორც ვხედავთ, შეუძლებელია გვქონდეს ის პერსპექტივი, რომელიც ესოდენ აუცილებელია გარკვეულობისა და მდგრადობისათვის. ხოლო პოზიტიური სამართლის ნორმის წყალობით განსაზღვრული ფაქტიური ურთიერთობის შესაძლებლობა ჩვენ მდგრად პერსპექტივაში გვაქვს. იმის გამო, რომ შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობას სამართლის ნორმაში ჩვენ განსაზღვრული ღირებულებითი მნიშვნელობით ვიღებთ, ხვალისათვის შესაძლებელი ჩვენ გვევლინება როგორც ხვალისათვის აუცილებელი, თუმცა ისტორიულად შეიძლება, რომ ის, რაც ხვალისათვის გათვალისწინებულია მხოლოდ როგორც შესაძლებელი, აღმოჩნდეს შეუძლებელი, ე. ი. აღმოჩნდეს, რომ აუცილებლობას სხვა

ყოფა წარმოადგენდა. როგორც ხედავთ, აქ ჩვენ თითქოს ვძლევთ იმის არ არსებობის შესაძლებლობას, რასაც ფაქტიური ურთიერთობის თანახმად, შესაძლო ურთიერთობად ვთვლით. ვალიარებთ რა განსაზღვრულ შესაძლო ურთიერთობას უფლებრივ ურთიერთობად, ჩვენ ამით აღნიშნული ურთიერთობის უიმედო ან ნაკლებად საიმედო პერსპექტივში მოცემული ვართ ახალი განზომილობით. ჩვენ თითქოს გადავდივართ მასში უფლებრივი პერსპექტივით. აქ ფაქტიური ურთიერთობის პერსპექტივში ჩვენ თითქოს უფრო მდგარი ვართ. ჩვენ თითქოს დღესვე ვსპობთ „შეიძლება არ იყოს“ შესაძლებლობას, თუმცა ხვალ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ ეს ურთიერთობა ვერ დარჩებოდა იმ ურთიერთობად, რასაც იგი დღეს წარმოადგენს. მაგრამ ეს აღმოჩნდება ხვალ; ხოლო მდგრადობა, გარკვეულობა, „შეიძლება სხვანაირი იყოს“-ის ფორმულისაგან განდგომა ჩვენ სწორედ დღეს გვჭირდება. ეს ჩვენთვის სწორედ ამ წამს არის საჭირო. ეს გარკვეულობა გვჭირდება ყოველთვის იქ, სადაც არის დასაწყისი დასასრულისა და დასაწყისი დასაწყისისა. ყოველივე ეს ჩვენთვის საჭიროა არა ისტორიის შემდეგ, როდესაც უკვე ყველაფერი გარკვეული და ცნობილია, არამედ მაშინ, როცა მომავალს შევყურებთ. ეს ჩვენთვის საჭიროა იმ საფეხურზე, სადაც განსაზღვრული ფაქტიური ურთიერთობა მოცემულია როგორც ისტორია, ხოლო მომავალი ამ უკვე არსებული ფაქტიური ურთიერთობისა მოცემულია მხოლოდ როგორც შესაძლებლობა.

ვალიარებთ რა შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობას ღირებულე-ბითი ურთიერთობად, მიუხედავად მისი ისტორიული ხვედრისა, ე. ი. მიუხედავად იმ ხვედრისა, რომელიც მხოლოდ ხვალ გამოირკვევა, ჩვენ ამ შესაძლო ურთიერთობას დღესვე ვათავისუფლებთ „შეიძლება სხვანაირი იყოს“-ისაგან, თუმცა, ვიმეორებთ, ხვალ იგი შეიძლება მართლა სხვანაირი აღმოჩნდეს.

მაგრამ რა ქმნის ამ გარკვეულ განგრძობადობას და მდგომარეობას მარად მიმავალ ისტორიულში? სამართალში ხომ მარადი სახე არ არის? ხომ ცხადია, რომ სამართალიც იცვლება? ხომ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ სამართალი ნაკლებ მდგრადია, ვიდრე ის უთიერთობა, რომელსაც იგი აწესრიგებს. როგორ-ღა. შეუძლიან მას ფაქტიურში სიმტკიცე და მდგრადობა შექმნას? როგორ-ღა ხდება, რომ სამართლის წყალობით შესაძლო ფაქტიური ურთიერთობა დღესვე მოცემულია ჩემთვის ისეთი პერსპექტივით და გარკვეულობით, რომ მის გასაზღვრულ ნამდვილ ისტორიულ ხვედრამდე, ე. ი. მანამდე, ვიდრე ნამდვილად გამოირკვეოდეს—ეს ურთიერთობა შესაძლებელი

იყოს, თუ აუცილებელი, — იგი სდგას ჩვენს წინაშე როგორც ერთადერთი შესაძლებელი რამ, ე. ი. აუცილებელი რამ? და ჩვენ ვფიქრობთ: რომ მთელი სამყარო ამოვადგოთ უფლებრივი ბუდიდან, რომ ცხოვრებას ამოვგლიჯოთ მთელი უფლებრივი შინაარსი, ამით ცხოვრება ქაოსად არ იქცევა.

მაგრამ აქ შეიძლება იყოს იმედი, მაგრამ არ შეიძლება ადგილი ექნეს მტკიცე რწმენას. აქ შეიძლება არსებობდეს შანსი, მაგრამ არ შეიძლება გვექონდეს ის გარკვეულობა, რომელიც ესოდენ აუცილებელია. ვიმყოფებით რა ფაქტიურ ურთიერთობაში, როგორც განმახორციელებელი ნორმისა, რომელშიაც ეს ურთიერთობა აღიარებულია ღირებულებითი ურთიერთობად, ჩვენ ამით საშუალება გვქონდა შესაძლო ფაქტიურ ურთიერთობაზე ვიმსჯელოთ, როგორც ხვალისათვისაც აუცილებელ ურთიერთობაზე. მაგრამ რა ქმნის ამ პერსპექტივს? მხოლოდ უფლება მოვალეობა, ვინაიდან ამ უკანასკნელის საშუალებით, ჩვენ უწყებულ მომენტშივე ვიცვილებთ თავიდან „შეიძლება სხვანაირიც იყოს“, ხოლო ეს უკვე ქმნის იმ სიმტკიცეს და მდგრადობას, რაზედაც ჩვენ ვლაპარაკობდით.

მაგრამ როგორია ეს ფაქტიური გარემოებები რომელთაც აღნიშნული ღირებულებანი წყაროსთან უნდა მიიყვანონ? ამ კითხვაზე ჩვენ შეგვიძლიან უბრალოდ უპასუხოთ: არ არის სამართალში ისეთი ღირებულება, რომელიც შესაძლო ფაქტიური ურთიერთობის ღირებულებას არ წარმოადგენდეს.

მაგრამ თუ ყველაფერი მართლაც ასეა, ცხადია, თუ რა მნიშვნელობით უნდა ამოიწურებოდეს ამ ფაქტიურის გარემოებათა აღნიშნულება. თუ სამართლის ნორმა ერთგვარ ღირებულებითს პერსპექტივს გვაძლევს თავით ფაქტიურში, თავის თავად ნათელია, რომ სამართალში აღნიშნულ ფაქტიურ გარემოებათ შეიძლება მხოლოდ ის მნიშვნელობა ჰქონდეს, რომ ეს ფაქტიური გარემოებანი აპირობებენ ჩვენ დგომას ნორმის წინაშე.

როგორც ვხედავთ, ჩვენთვის სრულებით მიუღებელია ყველა ის თეორიები, რომლებიც აღნიშნავენ, რომ პოზიტიური სამართალი თითქოს ამა თუ იმ ფაქტზე მიამაგრებს ხოლმე ამა თუ იმ განსაზღვრულ იურიდიულ შედეგებს. ასეთი რამ შეუძლებელია. პოზიტიურ სამართალს შეუძლიან მხოლოდ აღნიშნოს ერთგვარი ფაქტიური მდგომარეობა. მხოლოდ ამ აღნიშვნას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ყოველი რეალობა რომელიც ამ აღნიშნულს შეეფერება, გვექმნის ჩვენ მხოლოდ ნორმის განმახორციელებლად, ესე იგი ქმნის იმ ჩვენს მნიშვნელობას, რომლითაც გაპირობებულია ჩვენი დგომა ნორმის წინაშე.

თავის დროზე ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ნორმათა ყოველი სისტემა შესაძლო განმახორციელებლებს ჰგულისხმობს. ვფიქრობთ, ეს დებულება იმ აზრით არ იქნება გაგებული, თითქოს თვითეული კონკრეტული ინდივიდუალური თავისი არსებობის ყოველ წამს არის ან უნდა იყოს ყოველნაირი კონკრეტული ნორმის განმახორციელებელი.

რომ კონკრეტული სუბიექტი კონკრეტული ნორმის განმახორციელებელი გახდეს, თითონ ეს სუბიექტი განსაზღვრული კონკრეტული მნიშვნელობით უნდა იყოს მოცემული. ჩვენ, მაგალითად, ლოლიკურად ვაღიარებთ, რომ სამართლის ნორმა, რომელიც ნასყიდობას ან სამხედრო სამსახურს შეეხება, განხორციელებულ უნდა იქნეს, მაგრამ ამით ხომ ჩვენ ჯერ კიდევ ნორმის განმახორციელებელი არა ვართ.

იმისათვის, რომ ჩვენ კონკრეტული ნორმის კონკრეტული განმახორციელებელი ვიყოთ, საჭიროა ჩვენ ამ ნორმის მედიუმად ვიქცეთ, ე. ი. უნდა განვისაზღვროთ ისეთი მნიშვნელობით (თავის თავად ან რისამე მიმართ), რაც გამოიწვევს ჩვენს კონკრეტულ (როგორც განმახორციელებლების) დგომას კონკრეტული ნორმის წინაშე. და აი ყველა იმ გარემოებებს, რომლებზედაც ვლაპარაკობდით, ის მნიშვნელობა აქვთ, რომ მათი საშუალებით ისაზღვრება ჩვენი დგომა ნორმის წინაშე როგორც განმახორციელებლებისა; მაგრამ ერთ შემთხვევაში ჩვენი ეს კონკრეტული დგომა ნორმის წინაშე გამოწვეულია ჩვენი კონკრეტული მნიშვნელობით, რაც ჩვენი სურვილებისაგან დამოუკიდებლად წარმოიშობა, ხოლო მეორე შემთხვევაში კანონმდებელი ცალკე პირს უტოვებს სრულ თავისუფლებას—განსაზღვროს თავისი ის მნიშვნელობა, რაც მას კონკრეტული ნორმის კონკრეტულ განმახორციელებლად ხდის. ეს არსებითად მიიღწევა იმით, რომ განსაზღვრული გარემოების ან ფაქტების საშუალებით, რომელთა გამოყენებაც ჩვენს შეხედულებაზეა დამოკიდებული, ჩვენ კონკრეტულად ვისაზღვრებით ისეთი მნიშვნელობით, რომ უნებურად ვდგავართ პოზიტიური სამართლის განსაზღვრული ნორმების წინაშე.

აი ეს ორი საშუალება, ე. ი. როცა ჩვენი მნიშვნელობა, რომელიც იწვევს ჩვენს დგომას ნორმის წინაშე, ნორმით არის განსაზღვრული და როცა ეს დგომა ნორმის წინაშე განსაზღვრება ჩვენივე მნიშვნელობით, რაც ჩამოყალიბებულია ჩვენს მიერ და ამიტომ ჩვენს მიერვე შეიძლება შეცვლილ იქნეს (ამასთან დაკავშირებით შეიძლება მოისპოს ჩვენი დგომაც ნორმის წინაშე),—აი ეს ორი საშუალება ქმნის განსხვავებას სამართლებრივი მოწესრიგების ევრეთწოდებულ

ცენტრალისტურ და დეცენტრალისტურ ხერხს შორის. სხვაგვარი მიდგომა ამ პრობლემისადმი შეუძლებელია.

რაკი ნორმათა სისტემას ჩვენ ერთსა და იმავე თვისებას, ერთსა და იმავე ბუნებას და კანონშეზომილობას უმორჩილებთ, რაკი ნორმათა სისტემას ჩვენ უყურებთ, როგორც რეალიზაციისათვის დანიშნულ ღირებულებათა სისტემას, თავის თავად ცხადია, რომ განსხვავებაც იმ უფლებრივ ურთიერთობათა შორის, რომელნიც პოზიტიური სამართლის სფეროში შეიძლება გათვალისწინებულ იქნენ, როგორც განხორციელებლობა განსაზღვრული ნორმებისა, უნდა ვეძიოთ პოზიტიური სამართლის ამა თუ იმ ნორმების წინაშე ჩვენი დგომის განსაზღვრის საშუალებაში.

ჩვენ ვიცით თეორიები, რომელნიც განსხვავებას საჯაროსა და კერძო სამართალს შორის სამართლებრივი მოწესრიგების საშუალებაში ხედავენ; იმას, რაც ჩვეულებრივად საჯარო სამართლად ითვლება, ისინი აღიარებენ ცენტრალისტური სამართლებრივი მოწესრიგების ხერხად, ხოლო კერძო სამართალს — დეცენტრალისტური სამართლებრივი მოწესრიგების ხერხად¹⁾. მაგრამ ყოველივე ეს უნდა გავიგოთ ჩვენ მიერ აღნიშნული აზრით.

ცხადია, რომ ჩვენი თეზისი არსებითად განსხვავდება იმ შეხედულებებისაგან, რომელსაც იცავენ ლიტერატურაში კერძო და საჯარო სამართლის შესახებ. ამიტომ ინტერესს მოკლებული არ იქნებოდა, რომ ჩვენი ძირითადი დებულება გაგვეშუქებინა ზოგიერთ ავტორთა თეორიების მიხედვით. მაგრამ ამას თავს ვანებებთ, რადგანაც ჩვენი ამოცანის ფარგლებში ეს არ შედის.

ზემოთქმულიდან ცხადია, რომ ყოველ ნორმას აქვს აუცილებლად საჯარო სამართლის ხასიათი, ვინაიდან, როგორც არა ერთხელ აღვინიშნავს, ნორმა ყოველთვის ჰგულისხმობს განმახორციელებელ სუბიექტს, რომელიც შეიძლება არ იყოს განწყობილი ნორმის ასრულებისათვის. სწორედ იმიტომ რომ ნორმა უნდა იქნეს განხორციელებული, მიუხედავად იმისა გვსურს თუ არა მისი განხორციელება, ეს ნორმა ყოველთვის გვევლინება მისი ობექტიური მნიშვნელობით და ძალით და აქ კი უკვე ისახება ნორმის ნამდვილი საჯარო სამართლის ხასიათი. როგორც აქედან ირკვევა, თვით ნორმათა სისტემაში ჩვენ არ შეგვიძლიან განვასხვავოთ საჯარო სამართ-

¹⁾ Покровский, Основные проблемы гражданского права; Петражицкий. Теория права.

ლისა და კერძო სამართლის ნორმები. ყოველი ნორმა ნორმაა, ხოლო ნორმათა შორის არის ისეთები, რომლებიც ჩვენს დგომას ნორმის წინაშე (განმახორციელებელის მნიშვნელობით), საზღვრავს იმ პირობებით, რომელთა წარმოშობა სავსებით ჩვენგან არის დამოკიდებული, და რომლებიც ჩვენი სურვილების მიხედვით შეიძლება შეცვლილ იქნენ, და აგრეთვე ისეთებიც, რომლებიც ჩვენ კონკრეტ დგომას ნორმის წინაშე (განმახორციელებელის მნიშვნელობით), საზღვრავენ მნიშვნელობით, რომელსაც ჩვენ, ჩვენი სურვილების დამოუკიდებლად, ვღებულობთ.

მაგრამ თუ საერთოდ ასეთია სამართლის ნორმის ბუნება, თუ ყოველი ნორმა ყოველთვის ერთნაირი ობიექტიური მნიშვნელობით გვევლინება, იმისდა მიუხედავად, თუ რით არის გამოწვეული ჩვენი დგომა ნორმის წინაშე, თავის თავად ნათელია, რომ სამართალი, ნორმა თავისი ბუნებით თავიდანვე ჰგულისხმობს ნორმის უზენაესობას ინდივიდუუმის კერძო ნებაზე; და ამასთან დაკავშირებით კი შემცდარ შეხედულებად მიგვაჩნია ყველა ის შეხედულება, რომელიც შესაძლებლად სთვლის ნორმათა კლასიფიკაციას ინდივიდუალისტური თუ კოლექტივისტური პრინციპების მიხედვით, ვინაიდან როგორც ინდივიდუალისტური, ისე კოლექტივისტური მსოფლმხედველობა თუმცა სხვადასხვანაირად, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს მაინც ინდივიდუუმის ღირებულებას ემყარებიან.

ჩვენის აზრით, საკითხის ასე დაყენება არ შეიძლება. ინდივიდუალიზმი, რომელიც ჩვენ ამ შემთხვევაში გვესმის, როგორც თავისუფლება, შეუძლებელია ასახული იყოს რომელიმე პრინციპით და მასთან დაკავშირებით ნორმითაც, ვინაიდან თუ ნორმა სუბიექტს დაუპირისპირეთ, მაშინ ეს ნორმა თავისი ღირებულებითი მომენტის ნორმატიული მნიშვნელობით დასძლევს აღნიშნულ თავისუფლებას. ამიტომაც ნორმა და ინდივიდუალიზმი ერთი მეორის უარყოფელი დებულებაა. ისე, როგორც რუსოს *volonté générale* თავიდანვე უარყოფს კერძო ნებისყოფას, სწორედ ასევე ყოველი ნორმა თავიდანვე უარყოფს კერძო ნებისყოფის სუვერენობას. კერძო ნებისყოფა და სამართალი ეს, როგორც ვთქვით, ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო დებულებაა. და ჩვენ შეგვიძლიან ვთქვათ: ან სამართალი ან კერძო ნებისყოფა, *tertium non datur*. ამიტომაც არ იქნება გადაჭარბებული, თუ ვიტყვით, რომ ყველა თეორიები ჰეგელიდან დაწყებული, რომლებიც სამართალს ნებისყოფის პრიმატზე ამყარებდნენ, ლოდიკურად თვით სამართლის უარყოფამდე უნდა მისულიყვნენ, და თუ ისინი ასეთ დასკვნამდე არ მიდიოდნენ, მხოლოდ იმიტომ რომ საკუთარ ძირითად დე-

ბულებას ღალატობდენ. ძნელი არ იქნებოდა გვეჩვენებია, რომ, თუ მაგ. ჰეგელის შემდეგ ტრიპელის, ელინეკის და მრავალი სხვა თეორიები, რომლებიც საერთოდ სამართალს და, კერძოდ, საერთაშორისო სამართალს ნებისყოფაზე ამყარებდენ, არ მისულან თვით სამართლის უარყოფამდე, ეს აიხსნება იმ შინაგანი წინააღმდეგობით, რომელიც ამ თეორიებს ახასიათებს.

როგორც დავინახეთ, ერთ შემთხვევაში ჩვენი დგომა ნორმის წინაშე (განმახორციელებელის მნიშვნელობით) დამოკიდებულია ჩვენი სურვილებისაგან; მეორე შემთხვევაში კი იმ მნიშვნელობისაგან, რომელსაც ჩვენ ჩვენგან დამოუკიდებლად ვლებულობთ; ხოლო ორივე შემთხვევაში ნორმები გვევლინებიან ერთნაირი ბუნებით და ობიექტიური თვისებებით. ამასთან დაკავშირებით ცხადია, რომ ყოველ ნორმას საჯარო სამართლის ხასიათი უნდა მიეწეროს. მაგრამ ნორმათა შორის, რომლებიც ასეთი საერთო ბუნებით ხასიათდებიან, ჩვენ ვასხვავებთ ნორმებს, რომლებიც შეიძლება ჩემ მიერ მხოლოდ ჩემთვის ხორციელდებოდეს, იმ ნორმებისაგან, რომლებიც ჩემ მიერვე შეიძლება ყველასათვის ხორციელდებოდეს. „ყველა“ და „ყველასათვის“ ხომ არ შეიძლება გაიგივებულ იქნენ? შესაძლებელია ნორმები, რომლებიც ყველას გულისხმობენ, მაგრამ ყოველ კონკრეტ შემთხვევაში ისინი შეიძლება მხოლოდ კონკრეტი ადამიანისათვის ხორციელდებოდეს. სამართლის ნორმები, რომლებიც აბსოლუტურ საკუთრებას შეეხება, გულისხმობენ ყველას (შესაძლო განმახორციელებელის მნიშვნელობით), მაგრამ ამავე დროს ყოველ კონკრეტ შემთხვევაში, როდესაც ვინმე ამ ნორმის რეალურ განმახორციელებლად ხდება, იგი მას მხოლოდ თავისთვის ახორციელებს. ესე იგი ერთნაირი ბუნების მქონე ნორმათა შორის ჩვენ ვასხვავებთ ნორმებს, რომლებიც შეიძლება მხოლოდ ჩემთვის ხორციელდებოდეს, იმ ნორმებისაგან, რომლებიც ჩემ მიერვე შეიძლება ყველასათვის ხორციელდებოდეს. რით მიიღწევა ასეთი ეფექტი? ჩვენის აზრით, მხოლოდ იმით, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში სამართლის ნორმა ჩემს უფლებას რისამე მიმართ საზღვრავს იმის ობიექტიური ღირებულების თვისებებით, რის მიმართაც ეს უფლება ხორციელდება. იმდენად, რამდენადაც სამართლის ნორმა თვით ჩვენს უფლებას საზღვრავს ნივთის ან სხვა რისამე ობიექტიური ღირებულებითი მნიშვნელობით, ჩვენ გვაქვს ნორმები, რომლებიც ჩემ მიერ ყველასათვის ხორციელდება. მოკლედ რომ ვთქვათ, ნორმის განხორციელება „ყველასათვის“ დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად საზღვრავს სამართალი ჩემს უფლებას რისამე მიმართ ამ უკანასკნელის ობიექტიური ღირებულებითი დანიშნულების მიხედვით.

მაგრამ თუ ასეთი მნიშვნელობა აქვს ფაქტებს პოზიტიური სამართლის სფეროში, ეს კიდევ სრულებითაც იმას არ ნიშნავს, რომ ამ ფაქტებს შორის არ არსებობდეს ისეთი ფაქტები, რომელთაც, თავისი შინაგანი ბუნების მიხედვით, შეუძლიათ შექმნან ხოლმე აზრთა განსაზღვრული კომპლექსი, რომელშიაც „მე“ და „სხვა“ ვისახებით უფლებამოსილის და ვალდებულის მნიშვნელობით. ბევრს ჰგონია, რომ, რადგანაც პოზიტიურ სამართალს შეუძლია აღიაროს ან ბათილად გამოაცხადოს ყოველი ხელშეკრულება, დაპირება, ან დაფუძნებითი აქტი, ამით თითქოს ის მტკიცდება, რომ ამ აქტებს, რომლებიც ჩვენ ფაქტებად მიგვაჩნია, არ შეუძლიათ თავისი შინაგანი ბუნების მიხედვით შექმნან იმ ურთიერთობის განცდა, რომელიც დამახასიათებელია უფლებრივი ურთიერთობისათვის.

მართლაც, ამოიწურება თუ არა საერთოდ მთელი სფერო უფლებრივი ცხოვრებისა, მთელი სფერო რეალურ უფლებრივ ურთიერთობათა იმ უფლებრივი ცხოვრებით, რომელიც პოზიტიური სამართლის განხორციელებას წარმოადგენს? ჩვენ გვგონია, რომ არა, ვინაიდან უფლებრივი ცხოვრების სფერო საერთოდ გაცილებით ფართოა, ვიდრე ის სფერო, რომელსაც პოზიტიური სამართალი შეიცავს. მაგრამ რა იწვევს იმ უფლებრივი ცხოვრების წარმოშობას, რომელიც პოზიტიური სამართლის მოქმედებას არ ექვემდებარება? ნორმატიული ფაქტები. ქვემოთ ჩვენ დავინახავთ, რომ მართლაც, როგორც Reinach-მა აღნიშნა, არსებობს ფაქტები, რომელთაც აქვთ უნარი შექმნან აზრთა ისეთი კომპლექსი, რომ ლოლიკური დამოკიდებულება მასთან გვსაზღვრავს ჩვენ უფლებამოსილისა და ვალდებულის მნიშვნელობით.

რომ დაუშვათ ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობა, როგორი უნდა იყოს მაშინ ამ ფაქტების დამოკიდებულება, როგორც პოზიტიური სამართლისადმი, ისე იმ მეტაიურიდიული გარემოებისადმი, რომელიც პოზიტიური სამართლის წყაროა? თავისთავად ცხადია, რომ თუ დაუშვებთ ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობას, მაშინ: 1) ჩვენ უნდა ვეძიოთ ეს ფაქტები პოზიტიური სამართლის სფეროს გარეშე; 2) უნდა ავიღოთ მათი ნორმატიულობა პოზიტიური სამართლის წყაროსაგან დამოუკიდებლად; 3) რაღაც ნაწილი უფლებრივი ცხოვრებისა უნდა მივაკუთვნოთ ნორმატიულ ფაქტებს; 4) ნორმატიული ფაქტები არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება პოზიტიური სამართლის წყაროდ ჩაითვალოს, ვინაიდან პოზიტიური სამართლის ნორმას თავისი წყარო აქვს.

აი როგორ უნდა იდგეს საკითხი იმათთვის, ვისაც ნორმატიულ ფაქტებზე ლაპარაკი სურს. ნამდვილად კი ამ საკითხის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში ხშირად ფაქტების ნორმატიულობა, ფარულად ან სრულიად აშკარად, გამოჰყავთ იმ მეტაფიზიკურ გარემოებიდან, რომელიც სამართლის წყაროს წა⁴მოადგენს, და ვერ ამჩნევენ, რომ ასეთი ორიენტაცია ფაქტების ნორმატიულობისა სამართლის წყაროზე ნორმატიული ფაქტების პრობლემის შესაძლებლობას ძირშივე სპობს.

ცნობილია, რომ პირველი, ვინც ნორმატიული ფაქტების პრობლემა წამოაყენა—გეორგ ელინეკი იყო. რად სჭირდება ელინეკს ეს თეორია? ვფიქრობთ, მხოლოდ იმისთვის, რომ მას სურდა სახელმწიფოს უფლებრივი წარმოშობა დაესაბუთებია. ელინეკს არ უნდოდა სახელმწიფოს უფლებრივი ბუნება უფლებრივ სიცალიერზე დაემყარებია და ამიტომ იგი შეუდგა ძებნას, და თავისებურად „იპოვა“ კიდევ ისეთი ფაქტები, რომელნიც თითონ სამართალს არ წარმოადგენენ, მაგრამ ნორმატიული ძალა თითქოს კი აქვთ.

ელინეკის თეორიის თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ მან ვერ იპოვა ის, რაც ნაპოვნი ეგონა. როგორც დავინახავთ, ფაქტის ნორმატიულობა ელინეკს თვით ფაქტიდან არ გამოჰყავს. ფაქტებს კი არა აქვს ნორმატიული მოქმედების თვისება, არამედ წინააღმდეგ—ფაქტის ნორმატიულობა მის გარეშე მდებარე ბუნებაზე დამყარებული. ელინეკი ამბობს: „საჭირო არ არის დაწვრილებით შეუდგეთ იმის მტკიცებას, თუ რა ძალა აქვს მოდას, სოციალურ ზნე-ჩვეულებას, ზრდილობის პრინციპებს. რაკი ესა თუ ის მოდა შემოღებულია, იგი მაშინვე აცხადებს თავის უფლებას მისი ნორმატიულად აღიარების შესახებ. თვით მორალურსაც ჩვენ ხშირად ვაფასებთ არა ზოგადი პრინციპების თვალსაზრისით, არამედ იმის თვალსაზრისით, რასაც ასეთად, ფაქტიურად სთვლის ესა თუ ის ხალხი ან განსაზღვრული საზოგადოებრივი წრე, როგორც ეს საკუთარი გამოცდილებით ყველამ კარგად იცის, ვისაც ოდნავ მაინც ჰქონია საქმე ნამდვილ ცხოვრებასთან და თვალყური უდევნებია მასში გაბატონებული ღრმა ადგილობრივი, ნაციონალური და წოდებრივი სხვადასხვაობისათვის¹⁾).

თუ რა განსხვავებაა ამ ორ შეხედულობას შორის, თავის თავად ნათელია. თუ პირველ შემთხვევაში ნორმატიულობა ფაქტის თვისებაა, ან უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ნორმატიულობის განცდა განსაზღვრულ ფაქტებზე დამოკიდებული, მეორე შემთხვევაში

¹⁾ G. Jellinek, Allgemeine Staatslehre.

ნორმატიული წნიშენელობა ხელოვნურია, ე. ი. ნორმატიული განცდა სრულიად არ არის დამოკიდებული იმ ფაქტის თვისებაზე, რომელსაც ნორმატიულობას ვაკუთვნებთ. არსებითად რომ ვთქვათ, ჩვენ ამ შემთხვევაში თითონ ფაქტს კი არ ვაწერთ განსაზღვრულ თვისებებს, არამედ პირდაპირ განვიცდით განსაზღვრულ ნორმას. რომ ჩვენი აზრი ცარიელ სიტყვად არავინ ჩამოგვართვას, შევეცდებით ეს დებულება მოკლედ განვავითაროთ.

მართლაც და, თუ ნორმატიული ფაქტები არსებობს, ეს უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ არის რაღაც (რა თქმა უნდა ფაქტიური), რასაც ყოველთვის და ყოველგვარ პირობებში შეუძლია გამოიწვიოს იმგვარი აზრის განცდა, რომლის ანალოგიური აზრიც ჩვენ გვაქვს სამართლის ნორმის განცდის დროს. მაგრამ თუ ასეთი ფაქტების არსებობის შესაძლებლობას ჩვენ უარვყოფთ და ნორმატიულობას ვაკუთვნებთ ფაქტს არა ამ ფაქტისათვის დამახასიათებელი თვისებების გამო, არამედ აღიარების განსაკუთრებული აქტის ძალით, — ძნელი არ არის შევნიშნოთ, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენი პრობლემაც არ არსებობს. დიდ განმარტებას არ მოითხოვს ის დებულება, რომ თუ რასმე ნორმატიულობის ხასიათს ვაკუთვნებთ, — ნორმატიულობა შეიძლება მიეწეროს რასმე მხოლოდ იმ შინაარსით, რომელიც თითონ ნორმატიულობით ხასიათდება. ე. ი. იმისათვის, რომ რასმე ნორმატიულობის ხასიათი მიეკუთვნოს, საჭიროა ნორმა, რომელიც ამ რასმე ნორმატიულობის ხასიათს აწერს. ამიტომ თუ ვინმე აღიარების აქტს ან სხვა რამ აქტს სთვლის აუცილებლად, რათა ამა თუ იმ ფაქტს ან გარემოებას ნორმატიული ძალა მიენიჭოს, ამისათვის საჭიროა, რომ თვით აღიარების აქტი სამართლად იქნეს ცნობილი.

ამ შემთხვევაში ჩვენ ვლაპარაკობთ მხოლოდ ფაქტისათვის ნორმატიულობის ხასიათის მიკუთვნების შესახებ. ხოლო თუ აღიარების აქტი სამართლად არ ჩაითვლება, იგი ვერ შესძლებს ფაქტს მიაკუთვნოს ის თვისება, რომელიც მას არ ახასიათებს. თუ ასეთ თვისებას თვით აღიარების აქტს მივაწერთ, — ეს თვისება უსათუოდ უნდა გამოიხატოს ამ აღიარების აქტის განსაზღვრულ შინაარსში, ე. ი. ამ შემთხვევაში ჩვენ უბრალო აღიარების აქტი კი არ გვექნებოდა, არამედ სამართლის ნამდვილი განცდა; ხოლო არა იმ აზრით — თითქოს სამართლის განცდა აქ იქნებოდა განცდა ისეთი რამისა, რაც ამ განცდის გარეშე მოცემულია, არამედ, წინააღმდეგ, თვით ეს განცდა იქნებოდა სამართალი, თუნდაც ანალოგიურად პროფ. პეტრაჟიციკის უფლებრივი განცდებისა. ჩვენ გვგონია, რომ ან ეს დებულება უნდა მივიღოთ, ან უნდა ვთქვათ, რომ ფაქტის ნორმატიულობა არის

თვისება, რომელიც ფაქტს მიეწერება სამართლის საშუალებით. როგორც უნდა მიუდგეთ ამ საკითხს, სულერთია, ჩვენ ვერაფერს მივიღებთ, გარდა წმინდა ალიარების აქტისა, რომელსაც არ შეუძლია ნორმას, თუ აქტს რაიმე ახალი თვისება შესძინოს. ან გვაქვს ნორმატიული ფაქტები, ან ისინი საერთოდ არ არსებობენ. თუ არსებობენ, მაშინ შინაარსი და ბუნება, რაც ამ ფაქტებს ახასიათებს, არავითარ მოვლენაზე დამოკიდებული არ არის; ხოლო არც ერთი აზრი იმის შესახებ—თითქოს ფაქტს ჩვენ ვანიჭებთ უფლებრივ ბუნებას, არაფერს გვეუბნება იმ ფაქტების არსის შესახებ, რომელნიც ნორმატიულ ფაქტებად არიან აღიარებული. ამ შემთხვევაში, ჩვენ ფაქტის ნორმატიული ძალა კი არ გვაქვს, არამედ სამართლის ნორმატიული ძალა.

ერთი სიტყვით, იმისათვის, რომ ფაქტების ნორმატიულ ძალაზე ვილაპარაკოთ, საჭიროა ვაღიაროთ, რომ არსებობს ფაქტები, რომელთაც, თავისი ბუნების თანახმად, შეუძლიათ შექმნან აზრთა კავშირის ისეთი კომპლექსი, რომლისადმი ლოლიკური დამოკიდებულებაც „მე“ და „სხვას“ გვსაზღვრავს უფლებამოსილისა და ვალდებულის მნიშვნელობით. და აი ჩვენ ვგვგონია, რომ ელინეკმა გვერდი აუხვია ყველა იმ თეორიულ პირობებს, რაც ჩვენ აღვნიშნეთ. „რომ ფაქტიურის ნორმატიული ძალის საფუძველი მის შეგნებულ თუ შეუგნებელ გონიერებაში ვეძიოთ,—ეს იქნება უკუღმართობა“—ამბობს ელინეკი. „ფაქტიური შეიძლება რაციონალიზირებულ იქნეს შემდგომ, მაგრამ მისი ნორმატიული მნიშვნელობა შექმნილია ჩვენი ბუნების პირველადი თვისებებით, რომელთა ძალითაც ის, რაც ფიზიოლოგიურად და ფსიქოლოგიურად უკვე განცდილია, უფრო ადვილად შეითვისება, ვიდრე ახალი რამ“¹⁾. ექვს გარეშეა, რომ აქ ნორმატიულობის თვისება არის არა ფაქტის პირველადი თვისება, არამედ თვისება, რომელიც ამ ფაქტში შექრილია უკვე სპეციფიურ განცდათა საშუალებით. მართალია, იმის შეთვისება, რაც ფიზიოლოგიურად და ფსიქოლოგიურად უკვე განცდილია, უფრო ადვილი საქმეა, მაგრამ იმ დებულების დასამტკიცებლად, რომლის თანახმადაც ფაქტიურს ნორმატიული ძალა აქვს, ეს სრულიადაც საკმარისი არ არის. იმის დასამტკიცებლად, რომ ფაქტი ნორმატიულობას იძენს „ჩვენი ბუნებისაგან, რომლის ძალითაც ის, რაც ფიზიოლოგიურად და ფსიქოლოგიურად უკვე განცდილია, უფრო ადვილად შეითვისება“, აუცილებლად საჭირო იყო: ეჩვენებიათ, რომ ფიზიოლოგიურად და ფსიქოლოგიურად განცდილში არის ნორმატიული თვისება, ან უნდა

¹⁾ ელინეკი, იქვე.

ელისარებინათ, რომ ფაქტის ნორმატიულობა განცდილის შესახებ არსებული წარმოდგენებიდან გამომდინარეობს. ამ შემთხვევაში კი თითონ წარმოდგენა განცდილის შესახებ სამართლად იქცეოდა.

მაგრამ განა კონკრეტულად განცდილში მართლა არის რაიმე, თუნდაც ოდნავი, კვალი ნორმატიულობისა? შეიცავს თუ არა „განცდილი“ რაიმე ჯერარსობას? ან და შეიძლება თუ არა, რომ განცდილიდან (თუნდაც იგი ათასჯერ განცდილიც იყოს) რაიმე ჯერარსობა გამოვიყვანოთ? არასოდეს. იმისაგან, რაც ფიზიოლოგიურად და ფსიქოლოგიურად უკვე განცდილია, არ გამომდინარეობს, რომ იგი ხელახლად უნდა იქნეს განცდილი. ჩვენ არ მიგვაჩნია აუცილებლად, რომ ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური განცდა კვლავ განმეორდეს. და რამდენადაც უნდა ვეცადოთ, ფიზიოლოგიურად და ფსიქოლოგიურად განცდილში ჩვენ ვერასოდეს ვერ აღმოვაჩინოთ იმ აზრის მოცემულობას, რომელიც გვავალეებს განვიცადოთ ის, რასაც ამა თუ იმ კონკრეტულ მომენტში განვიცდით. ამგვარად, ფიზიოლოგიურად განცდილი, შეიძლება ყოველთვის ნიშნავდეს მხოლოდ ფიზიოლოგიურად ან ფსიქოლოგიურად კონკრეტულად განცდილს, საერთოდ კი „ფიზიოლოგიურად ან ფსიქოლოგიურად განცდილი“ შეიძლება იყოს მხოლოდ წარმოდგენა იმ ფიზიოლოგიურ თუ ფსიქოლოგიურ განცდათა შესახებ, რასაც უკვე ადგილი ჰქონდა. თავისთავად ცხადია, რომ ვერც პირველი და ვერც მეორე, რამდენადაც პირველს არ ვაღიარებთ უფლებრივ განცდად და მეორეს—ნორმატიულ მსჯელობად ან სამართლად,—ნორმატიული თვისებით ვერ დახასიათებთ და ვერც იმაზე ვილაპარაკებთ, რომ მათ შეეძლოს რასმე ნორმატიული თვისება მიაწერონ. ხოლო თუ ვაღიარებთ, რომ ამგვარი განცდანი გაიგივებულია სამართალთან, ან წარმოდგენა უკვე მიღებულ ფსიქიურ თუ ფიზიოლოგიურ განცდათა შესახებ გაიგივებულია ნორმასთან, მაშინ იძულებული ვიქნებით ვილაპარაკოთ არა ფაქტიურის, არამედ სამართლის ნორმატიულ ძალაზე. ეს კი სრულიად სპობს ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობის შესაძლებლობას.

ფაქტიურის ნორმატიული ძალის დასაბუთება სცადა ვალტერ ელინეკმაც. უნდა განვაცხადოთ, რომ მან სწორად ჩამოაყალიბა ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსი, მაგრამ სამწუხაროდ, ეს პრობლემა ვერ გადაქრა. აღნიშნა რა მთელი რიგი ფაქტებისა, რომელთა ნორმატიული ძალაც შექმნილია კანონით, ვალტერ ელინეკმა დაასახელა ბევრი ისეთი ფაქტი, რომელსაც თითქოს აქვს ნორმატიული ძალა ყოველგვარი კანონისაგან დამოუკიდებლად. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხსენებულ ავტორს ჩვენ ვერ უნახავთ ისეთ ფაქტებს,

რომელნიც ნამდვილად ნორმატიული ძალის მატარებელი იყოს. ამოდ ჩაივლიდა ჩვენი ცდა, თუ ავტორს მოვთხოვდით—დაესახელებია ისეთი ფაქტი, რომელსაც თავისი შინაგანი თვისების ძალით შეეძლოს ყოველთვის, და ამასთანავე ჩვენი განცდისაგან დამოუკიდებლად, შექმნას აზრთა ისეთი შედგენილობა, რომელშიაც მე და სხვა დაუპირისპირდებით ერთმანეთს ზემოაღნიშნული აზრით და მნიშვნელობით. დიახ, იქნებ ვალტერ ელინეკმა ნორმატიული ფაქტების პრობლემა სწორადაც ჩამოაყალიბა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ფაქტის ნორმატიულობის წყაროდ ბოლოს და ბოლოს ისიც სამართალს აღიარებს.

როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, ფაქტის ნორმატიული ბუნების დამყარებას სამართალზე ან სამართლის წყაროზე მივეყვართ ჩვენ არა ფაქტთან და მის თვისებასთან, არამედ იმავე სამართალთან, ე. ი. ჩვენ თითქოს ფაქტის ნორმატიულ ძალაზე ვლაპარაკობთ და არსებითად კი საქმე გვაქვს თვით სამართლის ნორმატიულ ძალასთან. ამიტომ ვალტერ ელინეკს არ შეუძლია დაახასიათოს თუნდაც ერთი ფაქტი, რომელსაც ნამდვილად ნორმატიული ძალა აქვს.

რასაკვირველია, არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ არის მრავალი პირობები, რომელიც ქმნის სამართლის ვარგისობას. მაგრამ განა ეს იმას ნიშნავს, რომ ეს პირობები თითონ არიან ნორმატიული მოქმედების თვისების მატარებელი? სრულიადაც არა. რომელიმე კუნძულის დაღუპვას შედეგად მოსდევს იმ უფლებრივი სისტემის დაშლა, რომელიც დაღუპულ ტერიტორიასთან იყო დაკავშირებული. ამა თუ იმ ხალხის მოსპობასაც შეიძლება ანალოგიური შედეგი მოჰყვეს. მაგალითი გარემოებათა ძალით სამართლის მოსპობისა ჩვენ ბევრი შეგვიძლია დავასახელოთ. მაგრამ რაში მდგომარეობს ამ ფაქტების ნორმატიული ძალა? განა ამ ფაქტებში არის თუნდაც აჩრდილი ასეთი თვისებისა?

ფაქტიურის ნორმატიული ძალის პრობლემა არის არა პრობლემა წყაროსაგან წარმოშობილი სამართლის მოსპობის შესახებ, არამედ პრობლემა იმ ფაქტების შესახებ, რომელთაც თითონ აქვთ ნორმატიული მოქმედების თვისება; ე. ი. ნორმატიული ფაქტების პრობლემა არის პრობლემა ფაქტების ისეთი თვისებების შესახებ, რომელთაც შეუძლიათ ყოველთვის, —სამართლის ნორმისაგან დამოუკიდებლად, — შექმნან აზრთა ის მთლიანი შედგენილობა, რომელზედაც ზემოთ ვლაპარაკობდით. მაგრამ სწორედ ასეთ ფაქტებს ვერ გვაძლევს ელინეკი; ხოლო ის ფაქტები, რომელთაც ელინეკი ასახელებს, ნორმატიულ ფაქტებად ვერ ჩაითვლება, რადგანაც ისინი არსებითად ნორ-

მატიული ფაქტები კი არ არიან, არამედ ის გარემოებანი, რომელნიც სამართლის შესრულების შესაძლებლობას ქმნიან, რასაც ნორმატიული ფაქტების პრობლემასთან საერთო არაფერი აქვს.

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ნორმატიული ფაქტების პრობლემა არ შეიძლება სამართალზე იქნეს დამყარებული. აქედან კი თავის თავად იგულისხმება, რომ ნორმატიული ფაქტების ბედიც ვერავითარ შემთხვევაში პოზიტიური სამართლის წყაროს ვერ დაუკავშირდება. ქვემოთ ჩვენ მართლაც დავინახავთ, რომ საკითხის ასე დაყენება, ე. ი. ნორმატიული ფაქტების სამართლის წყაროსთან დაკავშირება, სრულიად უარყოფს ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობას.

საკმარისია ფაქტების ნორმატიულობის დასაბუთება სამართლის წყაროს ძალის საშუალებით ვიწყოთ, და ჩვენ ვიგრძნობთ, რომ ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს არა ნორმატიული ფაქტები, არამედ სამართლის ნორმა. მეტსაც ვიტყვი: თუ პოზიტიურ სამართალს ათასი წყარო აქვს, ნორმატიული ფაქტების პრობლემა გულისხმობს შესაძლებლობას, რომ არსებობს ათასპირველი ფაქტი, რომელიც არ არის არც სამართალი, არც ამ სამართლის წყარო, მაგრამ რომელსაც აქვს ზემოაღნიშნული თვისებები. ვაღიარებთ ჩვენ სამართლის წყაროდ უფლებრივ რწმენას, უფლებრივ შეგნებას, უფლებრივ გრძნობებს, უფლებრივ ემოციებს, ნებას, თუ სხვა რამ განცდას,—ნორმატიული ფაქტი (თუ, რასაკვირველია, მათი არსებობის შესაძლებლობას ესცნობთ) ვერ იქნება ვერც ეს უფლებრივი რწმენა, ვერც უფლებრივი შეგნება და უფლებრივი აზროვნება, ვერც ეს უფლებრივი გრძნობები და ემოციები და, ბოლოს, ვერც ის განსაკუთრებული სახის განცდა, რომელიც ვისმე მიერ აღიარებულია სამართლის წყაროდ.

ძნელია შეურიგდეთ ამ დებულებას, თუ მტკიცედ არ შევითვისებთ ის აზრი, რომ ნორმატიული ფაქტების პრობლემა არსებითად შეიძლება ემყარებოდეს მხოლოდ იმ მოსაზრებას, რომ შესაძლებელია ერთნაირი შედეგის მიღება ორი ან რამდენიმე სხვადასხვა საფუძვლიდან. ვინც ეს აზრი მტკიცედ შეითვისა, მისთვის ნათელი იქნება, რომ ნორმატიული ფაქტი არ შეიძლება გამოყვანილ იქნეს სამართლის წყაროს თვისებიდან.

რასაკვირველია, როდესაც ჩვენ სამართლის წყაროებზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში არა გვაქვს ის თეორიები, რომელნიც სამართლის წყაროდ აღიარებენ ამა თუ იმ სახის პოზიტიურ სამართალს, ადათს, კანონს, პრეცედენტს და სხვ. დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს, რომ ამ თეორიების უძღურება გამოვავაშკარაოთ. მტკი-

ცემა იმისა, რომ სამართლის წყარო სამართალია, ნიშნავს იმას, რომ ჩვენ უარს ვაძვობთ დავასახელოთ სამართლის ნამდვილი წყარო.

სამართლის წყაროდ ყოფნა ნიშნავს, იმას, რომ ის, რაც სამართლის წყაროა, არ არის ის, რაც სამართალია. პროფ. პეტრაჟიცი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „კანონის, ადათობრივი და სხვ. სამართლის შესახებ არსებული სათანადო მოძღვრების ყოველგვარი კლასიფიკაცია, როგორც სამართლის წყაროების მოძღვრებისა, ვერ უძლებს მეცნიერულ კრიტიკას და ელემენტარულ-ლოლიკური თვალსაზრისით იგი უცნაურ და არანორმალურ მოვლენასაც წარმოადგენს. რომ ზოოლოგებმა თქვან, რომ ძაღლი, კატა და სხვ. „ცხოველთა წყაროებია“, და ამის გამო დაიწყონ დავა—რა არის ცხოველთა წყაროები, რა დამოკიდებულება აქვს მათ ცხოველებთან, წარმოადგენენ თუ არა ისინი ცხოველთა წარმოშობის ფორმებს, ან მათი არსებობის საფუძვლებს, თუ მათი ცხოველური ბუნების ნიშნებს და სხვ.,—ეს იქნებოდა აზრის იმგვარივე გამოხატვა, როგორიც დღევანდელ სამართლის მეცნიერებაში, ეგრეთწოდებული, სამართლის წყაროების მოძღვრების სფეროში მოგვეპოვება. კატა, ძაღლი და სხვ. არის არა ცხოველთა წყარო, არა ცხოველთა წარმოშობის ფორმა და სხვ., და საერთოდ, არა ცხოველთაგან განსხვავებული რამ, რასაც მათთან (ცხოველებთან) რაღაც საიდუმლო, ძნელად გასარკვევი დამოკიდებულება აქვს, არამედ ეს კატა, ძაღლი და სხვ. პირდაპირ ცხოველებია. ისინი სწორედ თითონ არიან ცხოველები, ცხოველთა სახენი და სახეობანი. და სწორედ ასევე, ეგრედწოდებული, „სამართლის წყაროები“—ადათობრივი სამართალი, კანონის სამართალი და სხვ., სხვა არა არის რა, თუ არ თვით სამართალი, პოზიტიური სამართლის სახე, სამართლის სახესხვაობა, და უცნაურია მათ უწოდოთ „სამართლის წყაროები“ და ვბჭობდეთ—თუ რა დამოკიდებულება აქვთ მათ სამართალთან“ (Петражицкий. Теория права, ტ. II, 518-522).

ამ ღრმა, მოსწრებულ აზრებს ჩვენ ვერაუფერს მიუმატებთ. აქ ყველაფერი საკმარისად ცხადი და ნათელია. და არა გვგონია, ვისმე შეეძლოს სამართლის წყაროდ აღიაროს ის (ე. ი. სამართალი), რის წყაროც უნდა მოინახოს.

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს სამართლის ნამდვილი წყაროები მოვნახოთ. ჩვენ შეგვიძლია დავკმაყოფილდეთ ზოგი განმარტებით, რომ სამართლის წყაროდ შეიძლება იყოს ისეთი რამ, რაც სამართალს წარმოადგენს. თითონ პეტრაჟიციმ, რასაკვირველია, თავისი დებულების სტილი ვერ გაამართლა: ბოლოს და ბოლოს სამართლის წყარო, უფლებრივი განცდანი მისთვის სხვა არა არის რა, თუ არ სა-

მართალი, მაგრამ საქმე ამაში როდია, არამედ იმაში, რომ პეტრა-
 ჟიციკიმ პრობლემა სწორად ჩამოაყალიბა.

დე, იყოს მოქმედი სამართლის წყაროდ ყველაფერი—უფლებ-
 რივი განცდაც, ემოციაც, გრძნობაც, ნებაც ერთი სიტყვით ყველა-
 ფერი, რაც სამართლის მეცნიერებაში ჩვეულებრივად სამართლის
 წყაროდ არის გამოცხადებული, მაგრამ უნდა ვიქონიოთ მხედველო-
 ბაში, რომ თუ ეს წყაროები სამართლის უბრალო შემფასებელი ორ-
 განოები კი არ არის, არამედ ის სფეროებია, სადაც სამართლის ლი-
 რებულებითი მომენტები აშკარავდება, მაშინ აღნიშნული წყაროები
 თვით სამართალია. აი, ამ თეზისიდან ჩვენ გამოვიტანთ რამდენსამე
 მნიშვნელოვან დასკვნას, ხოლო ეს დასკვნები, თავის მხრივ, გვიჩვენ-
 ნებს—თუ რა საბოლოო შედეგამდე უნდა მიგვიყვანოს იმ ცდამ, რო-
 მელიც მამართულია იქითკენ, რომ ფაქტის ნორმატიული თვისებები
 განსაზღვრულ იქნეს სამართლის წყაროს თვისების საშუალებით და
 მისი მეშვეობით.

განა საერთოდ საჭიროა იმის მტკიცება, რომ, თუ რაღაც აღი-
 არებულა სამართლის წყაროდ, თვისებანი ამ რისღაც, როგორც
 სამართლის წყაროსი, მთლიანად და ადეკვატურად ამოიწურება სა-
 მართლის შექმნის უნარით? განა საჭიროა განსაკუთრებული საბუთე-
 ბი იმისათვის, რათა დავრწმუნდეთ, რომ თუ ჩვენ სამართლის წყა-
 როდ მიგვაჩნია რაღაც ისეთი, რაც სამართალს არ წარმოადგენს,
 მაშინ ამ რისღაც (როგორც წყაროს) თვისებებს ჩვენ მხოლოდ მის
 სამართალშემოქმედებაში ვითვისებთ? ჩვენ გვგონია, რომ ყოველივე
 ეს მეტად ნათელია. ცხადია, რომ სამართლის წყაროს არ 'შეუძლიან
 შექმნას სხვა რამ, თუ არ სამართალი. სამართალშემოქმედებით ამოი-
 წურება სტიქია, ძალა და დანიშნულება თვით სამართლის წყაროსი.
 და, რა თქმა უნდა, მას ვერ დაახასიათებს ვერც ერთი უნარი და
 ვერც ერთი თვისება, გარდა იმ თვისებისა, რომელსაც სამართლის
 შექმნა შეუძლია. თვით სამართლის წყაროში მოცემული კანონშეზო-
 მილობის მოქმედება არის სამართალშემოქმედება. ყოველგვარი მოქ-
 მედება სამართლის წყაროში მოცემული კანონშეზომილობისა ყოველ-
 თვის არის, შეიძლება იყოს და უნდა იყოს კიდევ ნამდვილი რეალუ-
 რი სამართალი. ამიტომ თავის თავად ცხადია, რომ სამართლის
 წყაროს მოქმედებაც რისამე მიმართ შეიძლება მხოლოდ სამართლის
 საშუალებით და მისი მეშვეობით. თუ, ვთქვათ მაგალითისათვის,
 სამართლის წყაროდ ჩვენ ვაღიარებთ უფლებრივ შეგნებას, უფ-
 ლებრივ რწმენას, უფლებრივ ემოციებს ან კიდევ სხვა რასმე, ხო-
 ლო ფაქტების ნორმატიული მოქმედების თვისებას სამართლის ამ

წყაროებს უკავშირებთ, — აქ ყველაფერი უნებლიეთ სამართლის სა-
კითხად გადაიქცევა. ასე რომ, როდესაც ლაპარაკობენ იმის შე-
სახებ, რომ ნორმატიულობის თვისებას ამა თუ იმ ფაქტებს
სამართლის წყარო აძლევს, ნამდვილად ჩვენ გვაქვს არა რაიმე ახალი
თვისება ფაქტისა, არამედ ნორმა, რომელიც განსაზღვრულ ფაქტებს
მხოლოდ პირობითად აკუთვნებს უწყებულ იურიდიულ შედეგებს. აი,
სწორედ ეს არ წარმოადგენს ნორმატიული ფაქტების პრობლემის
გადაწყვეტას.

მაგრამ ეს საკითხი რამდენადმე სხვა ხასიათს იღებს, როცა ნორ-
მატიულობას აღიარებენ არა აბსტრაქტული ნორმის თვისებად, არა-
მედ თვით სამართლის წყაროს (მაგ. უფლებრივი რწმენის, შეგნების,
გრძნობების და ბოლოს უფლებრივი ემოციების) ბუნების თვისებად.

სრულიად მოკლე ანალიზი წმინდა ლოღიკური ხასიათისა, გვი-
ჩვენებს, რომ ამ თეორიების შესახებაც უნდა გავიმეოროთ ყოველივე
ის, რაც ზემოთ იყო ნათქვამი. ექვს გარეშეა, რომ იმ თეორიების
თვალსაზრისით, რომელთაც ნორმატიულობის თვისება სამართლის
სფეროდან სამართლის წყაროს ბუნებაში გადააქვთ, ერთად-ერთ ნორ-
მატიულ ფაქტად თვით სამართლის წყარო უნდა გველიარებინა, მაგა-
ლითად უფლებრივი შეგნება, ან რწმენა, ან კიდევ უფლებრივი
გრძნობები და სხვ., ე. ი. საერთოდ უარი უნდა გვეთქვა ნორმატიუ-
ლი ფაქტების საკითხის დაყენებაზე. ყოველგვარი ცდა სამართლის
წყაროს ნორმატიულობიდან ფაქტების ნორმატიულობის მიღებისა,
როგორც ამას პეტრაეიციკის თეორიის განხილვის დროს დავინახავთ,
აშკარა მარცხით თავდება.

ჩვენ არ ვეხებით იმ საკითხს, თუ რამდენად წარმოადგენს ნორ-
მატიულობა თვით სამართლის წყაროს თვისებას, აგრეთვე უყურად-
ღებოთ ვტოვებთ იმ საკითხსაც, თუ რამდენად სწორია სამართლის
ესა თუ ის თეორია, რომელიც უფლებრივ რწმენას, შეგნებას, თუ
გრძნობას სამართლის ერთად-ერთ წყაროდ აღიარებს. საგულისხმოა
მხოლოდ ერთი რამ, სახელდობრ ის, რომ, თუ უფლებრივი რწმენა,
ან უფლებრივი შეგნება, ან კიდევ სხვა რამ სამართლის წყაროს წარ-
მოადგენს, მაშინ იმ შემთხვევაშიაც კი, თუ ნორმატიულობას სამართ-
ლის ამ წყაროების თვისებად ვაღიარებთ, ეს უკანასკნელნი (წყარო-
ები) უნდა წარმოადგენდნენ რაღაც სხვას, ვიდრე სამართალია; უამი-
სოდ ამ წყაროების სამართლის წყაროებად აღიარება შეუძლებელი
იქნება. ეს ერთი მაგრამ, მეორეს მხრით, თუ სამართლის წყარო
არის რაღაც მუდამ განსხვავებული იმისაგან, რასაც ეს წყარო ქმნის,
თავის თავად ცხადია, იმისათვის, რომ ეს რაღაც სამართლის წყა-

როდ იქნეს აღიარებული, საკიროა, რომ იგი ყოველთვის პოულობდეს თავის გამოხატულებას სამართალშემოქმედებაში. სამართალშემოქმედება არის ის მოქმედება, რომლითაც სამართლის წყაროს მთელი არსი და მნიშვნელობა ამოიწურება. ამიტომ თუ ნორმატიულობა თვით სამართლის წყაროს თვისებაა, თავის თავად ცხადია, რომ ამ ნორმატიულობის გამოხატვა შეიძლება სამართლის საშუალებით და მისი მეშვეობით. განა ამ შემთხვევაში შესაძლებელია ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობა? არა, რადგანაც ნორმატიული ფაქტების პრობლემა ჰგულისხმობს სულ საწინააღმდეგო რასმე, სახელდობრ, არა ნორმატიულობას, რომელიც უშუალოდ სამართალში იშლება, არა სამართლის წყაროს ნორმატიულობას, რომელიც ყოველთვის მხოლოდ სამართლის საშუალებით და მისი მეშვეობით გამოიხატება, არამედ თვით ფაქტების ნორმატიულობას. აი ეს არის გამოსავალი წერტილი ნორმატიული ფაქტების მეცნიერებისათვის, ეს არის ის საფუძველი, რომლის გარეშეც ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობა წარმოუდგენელია.

ეს პრობლემა ვერ გაითვალისწინა ვერც პროფ. პეტრაჟიციმ, როცა ის ნორმატიული ფაქტების თეორიას აშენებდა. პეტრაჟიციკის თეორიის ანალიზი გვიჩვენებს ჩვენი დებულებების სისწორეს. მისი მოძღვრების განხილვა დაგვანახვებს, თუ რა დასკვნების მიღება შეიძლება იმ თეორიებიდან, რომელთა თანახმადაც ნორმატიული ფაქტების საკითხი სამართლის წყაროს ნორმატიულ თვისებებს უნდა ემყარებოდეს.

მაგრამ იმისათვის, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ პეტრაჟიციკის პოზიცია ნორმატიული ფაქტების პრობლემის მიმართ, ზედმეტი არ იქნება ვიცოდეთ, თუ როგორ უყურებს იგი სამართლის პირვანდელი მოცემულობის საკითხს. ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ აქ პეტრაჟიციკის სამართლის თეორიის ერთი მეტად საინტერესო მხარე, რომელიც უკვე აღნიშნული იყო ალექსეევის ზემოდასახელებულ შრომაში. პეტრაჟიციკის სამართლის ფილოსოფია უახლოესი დროის ფენომენოლოგისტებისას უახლოვდება. რა თქმა უნდა, მართალი არ იყვნენ ისინი, რომელნიც ამ ნათესაობას ფენომენოლოგიასთან ვერ ხედავდნენ და უფლებრივი ემოციონალიზმის ყველა წარმომადგენლებს და, მათ შორის, რასაკვირველია, პეტრაჟიციკისაც უსაყვედურებდნენ იმას, რომ მათ თითქოს ვერ გაითვალისწინეს სამართლის აპრიორული ხასიათი და რომ ის უფლებრივი განცდანი, რაზედაც ისინი მოგვითხრობენ, ნამდვილად თითქოს უფლებრივი განცდანი კი არ არიან,

არამედ განცდანი სამართლის გამო, ე. ი. განცდანი სამართლისა, რომელიც მოცემულია განმცდელი ფსიქიკის გარეშე. პროფ. ილინის შემდეგ ეს ბრალდება სხვებმაც გაიმეორეს. მაგრამ, როგორც დავინახავთ, აღნიშნული ბრალდება სრული გაუგებრობისა და ემოციონალური ეთიკის საფუძვლების უცოდინარობის ნაყოფი იყო.

მართლაც, არავის ისე ნათლად, როგორც პეტრაჟიციკის, არ უჩვენებია, რომ უფლებრივი განცდანი არიან არა განცდანი სამართლის გამო, არამედ თითონ ისინი წარმოადგენენ სამართალს, რომ თვით ამ განცდებში იშლება ღირებულებითი მომენტები, რომელთა ადეკვატური, ჩვენ ვიტყვით, ფენომენოლოგიური შეცნობა არის იმის შეცნობა, რასაც ჩვეულებრივად სამართალი ეწოდება. ამგვარად აქ ნათლად იხატება ის აზრი, რომ ამ ემოციონალურ განცდებს აპრიორული მომენტი ახასიათებს.

უფლებრივი ემოციონალიზმის თვალსაზრისით უფლებრივი გრძნობები და განცდები არის არა გრძნობები და განცდები სამართლის გამო და სამართლის შესახებ, არამედ ის აქტები, რომელშიაც მოცემულია სამართლებრივი ღირებულებანი. ამ მხრივ უფლებრივი ემოციონალიზმის მომხრენი უურო უახლოვდებიან თანამედროვე ფენომენოლოგისტებს, ვიდრე ბევრი იმათგანი, ვინც, აღიარებდა რა, რომ აპრიორიზმი არ შეიძლება იყოს ემოციონალური განცდის მომენტი, ებრძოდა პეტრაჟიციკის თეორიას იმის გამო, რომ იგი თითქოს უყურადღებოდ სტოვებს სამართლის აპრიორულ ხასიათს. ჩვენ ვიტყვით, რომ თავისი ემოციონალური აპრიორიზმით პეტრაჟიციკი ბევრად უფრო უახლოვდება—Pascal, Max-Scheler-Hildebrandt-ის Gefülls Apriorismus-ს, ვიდრე სხვა ვინმე.

„ჩვენ, ამბობს M. Scheler-ი, კანტის წინააღმდეგ აქ გამოვყავით ემოციონალი აპრიორიზმი და მოვახდინეთ გაყრა იმ მცდარი მთლიანობისა, რომელიც დღემდე აპრიორიზმსა და რაციონალიზმის შორის არსებობდა. „ემოციონალი ეთიკა“, რაციონალი ეთიკისაგან განსხვავებით, ატყულებლად, შექველად „ემპირიზმი“ არ არის იმ ცდის მნიშვნელობით, რომელიც გვაწვდის ზნებრივ ღირებულებათ დაკვირვებისა და ინდუქციის გზით. გრძნობას, სურვილს, სიყვარულსა და სიძულვილს თავისი საკუთარი აპრიორი შინაარსი აქვს, რომელიც ინდუქტიურ გამოცდილებისაგან იმგვარადვე დამოუკიდებელია, როგორც წმინდა აზროვნების კანონები. და აქაც, როგორც იქ, მოცემულია განსუკრეტა აქტებისა, მათი მასალის ფუნდირობისა და მათი ურთიერთობისა. აქაც, როგორც იქ, მოცემუ-

ლია ფენომენოლოგიურ განსაზღვრათა „ვეიდენტობა“ და ზედმიწევნითი სისწორე“¹⁾.

ჩვენ არ ვაპირებთ შევჩერდეთ იმ საკითხზე—მართალი არიან თუ არა ემოციონალური აპრიორიზმის მომხრენი. ჩვენ ხაზს უსვამთ მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ პეტრაეიციკის თეორიის კრიტიკოსებმა გვერდი აუხვიეს ამ ფრიად მნიშვნელოვან მომენტს და ვერ შენიშნეს, რომ პეტრაეიციკი ემოციონალური აპრიორიზმის ნამდვილი დამცველია. რომ ხსენებულ კრიტიკოსებს ეს გარემოება არ გამოჰპაროდათ, ისინი იძულებული იქნებოდნენ აღნიშნული თეორია სხვანაირად გაეშუქებიათ და ამასთან ერთად პეტრაეიციკის წინააღმდეგ მიმართულ ზოგიერთ ბრალდებაზე უარი ეთქვათ.

პეტრაეიციკი გაუგებარი დარჩა იმათთვის, ვინც მის თეორიას უფლებრივი აპრიორიზმის მხრივ აკრიტიკებდა. და თუნდაც რომ უყურადღებოთ დავტოვოთ ის, რაც ზემოთ ითქვა, შეუძლებელია არ ვაღიაროთ ისიც, რომ პეტრაეიციკის სამართლის თეორია უაღრესად თავისებური და იმავე დროს თანამედროვე თეორიების მონათესავე ღირებულებათა ფილოსოფიაა. ჯერ კიდევ ლოტცე (Herbert-თან კამათში) აღნიშნავდა, რომ მარტო სატყუერი ფორმა არ ქმნის ღირებულებას მსჯელობად, რომ ის არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გონების კატეგორიად ჩაითვალოს; განავითარა რა ეს აზრი, ლოტცემ ბოლოს ღირებულებათა წყაროდ გრძნობები აღიარა. ხოლო თანამედროვე მოაზროვნეთა შორის კი Scheler-ი, რომელიც თავის მონოგრაფიებში არა ერთხელ უსვამს ხაზს ემოციონალური აპრიორიზმის შესაძლებლობას, — აღნიშნავს მთელ რიგ განცდებს (სიყვარული, თანაგრძნობა და სხვ.)²⁾, რაშიაც იშლება წმინდა ობიექტიური აზრები, რომელნიც შეიძლება შეცნობილ იქნენ ფენომენოლოგიური გზით. მათ მსგავსად, მაგრამ უსათუოდ მათგან დამოუკიდებლად, — პროფ. პეტრაეიციკი სვამს რა საკითხს უფლებრივ ღირებულებათა პირვანდელი მოცემულობის შესახებ, აღიარებს, რომ ამ ღირებულებათა სფერო, ე. ი. ის სფერო, რომელშიაც იმთავითვე მქალაქდება უფლებრივ ღირებულებათა თვისებები, არის ემოციონალური განცდები. პეტრაეიციკის უფლებრივი ემოციები არსებითად არის, ვთქვათ მაგალითისათვის, არა სამართლის განმცდელი და შემფასებელი ორგანო, არამედ ის ძირითადი და პირვანდელი განცდანი, რომელნიც თითონ ატარებენ და ამქალაქებენ უფლებრივ ღირებულებებს. ამ

1) M. Scheler, Formalismus 63.

2) M. Scheler. Moralia, მისივე „Wesen und Formen der Sympathie“.

მხრივ ბევრი რამ არის საერთო პეტრაჟიციკის, კრაბეს და საერთოდ ისტორიული სკოლის მომხრეთა შორის. აი პეტრაჟიციკის თეორიის ძირითადი დებულება, აი პეტრაჟიციკის სამართლისა და ღირებულებათა ნამდვილი ფილოსოფია. ეს არის ის, რაც პეტრაჟიციკის თეორიაში საგულისხმო, მნიშვნელოვანი, ორიგინალური და ახალია, და რითაც ეს თეორია ენათესავება ფენომენოლოგიის მთელ რიგ ბრწყინვალე წარმომადგენლებს. და სწორედ ეს ძირითადი დებულება ვერ შენიშნეს პეტრაჟიციკის სამართლის თეორიის კრიტიკოსებმა. ფსიქოლოგიზმის იქით მისმა კრიტიკოსებმა ვერ დაინახეს ყოველივე ის, რაც პეტრაჟიციკის სამართლის ემოციონალურ თეორიაში ღირს-შესანიშნავი, საინტერესო და თავისებურად ახალი იყო. და რომ ვინმემ მოახერხოს განათავისუფლოს ეს თეორია ყოველივე იმისაგან, რაც არ ეგუება ამ თეორიის ძირითად აზრს, ე. ი. ემოციონალურ აპრიორიზმს, ჩვენ თითონ, პეტრაჟიციკის სიტყვით რომ ვთქვათ, სამართლის უაღრესად ელევანტური ფენომენოლოგიური თეორია გვექნებოდა.

სწორია თუ არა ამ ფილოსოფოსის აზრი,—ეს სხვა საკითხია. ჩვენ მხოლოდ აღვნიშნავთ, თუ რა მხრით უნდა იქნეს შეფასებული ეს თეორია.

სამართლის პირვანდელი მოცემულობის საკითხის შესახებ პროფ. პეტრაჟიციკი იძლევა შემდეგს, სრულიად ნათელსა და გარკვეულ პასუხს: „არსებობს ზოგიერთი დაუშლელი და პირვანდელი ემოციონალური აქტები, რომელიც საფუძველია ყოველივე იმისა, რასაც ადამიანის შეხედულება სამართალს უწოდებს. ასეთ დაუშლელ და პირვანდელ ემოციონალურ აქტებს წარმოადგენენ ატრიბუტულ-იმპერატიული განცდანი. ამგვარად, თვით სუბიექტში, როგორც განსაზღვრულ ემოციონალურ განცდათა ცენტრში, მკლვანდება უფლებრივი ქეშმარიტების თავისთავადი ღირებულება. „სიცრუე სამარცხვინოა“, „უნდა ვილაპარაკოთ სიმართლე“ და სხვ.,—ამას მნიშვნელობა აქვს არა იმიტომ, რომ სიმართლის თქმა რაიმე სარგებლობას მოგვიტანს, ან და იმიტომ კი არა, რომ მისი აღრესატი და დესტინატორი ადამიანია, არამედ იმის გამო, რომ მასში მოთავსებულია თავისთავადი თვისება ღირებულებისა“.

ამგვარად, განსაზღვრულ ემოციონალურ აქტებში მკლვანდება უფლებრივ ღირებულებათა თავისთავადი თვისებები. ამ აზრით, რასაკვირველია, იმპერატიულ-ატრიბუტული განცდა არის არა განცდა სამართლის შესახებ ან სამართლის გამო, არამედ იგი თითონ სამართალია. იგივე იმპერატიულ-ატრიბუტული განცდანი წარმოადგენენ

ფაქტებს; და ამიტომ რამდენადაც პეტრაჟიციკის თეორიას აქვს მისწრაფება დაასაბუთოს ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობა, მას იმპერატიულ-ატრიბუტულ განცდებთან ერთად აუცილებლად უნდა ეღიარებინა ისეთი ფაქტების არსებობაც, რომელთაც, იმპერატიულ-ატრიბუტულ განცდებისაგან დამოუკიდებლად, ე. ი. სამართლისაგან დამოუკიდებლად, აქვთ უნარი აბსოლუტურად დამოუკიდებელი ნორმატიული მოქმედებისა.

საჭირო არ არის პროფ. პეტრაჟიციკის ფსიქოლოგიურ თეორიას მაინცაღამაინც ღრმა ანალიზი გაუკეთოთ, რათა დაარწმუნდეთ, რომ ამ თეორიის ძირითადი მომენტი სრულიად სპობს ნორმატიული ფაქტების რაიმე თეორიის არსებობის შესაძლებლობას. არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ პეტრაჟიციკის თეორიის თანახმად ნამდვილობა, უფლებრივი აზრით, მხოლოდ უფლებრივ განცდებს ეკუთვნის. ამ განცდების გარეშე არის მხოლოდ სუსტი წარმოდგენანი, პროექციები და ფანტაზიები. სწორედ ამაში მდგომარეობს პროფ. პეტრაჟიციკის სამართლის ფილოსოფიის უკიდურესი სოლიპსიზმი; ხოლო თუ პეტრაჟიციკი არ უარყოფს არც ფაქტების ფაქტიურობას და არც სამართლის ობიექტიურობას, ის ფარულად მაინც გულისხმობს, რომ ყოველივე ის, რაც მოცემულია სამართლის ნამდვილობაში სხვა არა არის-რა, თუ არ ფაქტები ჩვენი უფლებრივი განცდისა. ამ განცდების გარეშე არ არსებობს სამართალი. მათ გარეშე არ არის არაფერი, გარდა უფლებრივი სიცალიერისა; ცხადია, რომ ამისგან დამოუკიდებლად ნორმატიული ფაქტების არსებობის წარმოდგენაც შეუძლებელია.

პეტრაჟიციკი ამბობს: „ისეთი კატეგორიის ფაქტები, რომელნიც უფლებრივი ფსიქიკის სფეროში, ასე ვთქვათ, თავისი ბუნებით, სხვა პირობებისაგან დამოუკიდებლად, უსათუოდ ნორმატიულად მოქმედებენ, არ არიან და არც შეიძლება იყვნენ. ამისდა მიხედვით, ნორმატიულ ფაქტებად პოზიტიური სამართლის თეორიისა და მისი ცალკე სახეების სფეროში უნდა ვიგულისხმოთ არა განსაზღვრული კატეგორიის ფაქტები, რომელთაც აქვთ განსაზღვრული ობიექტიური ნიშნები, მაგალითად, სათანადო ფორმით გამოცემული კანონი, უწყებული სახის ადათი, როგორც ასეთი, სასამართლო პრაქტიკა, როგორც ასეთი და სხვ., არამედ მხოლოდ (წარმოდგენილი) ამგვარი ფაქტები, რამდენადაც ისინი ფაქტიურად მოქმედებენ ნორმატიულად, ქმნიან სათანადო პოზიტიურ-უფლებრივ განცდებს. ამგვარად, კანონი, თუნდაც იგი გამოცემული იყოს ამა თუ იმ სახელმწიფოს კანონმდებლობის ყველა წესების თანახმად, ადათი, სასამართლო

პრაქტიკა და სხვ., თუნდაც მათ ჰქონდეთ ყველა ნიშანი, რაც საპირობა ან რასაც მოითხოვს სრულყოფილი მეცნიერება მათი იურიდიული ნამდვილობისათვის,—არ წარმოადგენენ თავისთავად, ჩვენი სამართლის თეორიის თვალსაზრისით არა თუ პოზიტიურ სამართალს, არამედ ნორმატიულ ფაქტებსაც. ისინი შეიძლება იყვნენ და არიან ხოლმე ჩვეულებრივად, ან ზოგჯერ, ნორმატიულ ფაქტებად, ზოგჯერ კი ისინი ასეთ ფაქტებადაც არ არიან¹⁾.

როგორც ვხედავთ, აქ ყველაფერი ფსიქიკაზეა დამოკიდებული და ყველაფერს შედარებითი ხასიათი აქვს. ერთ პირობებში ფსიქიკას შეუძლია გამოაჩინოს ერთი ნორმატიული ფაქტები, მეორე პირობებში—მეორე ნორმატიული ფაქტები. „საქმე დამოკიდებულია სათანადო ინდივიდუუმების ან ხალხის მასის ფსიქიურ მდგომარეობაზე, მათ ფსიქიურ მიდრეკილებაზე, ფსიქიურ ჩვეულებაზე და სხვადასხვაგვარ დისპოზიციასა და რწმენაზე“²⁾. ამგვარად, ნათლად ვხედავთ, რომ ჩვენს წინაშე გადაიშალა ფაქტების უსისტემო მრავალფეროვანი ქვეყანა, სადაც ჩვენ ვერ დავასახელებთ ვერც ერთ რეალობას, რომელიც, თავისი ბუნებით და სხვა პირობებისაგან დამოუკიდებლად, ნორმატიულად მოქმედებდეს. ფაქტების ამ ქაოსში შეიძლება ზოგი რამ გახდეს ნორმატიულ ფაქტად, მაგრამ შეიძლება არც გახდეს. თავის თავად ცხადია, რომ ასეთ პირობებში სრულიად ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ჩვენ შეგვეძლოს ნორმატიული ფაქტები რაიმე სისტემაში მოვიყვანოთ. აქ შეიძლება მხოლოდ იმის აღნიშვნა თუ რა „ნორმატიული ფაქტები“ გვხვდება პრაქტიკაში, ხოლო ნორმატიული ფაქტების ნამდვილი თეორიის შექმნა, პეტრაჟიციის თეორიის თანახმად, შეუძლებელია. უნდა ვთქვათ,—და პეტრაჟიციის ამის მაგალითს იძლევა, რომ ყოველგვარი ცდა ნორმატიული ფაქტების თეორიის შექმნისა, რამდენადაც ამ თეორიის გამოსავალ წერტილად პეტრაჟიციის ფსიქოლოგიზმს მივიღებთ, უნდა გათავდეს იმით, რომ ნორმატიული ფაქტების თეორიის ნაცვლად ჩვენ გვექნება ფაქტების უბრალო ჩამოთვლა, თუნდაც იმიტომ, რომ პეტრაჟიციის მიერ ჩამოთვლილ ყველა ფაქტებს შემთხვევითი ხასიათი აქვთ. თვითთული მათგანი წარმოადგენს შესაძლო ნორმატიული ფაქტების ერთ სპეციფიურ შემთხვევას და მართლაც, დასახელებული გარემოების გამო, პეტრაჟიციის შეუძლიან მხოლოდ მექანიკურად ჩამოთვალოს კანონი, ადათი, სასამართლოს პრაქტიკა, სამართალი, იუ-

¹⁾ პეტრაჟიცი, Теория права. ტ. II.

²⁾ ibd.

რისტოა მოძღვრება, ექსპერტიზა, საკანონმდებლო გამოთქმები, უფლებრივი მაგალითი, ხელშეკრულება, დაპირება, პროგრამული მოქმედება, პრეცედენტი, აღიარება, იურიდიული ანდაზა, ჩვეულება და სხვ.).

ზემონათქვამის მიხედვით ცხადია, რომ ყველა ამ ფაქტებს აქვს რალაც შემთხვევითი ხასიათი, რომ მათი ნორმატიულობა დამოკიდებულია არა თვით ფაქტის ბუნებაზე, არამედ ადამიანის ფსიქოლოგიის უბრალო კაპრიზზე. ფაქტის ნორმატიულობის პსიქოლოგიასთან დაკავშირება ნიშნავს ამ ფაქტის ყოველგვარი ნორმატიული ძალის უარყოფას.

ყოველივე ამის მიზეზი პეტრაჟიციკის თეორიის ფსიქოლოგიზმსა და რელატივიზმში მარხია¹⁾. ჩვენ არ უარყოფთ, რომ დადებითი სამართლის სახეთა მოძღვრების გაფართოების ცდას თავის თავად დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ მხრით პეტრაჟიციკის ცდას იურიდიული ლიტერატურა სრულიად სამართლიანად მიესალმა. მაგრამ ექვს გარეშეა ისიც, რომ კითხვა,—თუ რა ფაქტებს შეუძლიათ უსათუოდ შეასრულონ ნორმატიული ფაქტების როლი,—პეტრაჟიციკის თეორიის მიხედვით რაიმე სწორ პასუხს ვერ მიიღებს. ხოლო თქმა იმისა, რომ ესა თუ ის ფაქტები შეიძლება იყოს, მაგრამ შეიძლება არც იყოს ნორმატიულ ფაქტებად, ნიშნავს იმას, რომ ჩვენ არ გვექნება შესაძლებლობა ნორმატიული ფაქტების რაიმე სისტემა ან თეორია ავაგოთ. და სრული საფუძველი გვაქვს ვთქვათ, რომ პეტრაჟიციკის ფსიქოლოგიურ თეორიაში ჩვენ ამაოდ შეუდგებოდით ნორმატიული ფაქტების სწორი კლასიფიკაციის ძებნას, რადგანაც პეტრაჟიციკის ფსიქოლოგიზმი ძირშივე სპობს ნორმატიული ფაქტების თეორიის შექმნის შესაძლებლობას. და აი რატომ. როგორც დავინახეთ, სამართლას ერთადერთ წყაროდ პროფ. პეტრაჟიციკი განსაკუთრებული სახის ემოციონალურ განცდებს აღიარებს. მაგრამ თუ სამართლის წყარო ეს ემოციონალური განცდებია, მაშინ მისი მოქმედება, აზრი, დანიშნულება და, საერთოდ, მთელი მისი ბუნება სამართალშემოქმედებით უნდა ამოიწურებოდეს. რეაქცია რისამე მიმართ, რისამე აღიარება თუ უარყოფა, რამდენადაც ეს რეაქცია, აღიარებაც

¹⁾ პეტრაჟიციკი ვერ ახერხებს დასძლიოს ეს აშკარა სუბიექტივიზმი „ფსიქიური ტოლქმედი“-ს ცნებით. ფსიქიური ტოლქმედი ვერ ქმნის ინდივიდუალურზე ზევით მდგარ რასმე. მისი საფუძველი ისევ და ისევ სუბიექტივიზმია. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ფსიქიური ტოლქმედის თეორიით პეტრაჟიციკის თეორია მეტად უნათესავდება დიუგის თეორიას, რომლის საფუძველსაც შეადგენს ვგრეთწოდებული სოციალური სოლიდარიზმი.

და უარყოფაც აღნიშნულ განცდათა მიქმედებას და აქტიურობას ნიშნავს,— შეიძლება გამოიხატებოდეს მხოლოდ სამართლის საშუალებით და მისი მეშვეობით. ამიტომ ის ფაქტებიც, რომელთაც ჩვენ ვთვლით ნორმატიულ ფაქტებად, სამართლის წყაროს მეოხებით, შეიძლება იყვნენ ნორმატიული მხოლოდ სამართლის წყალობით. მართლაც, თუ ნამდვილია ის, რომ სამართლის წყაროს აქტიურობა და, საერთოდ, ყოველი მისი მოქმედება სამართალშემოქმედებაში გამოიხატება, მაშინ ნორმატიულობის თვისებაც სამართლის წყაროს მიერ შეიძლება მიეწეროს ამა თუ იმ ფაქტს არა უშუალოდ, არამედ მხოლოდ სამართლის საშუალებით.

ძნელი არ არის შევნიშნოთ, რომ საკითხის ასე დაყენების დროს, ჯერ ერთი, პროფ. პეტრაეიციკის მიერ ჩამოთვლილ ფაქტებს თავის თავად არავითარი ნორმატიული ძალა არა აქვთ; მეორე, ფაქტებისათვის ნორმატიულობის თვისების მიკუთვნებას წმინდა შემთხვევითი ხასიათი აქვს და, მესამე, თვით ფაქტი სამართლის წყაროს საშუალებით ფაქტებისათვის ნორმატიული ძალის მიკუთვნებისა ჰგულისხმობს სამართალს, რომელიც ფაქტს ახალ თვისებას კი არ აძლევს, არამედ განსაზღვრულ ფაქტებს მხოლოდ პირობითად უკავშირებს განსაზღვრულ შედეგებს.

მაგრამ, მეორე მხრითაც, თუ პეტრაეიციკის თეორიის ძირითად აზრს თანამიმდევრობით განვაერთაებთ, უნდა ვთქვათ, რომ ამ თეორიის თანახმად არა თუ შეუძლებელია ნორმატიული ფაქტების რაიმე სწორი თეორიის აგება, არამედ წარმოუდგენელია თუნდაც დაახლოვებით დავასახელოთ ის ფაქტები, რომელთაც ნორმატიული მოქმედების უნარი ექნებათ. მართლაც, თუ უფლებრივი ემოციები არის ის სფერო, რომელშიაც პირველად შედგენდება სამართლის მოცემულობა, და, როგორც ასეთნი, ისინი სამართლის წყაროს და, მაშასადამე, სამართლის დასაწყისს წარმოადგენენ, თავის თავად ცხადია, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია ლაპარაკი ისეთ წარმოდგენებზე ან მოვლენებზე, რომელნიც მიზეზობრივად იწვევენ ამ ემოციების ნორმატიობას. ისე როგორც ღმერთი მორწმუნეთათვის ყოველივეს დასაწყისია და წარმოუდგენელია ისეთი ძალა, რომელზედაც მისი ნებისყოფა მიზეზობრივად დამოკიდებული იყოს, სწორედ ასე,—ემოციონალური ფსიქოლოგიის საფუძვლების თანახმად,—უფლებრივი ემოციები სამართლისათვის ერთად-ერთი დასაწყისია და მასში მოცემული კანონშეზომილობა არ შეიძლება მიზეზობრივად იყოს დამოკიდებული რაიმე სხვა კანონშეზომილობისაგან. წინააღმდეგ შემთხვევაში, უფლებრივი ემოციები სამართლის

წყარო ალაო იქნებოდა. რაკი ასეა, ამ წყაროს გარეშე ჩვენ არა თუ შეგვიძლია დავასახელოთ ისეთი ფაქტები, რომელთა წარმოდგენაც აუცილებლად იწვევდეს უფლებრივ გრძნობათა მოქმედებას, არამედ არ შეგვიძლია დავასახელოთ ისეთი ფაქტებიც კი, რომელთა წარმოდგენასაც ჰქონდეს თუნდაც შანსი ამგვარი გავლენის მოხდენისა. ეს არის ერთადერთი დასკვნა. თუ, რასაკვირველია, ვალიარებთ, რომ ის კანონშეზომილობა, რომლითაც სამართლის წყარო (ამ შემთხვევაში უფლებრივი ემოციები) ხასიათდება, არაფერთან და არავისთან მიზეზობრივ დამოკიდებულებაში არ იმყოფება. თავის თავად ცხადია, რომ უფლებრივი ემოციონალიზმის მომხრეთა ცდაც ნორმატიული ფაქტების მტკიცე სისტემის შექმნისა—უნდა გამოიხატებოდეს მხოლოდ იმ ფაქტების მექანიკურ ჩამოთვლაში, რომელთა წარმოდგენაც შემთხვევით მოექცა ჩვენი ემოციონალური განცდების შედგენილობაში. განა ასეთ პირობებში შესაძლებელია ნორმატიული ფაქტების რაიმე თეორიის არსებობა? ვფიქრობთ, რომ არა.

პეტრაჟიციკის თეორიის ანალიზი ნათლად გვიჩვენებს, რომ ფაქტის ნორმატიულობის სამართლის წყაროზე დამყარებას, შედეგად უნდა მოჰყვეს ან ნორმატიული ფაქტების არსებობის უარყოფა ან და ამ ნორმატიული ფაქტებისა და სამართლის გაიგივება.

თუ ჩვენ ვალიარებთ, რომ სამართლის ერთდაერთი წყარო არის უფლებრივი ემოციები, რომელთა განცდაც წარმოადგენს არა განცდას სამართლის გამო, არამედ თვით სამართალს, მაშინ მივიღებთ, რომ, ჯერ-ერთი, სამართლის წყარო, ე. ი. ფაქტი უფლებრივი ემოციების განცდისა, სხვა არა არის რა, თუ არ სამართალი და, მეორეც, რომ მაგ. პეტრაჟიციკის მიერ აღნიშნული ნორმატიული ფაქტები არ არის ნორმატიული ფაქტები მათი ნამდვილი მნიშვნელობით. აი რატომ არის, რომ პეტრაჟიციკის თეორია არ შეიძლება ჩაითვალოს ისეთ თეორიად, რომელმაც სამართლის წყაროების ბაზა თითქოს სწორად და მოხერხებულად გაათავსოვა.

რაც ითქვა პეტრაჟიციკის თეორიის გამო, შეიძლება განმეორებულ იქნეს ყველა სხვა თეორიის შესახებ, რომელიც სამართლის წყაროდ აღიარებს მაგ. ერთ რომელსამე ფსიქიურ ან სულიერ მდგომარეობს და იმავე დროს ცდილობს ფაქტების ნორმატიულობა სამართლის წყაროზე დაამყაროს. ეს თეორიები ვერ ამჩნევენ, რომ ფაქტების ნორმატიულობის ასეთი ორიენტაციის შედეგად ფაქტის ადგილს სავსებით სავარაუდო იჭერს.

ნორმატიული ფაქტების თეორიის ფუძეს უნდა წარმოადგენდეს რწმენა ნორმატიული ფაქტების არსებობისა; ხოლო თუ ვალიარებთ, რომ ფაქტების ნორმატიულობა არის არა დასაბამითი, არამედ შექ-

მნილი თვისება, მაშინ ფაქტიური მოკლებული იქნება სწორედ იმ თვისებას, რომელსაც ნორმატიული ფაქტების თეორიის Geltung-ი უნდა ემყარებოდეს.

რაკი დაშვებულია ნორმატიული ფაქტების თეორიის არსებობის შესაძლებლობა, თავის თავად ცხადია, რომ: ა) ნორმატიულობა თვით ფაქტის თვისებად უნდა იქნეს აღიარებული და ბ) ერთი ფაქტის ნორმატიულობა არ შეიძლება მიღებულ იქნეს მეორე ფაქტის ნორმატიულობისაგან; ე. ი., სხვანაირად რომ ვთქვათ, ნორმატიული ფაქტების თეორია ჰგულისხმობს სხვადასხვაგვარი საფუძვლებისაგან ერთნაირი შედეგების მიღების შესაძლებლობას; ამიტომ ის, ვინც უფლებრივი ურთიერთობის ერთადერთ წყაროდ სთვლის, მაგალითად უფლებრივ რწმენას, ნებას, უფლებრივ აზროვნებას, გრძნობებს ან ფსიქიურ—ემოციონალურ განცდათა რაიმე სპეციალურ სახეს, იმულებული იქნება სამუდამოდ უარი თქვას ნორმატიული ფაქტების ყოველგვარი თეორიის შექმნაზე.

ხედმეტია დავასახელოთ აქ ის ავტორები, რომელთაც ყოველივე ეს ვერ გაითვალისწინეს. ასეთი ძალიან ბევრია. ჩვენ ვიძლევიტ ზოგად პრინციპს და სახელმძღვანელო კრიტერიუმს, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ამა თუ იმ თეორიის განხილვის დროს.

არ ვფიქრობთ, შესაძლებელი იყოს ექვის შეტანა იმ დებულების სისწორეში, რომელსაც ჩვენ ვიცავთ. თუ არსებობს ერთი ცენტრი, სულერთია, არის ეს უფლებრივი რწმენა, აზროვნება, უფლებრივი გრძნობები, ნება თუ ემოციები, ერთ-ერთი მათგანი, თუ ყველა ერთად,—მაშინ შეუძლებელია დაუშვათ არსებობა კიდევ სხვა ცენტრებისა, რომელთაც ექნებათ უნარი შექმნან უფლებისა და ვალდებულების განცდა. ამ ცენტრების გარეშე, ე. ი. უფლებრივი რწმენის, უფლებრივი გრძნობების გარეშე, ერთი სიტყვით, იმ სფეროს გარეშე, სადაც პირველად იშლება უფლებრივ ქეშმარიტებათა მოცემულობა, არის მხოლოდ კონკრეტულად გარკვეული, მიზეზობრივად ერთმანეთის განმსაზღვრელ მოვლენათა ქვეყანა, მაგრამ ქვეყანა, რომელიც უფლებრივ სიცალიერეს წარმოადგენს. ამ ცენტრების გარეშე არის მხოლოდ ფაქტების ქაოსი, რომელშიაც არც ერთ ფაქტს არ შეუძლია უშუალოდ, თავისი შინაგანი ბუნების თანახმად, უფლებრივი რწმენისაგან თუ გრძნობებისაგან დამოუკიდებლად იმოქმედოს, და ამასთანავე იმოქმედოს ისე, როგორც მოქმედობს სამართალი. ყველა ფაქტები ამ მხრით ერთნაირია და არც ერთი მათგანი არავითარი ნორმატიული თვისებით არ ხასიათდება; ერთნაირია, რადგანაც არც ერთი მათგანი არ არის გამოყოვილი სხვებისა-

გან ასეთი მნიშვნელობით და ხასიათით. მათი დახასიათება როგორც ნორმატიული ფაქტებისა არ არის მათი ბუნების დახასიათება. ეს არის დახასიათება ფაქტზე დამყარებული თვისებებისა. ეს თვისება ისობა იმის კაპრიზის მიხედვით, ვის მიერაც იგი მინიჭებულია. და თუ ამ შემთხვევაში ჩვენ ამა თუ იმ ფაქტს მაინც ვაკუთვნებთ ნორმატიულ ძალას, ეს მხოლოდ მოჩვენებაა, ანარეკლია ჩვენი შინაგანი, სპეციფიური სახის განცდისა; ეს, თუ გნებავთ, ფაქტის ხელოვნური ზედნაშენია, რომლის ფუძეც თვით ფაქტში კი არ არის, არამედ სადღაც ამ ფაქტის გარეშე. ბოლოს, ეს არის თვისება არა განსახლებული ფაქტის ბუნებიდან აღმოცენებული, არამედ თვისება ნაბოძები (სამართლის მიერ) ან, სხვანაირად რომ ვსთქვათ, თვისება რომელიც ყველაზე ნაკლებად არის დამოკიდებული იმის ბუნებაზე, ვისაც იგი მიეკუთვნება. როგორც ვხედავთ, ინდივიდუუმს ვერაფერი დაუპირისპირდება თავისი ნორმატიული მნიშვნელობით. მაშასადამე, აქ ინდივიდუალური განცდა სუბიექტისათვის ერთადერთი კანონმდებელი ცენტრია. სწორედ ამიტომ პეტრაჟიციკის თეორიის ლოლიკურმა განვითარებამ ნამდვილ ანარქიზმამდე უნდა მიგვიყვანოს.

თუ დაუშვებთ, რომ ნორმატიული მოქმედების შესაძლებლობა ბოლოს და ბოლოს ზემოაღნიშნულ განცდათა თვისებაა, ამით ჩვენ მოკლებული ვიქნებით საშუალებას ვილაპარაკოთ არა თუ ნორმატიულ ფაქტებზე, არამედ საერთოდ ისეთ ფაქტებზედაც, რომელთაც უფლებრივმა რწმენამ შეიძლება ყოველთვის მიაწეროს ნორმატიული ხასიათი. საკითხის ასე დაყენების დროს ჩვენ შევძლებდით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩამოგვეთვალა ისეთი ფაქტები, რომელთაც ნორმატიული თვისება მიენიჭა ან ენიჭება. და სწორედ ისე, როგორც ჩვენ არ შეგვიძლია შევქმნათ ისეთი ფაქტების სისტემა, რომელიც კირვეული გემოვნების ადამიანს დააკმაყოფილებს, ასევე ვერ შევძლებთ დავასახელოთ ისეთი ფაქტები, რომელთაც ნორმატიული თვისება ყოველთვის მიეწერება. ჩვენ გვგონია, რომ ეს დებულება რაიმე განსაკუთრებულ განმარტებას არ მოითხოვს. მართლაც, თუ მაგალითად, უფლებრივი რწმენა ან ზემოაღნიშნულ ფსიქიურ—ემოციონალურ განცდათა ერთ-ერთი სახე აღიარებულ იქნება უფლებრივი ცხოვრების ერთადერთ წყაროდ, მაშინ იგივე უფლებრივი რწმენა აღიარებულ უნდა იქნეს ამ უფლებრივი ცხოვრების დასაწყისად. მაშასადამე, თვით წყარო აბსოლუტურად ავტონომიურია დაშვება იმისა, რომ წყარო არის თავის თვისებებში ხელოვნურად შექმნილი რამ, უნებურად დაუკარგაქს მას წყაროს მნიშვნელობას. ასე რომ, თუ ჩვენ ვაღიარებდით, რომ არის ფაქტები, რომელთაც უფ-

ლებრივი რწმენა ყოველთვის უნდა აწერდეს ნორმატიულობის თვისებას, ეს იქნებოდა იმის ნიშანი, რომ თვით ფაქტებს აქვთ ისეთი თვისება, რაც უფლებრივი რწმენისათვის ჰქმნის აუცილებლობას — ამ ფაქტებს ნორმატიულობა შესძინოს; ე. ი. თითონ წყარო მიზეზობრივად განპირობებულია. და, მაშასადამე, ამის მიმართაც, რაც ამ განპირობებას ჰქმნის, ე. ი. ფაქტების მიმართ, იგი არ შეიძლება სამართლის წყაროდ ჩაითვალოს. ამგვარად, საკითხის ასეთი ორიენტაცია სრულიად მიუღებელია იმათთვის, ვინც უფლებრივ რწმენას (ისტორიული სკოლა), გრძნობებს (კრაზე) და ემოციებს (პეტრაჟიციკი) სთვლიან არა, ვთქვათ, უბრალო ორგანოებად, რომლებშიაც სამართალი განიცდება და დაფასდება, არამედ აღიარებენ იმ პირველად სუეროდ, სადაც მელავენდება დასაბამითი მოცულობა სამართლისა და, მაშასადამე, მისი დაჰახსიათებელი თვისებებისაც.

გავსინჯოთ ეს საკითხი მეორე მხრივაც. ვნახოთ რამდენად მისაღები იქნება ზემოაღნიშნულ მიმართულებათა მომხრეთათვის ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელია არსებობდეს ისეთი ფაქტები, რომელნიც თავის თავად ნორმატიული არ არიან, მაგრამ აქვთ უნარი აიძულონ უფლებრივი რწმენა, რომ მათ (ფაქტებს) ნორმატიული თვისება მიაკუთვნოს. თუ თანამიმდევრობას დავიცავთ, იმ დებულებიდან, რომლის თანახმადაც უფლებრივი რწმენა არის ერთად-ერთი სფერო, სადაც ღირებულების უფლებრივი თვისება პირველად იშლება, აშკარად გამომდინარეობს, როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, რომ უფლებრივი განცდა არ შეიძლება ჩაითვალოს ისეთ რისამე განცდად, რაც ამ განცდის გარეშეა მოცემული; ასე რომ, აქ უკვე თვით განცდა არის სამართალი. რომ უფლებრივი განცდა იყოს განცდა რისამე შესახებ, ცხადია, რომ წყარო იმ რისაც, რაც განცდილია უფლებრივ ემოციებში, გრძნობებში და სხვ., უნდა ვიგულისხმოთ მოცემულად უფლებრივი ემოციების, რწმენის, გრძნობების გარეშე, ე. ი. ეს უკანასკნელი არ იქნებოდენ სამართლის წყაროდ. ამგვარად, იმ თეორიების თანახმად, რომელნიც აღნიშნულ აქტებს სთვლიან იმ სფეროებად, სადაც სამართლის მოცემულობა პირველად მელავენდება, თვით აქტი უფლებრივი რწმენისა, განცდისა და სხვ. არის სამართალი. მაგრამ რა დასკვნის მიღება შეიძლება აქედან? თუ ვაღიარებთ, რომ თვით ფაქტებს აქვთ თვისება, რომელიც ქმნის ამ განცდებს და, მაშასადამე, სამართალსაც, მაშინ აღმოჩნდება, რომ უფლებრივი რწმენა და გრძნობა კი არ იწვევს სამართლის წარმოშობას, არამედ ფაქტები, ე. ი. სამართლის წყაროს ფაქტები წარმოადგენენ და არა აღნიშნული განცდები. მაგრამ თუ

ფაქტებიც თავისთავად არ არიან ნორმატიული თვისებების მატარებელი და აგრეთვე არ არიან მატარებელი ისეთი თვისებისა, რაც უფლებრივი რწმენისათვის ჰქმნიდეს აუცილებლობას—განსაზღვრულ ფაქტებს ნორმატიობის თვისებები მიანიჭოს, აშკარაა, რომ ზემოაღნიშნული თეორიების მიხედვით არა თუ შეუძლებელია ნორმატიული ფაქტების სისტემაზე ლაპარაკი, არამედ მოსპობილია ისეთი ფაქტების თეორიის შესაძლებლობაც, რომელთაც შეეძლოთ უფლებრივი რწმენისა, თუ გრძნობების წყალობით ნორმატიულ ფაქტებად იქცენ. ხოლო რაკი ეს ასეა, აქ ყველაფერი შეიძლება ამოიწუროს იმ ფაქტების უბრალო მექანიკური ჩამოთვლით, რომელთაც, შემთხვევითი გარემოებების ძალით, წარსულში თუ აწმყოში მიენიჭათ ან ენიჭებათ ნორმატიული ხასიათი. მაგრამ რას ნიშნავს ნორმატიული ხასიათის მინიჭება, ჩვენ ამაზე უკვე ვილაპარაკეთ.

ამ მხრით უსათუოდ მეტ თანამიზიდევრობას იჩენს ჰოლანდიელი იურისტი—კრაბე, რომელმაც აღიარა რა უფლებრივი რწმენა სამართლისა და ნორმატიობის ერთადერთ წყაროდ, საბოლოოდ უარი თქვა — მიეკუთვნებია ნორმატიული ხასიათი იმ ფაქტებისათვის, რომელთაც ჩვეულებრივად ასეთ ხასიათს აკუთვნებენ.

ამ შემთხვევაში ზემოხსენებული თეორიებისაგან უნდა განვასხვავოთ ის თეორიები, რომელიც რაიმე ემოციას ან ფსიქოლოგიურ განცდას მათ გარეშე არსებული სამართლის შეფასების უბრალო ორგანოდ სთვლიან.

კრაბე შენიშნავს: „ჩვენი მიზნისათვის საკმარისია მტკიცედ მივიღოთ, რომ სამართლის გრძნობა ზოგადად ადამიანური მიდრეკილებაა, რომელიც იწვევს გარკვეულ რეაქციას როგორც თვით ჩემს, ისე სხვა ადამიანთა ყოფაქცევაში. ამ რეაქციით წარმოშობილი ნორმები—სამართლის ნორმებია და მათ ობიექტიური ღირებულება აქვთ თვით იმ ინდივიდუუმის ნების მიმართ, რომლის სამართლის ცნობიერება საზომად იქნა გამოყენებული“¹⁾.

კრაბეს შესანიშნავი მონოგრაფიიდან ამოღებული ეს ციტატა სავსებით ადასტურებს იმ დებულებას, რომელსაც ჩვენ ვიცავთ. აქ აღნიშნულია მთელი რიგი გარემოებათა, რაც გზას ხსნის იმ პოზიციისაკენ, რომელიც დაჭერილ უნდა იქნეს იმათ მიერ, ვინც განსაზღვრული სახის ფსიქიურ, თუ სულიერ განცდებს სამართლის ერთადერთ წყაროდ აღიარებს, მხოლოდ ფაქტების ნორმატიულობა კი ამ უკანასკნელიდან გამოჰყავს. უფლებრივი რწმენა, კრაბეს აზრით, ისეთივე პირველადი მოვლენაა, რაგორც მშვენიერების გრძნობა.

¹⁾ Krabe. Die moderne Staatsidee, გვ. 46.

სრულ სიმართლეს ამბობს კრაბე: „ამ ბუნებრივ სულიერ ძალას ეყრდნობა ყოველგვარი სამართლის ღირებულება. არ არსებობს „სამართლის წყაროები“, როგორც ამას სახელმძღვანელოები გვაწვდიან, არსებობს მხოლოდ ერთი წყარო: სამართლისა, სახელდობრ ადამიანში მოძრავი სამართლის გრძნობა ანუ სამართლის ცნობიერება, რომელსაც თავისი ადგილი აქვს განკუთვნილი ადამიანთა ცნობიერების სამყაროში, მსგავსად ყველა სხვა ღირებულებათა დამდგენელი მიდრეკილებისა. აქ ყოველგვარ სამართალს აქვს თავისი საფუძველი, დაკანონებულ სამართალსაც, ადათობრივ სამართალსაც, დაუწერელ სამართალსაც. საზოგადოდ კანონი, რომელიც ამ საუთუქველს არ ემყარება, არ არის სამართალი, ის უფარგისია, როგორც არ უნდა ემორჩილებოდენ მას—ნებით თუ იძულებით“. „მაშინ მტკიცე უნდა იყოს აგრეთვე ნორმის სამართლებრივი თვისებაც, და ეს თვისება ერთად-ერთ წყაროდან გამომდინარეობს; ეს წყაროა სამართლის გრძნობა ანუ სამართლის ცნობიერება, რომელიც ბუნებისაგან ადამიანის ფსიქიკაშია ჩანერგილი“. „მაშასადამე, სამართლის ცნობიერება ფსიქოლოგიური ფაქტია, მაგრამ ამავე დროს ეს ფაქტი განსაკუთრებული ბუნებისაა, ისევე როგორც მშვენიერების გრძნობა, ზნეობრივი ცნობიერება, ჭეშმარიტების ცნობიერება, რელიგიური გრძნობა. თუ რომელი კრიტერიუმი გამოვადგება აქ, ცნობიერი თუ არა-ცნობიერი, და თვითელი ამ გრძნობათაგანი ცხოვრების რომელ სფეროში ბატონობს, ამას ყოველთვის მათი მოვალეობითი თვისება მეტყველებს“. „სამართლის გრძნობა, ისევე როგორც რომელიმე სხვა გრძნობა, არ არის გამოწვეული ადამიანის ნების შემწეობით და თავისი მოქმედებითაც დამოუკიდებელია ამ ნებისაგან“¹⁾.

ამ გრძელი ციტატიდან ნათელი უნდა იყოს, რომ ისტორიული სკოლა იურისტებისა, პეტრაჟიციკი და ჰოლანდიელი იურისტი კრაბე ერთი ფილოსოფიური ტრადიციის წარმომადგენელნი არიან, ასე რომ, კრაბეს აზრითაც ნორმატიული ძალა შეიძლება მხოლოდ თვით უფლებრივ რწმენას ჰქონდეს. ამგვარად, არის რა თითონ ნორმატიული, უფლებრივ რწმენას შეუძლია შექმნას მხოლოდ ღირებულება ნორმატიული მნიშვნელობით. გამოდის, რომ სამართლის ნორმაც თავისი ნორმატიული ხასიათისათვის, უფლებრივი რწმენის ნორმატიულ თვისებას უნდა უმადლოდეს. და იმავე შეხედულებას, რასაც Lips-ი ამტკიცებს ზნეობრივ მოთხოვნათა შესახებ, რომელთა მიმართაც ჩვენ უსათუოდ ვაღიარებულად ვგრძნობთ ჩვენს თავს და მხოლოდ ამის გამო ვართ იძულებული ეს მოთხოვნები შევასრულოთ,—იმავე შეხე-

¹⁾ Krabe. Die moderne Staatsidee. გვ. 47.

დღეობას იმეორებს კრაბე უფლებრივი გრძნობებისა და უფლებრივი რწმენის შესახებ, რასაც იგი სამართლის ერთად ერთ წყაროდ აღიარებს. მაგრამ თუ უფლებრივი რწმენა ან უფლებრივი გრძნობა არის დასაბამითი სფერო და მხოლოდ ამ სფეროში შეიძლება ჩამოყალიბდეს ნორმატიული ძალის მქონე მსჯელობანი, განა კიდევ შეიძლება ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ეს გრძნობები სხვა რამ არის, ვიდრე სამართალი?

აქედან ცხადია, რომ თუ კრაბეს თეორიის მიხედვით ვინმე მოინდომებდა ნორმატიული ფაქტების თეორიის შექმნას, მისი ცდა ისეთივე მარცხით გათავდებოდა, როგორი მარცხიც პაოლ. პეტრაჟიციკის ნორმატიული ფაქტების თეორიას ეწვია. მაგრამ კრაბე წავიდა სხვა გზით, რომელიც მის თვალსაზრისს უფრო შეეფერებოდა. მან არ უღალატა თავის ძირითად თეზას, და იმ ფაქტების შესახებ, რომელთაც ჩვეულებრივად ნორმატიულ ფაქტებად აღიარებენ, წამოაყენა დებულება, რაც სრულიად შესაძლებლად ხდის ნორმატიული ფაქტების საკითხის დაყენებას. ზედმეტია ყველა ამ ფაქტების დასახელება. თვითეული მათგანის მახსენიების დროს ნორმატიულობა ამ ფაქტებისა უნებურად გამოჩნდება არა თვით ფაქტის მეშვეობით, არამედ სამართლის მეშვეობით. მაგალითად, ეხება რა საერთაშორისო სამართალს, კრაბე ამბობს: „Jeder Vertrag enthält also ein Stück internationales Recht, welches seine Geltung, wie alles andere Recht, der Gemeinschaft der Rechtsüberzeugung verdankt, die den Inhalt der Verpflichtung bestimmt hat¹⁾).

რასაკვირველია, ამის შემდეგ შეუძლებელია ლაპარაკი ხელშეკრულების ან სხვა რაიმე აქტის ნორმატიულ ძალაზე და, რომ პეტრაჟიციკის თავისი აზრი თანმიმდევრობით განევითარებინა, მას, კრაბეს მსგავსად, უარი უნდა ეთქვა ნორმატიული ფაქტების თეორიის აგების შესაძლებლობაზე.

როგორც ამ კრიტიკული ნაწილიდან დავინახეთ, შეუძლებელია ფაქტის ნორმატიულობის დამყარება სამართლის ნორმაზე ან სამართლის წყაროზე, ვინაიდან ასეთი ოპერაციის საშუალებით ფაქტების ნორმატიულობა იმდენად რელატიურ ხასიათს ღებულობს, რომ შეუძლებელი ხდება ნორმატიული ფაქტების პრობლემის დაყენება. მაშასადამე, ის, ვისაც სურს ნორმატიული ფაქტების პრობლემის დაყენება, აუცილებლად უნდა გამომდინარეობდეს შემდეგი დებულებებიდან:

¹⁾ Krabe, ibid. 287.

1) ნორმატიული ფაქტები არ წარმოადგენენ შესაძლო ნორმატიული ფაქტების ერთ-ერთ სპეციფიურ შემთხვევას, ვინაიდან ასეთი რამ აუცილებლად უკიდურეს რელატივიზმში გადაგვიყვანდა.

2) შესაძლებელია ანალოგიური მოვლენები—(უფლებრივი ურთიერთობა) ორი ან მეტი საფუძვლიდან.

3) ნორმატიული ფაქტების პრობლემის დაყენების დროს ნორმატიულ ფაქტებად არ შეგვიძლია ჩავთვალოთ ის ფაქტები, რომლებიც წარსულში სამართლის წყაროს „დამუშავების“ საშუალებით“ ასეთ ფაქტებად მიაჩნდათ, მაგრამ არსებობს ასეთი ფაქტები? ვფიქრობთ, რომ კი. ამ ფაქტების არსებობა, ჩვენის აზრით, ნათელჰყო Reinach-მა თავის მონოგრაფიაში „*Apriorische Grundlage des bürgerlichen Rechts*“. ჩვენ აქ აღარ გავიმეორებთ ამ შრომის ძირითად დებულებას. ჩვენ მხოლოდ შევეცდებით პრობლემას სხვა გზით მივმართოთ და ამასთანავე თავიდან ავიცილინოთ ზოგიერთი გაუგებრობა.

უმთავრესი მოსაზრებანი, რაც კი შეიძლება მოყვანილ იქნეს ჩვენ მიერ აღნიშნული დებულების წინააღმდეგ, მდგომარეობს იმაში, რომ პოზიტიურ სამართალს შეუძლია ყოველ ფაქტს დაუკავშიროს ან არ დაუკავშიროს ესა თუ ის იურიდიული შედეგი და, მაშასადამე, ფაქტსაც თავის თავად არ შეიძლება მიეწეროს ნორმატიული მნიშვნელობა. ჩვენ გვგონია, რომ ასეთი შეხედულება მცდარია. შევეცდებით ეს დავამტკიცოთ.

მართლაც, შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ, სცნობს რა ამა თუ იმ ხელშეკრულებას ბათილად, პოზიტიური სამართალი ნამდვილად სცვლის აღნიშნული ფაქტების ბუნებას და კანონშეზომილობას და ამით შეუძლებლად ხდის იმ ინტიმურ განცდას (ლოლიკური მნიშვნელობით), რაც ამ აქტებთან უშუალოდ დაკავშირებულია? ეს სრულიადაც ასე არ არის. როდესაც ხელშეკრულება, შეთანხმება, თუ დაპირება ბათილად არის აღიარებული, ამით სრულიად არ ისპობა ის კანონშეზომილობა და ის ინტიმური კავშირი, რომელიც ამ აქტებთან გვაქვს. ეს გაბათილება ჰქმნის მხოლოდ შესაძლებლობას არ შევასრულოთ ის, რის შესრულებასაც აღნიშნული აქტების კანონშეზომილობა გვიკარნახებს. სდევნის რა ამა თუ იმ სახის ხელშეკრულებას, პოზიტიური სამართალი მხოლოდ ცდილობს გაამართლოს იმის არ შესრულების შესაძლებლობა, რის შესრულებისადმი ამ აქტების კანონშეზომილობას Drang აქვს. და ჩვენ გვგონია, რომ პოზიტიური სამართლის ნორმების შემოქმედი გამოდის არა იმ დებულებიდან—თითქოს ხსენებული კანონშეზომილობის შეცვლა შესაძლებ-

ბელი იყოს, არამედ პირიქით: ის ეყრდნობა ამ კანონშეზომილობის შეცვლის შეუძლებლობას და შესაძლებლად სთვლის იმის თავიდან აცილებას, რაც აღნიშნული აქტების კანონშეზომილობის თანახმად უნდა მოხდეს.

ჩვენ არა ერთხელ აღვნიშნეთ, რომ პოზიტიურ სამართალს შეუძლია არარად, ბათილად ჩათვალოს ისეთი ხელშეკრულება, რომელიც პოზიტიური სამართლის მიერ აკრძალული ობიექტების შესახებ არის დადებული. სრულიად უდავოა, რომ პოზიტიურ სამართალს, როგორც უკვე ვთქვით, შეუძლია განათავისუფლოს ნხარენი იმის შესრულებისაგან, რაც მათ უნდა შეესრულებინათ, რომ ხელშეკრულება პოზიტიური სამართლის მიერ გაუქმებული არ ყოფილიყო. ასეთი მაგალითი ბევრი შეგვიძლიან დავასახელოთ თეორიიდანაც და საკანონმდებლო პრაქტიკიდანაც.

მაგრამ განა ეს ოდნავ მაინც შეარყევს ჩვენს დებულებას? განა მართლა დაირღვევა ჩვენი მოსაზრებანი იმით, რომ საკანონმდებლო პრაქტიკაში გვხვდება რამდენიმე მუხლი, რომელიც ცდილობს შეუძლებლად გახადოს იმ შედეგის დადგომა, რაც უსათუოდ უნდა დამდგარიყო, თუ აღნიშნული ფაქტების კანონშეზომილობას წინ არაფერი გადაეღობებოდა? ჩვენ გვგონია, რომ ეს სრულიადაც ვერ არღვევს ჩვენს მოსაზრებებს, და რამდენადაც უნდა გამრავლდეს რიცხვი იმ მაგალითებისა, რომელნიც თითქოს ჩვენს წინააღმდეგ ღალატდებენ, ამით არაფერი დააკლდება იმ ძირითად პრინციპებს, რაზედაც ჩვენ ამ მოსაზრებათა აგება განვიზრახეთ.

ზემონათქვამის მიხედვით, ადვილად შეგვიძლია შევნიშნოთ, რომ ვერც ერთი ხსენებული ფაქტი სამართალს ვერ დაემყარება. არ შეიძლება ამ ფაქტების ნორმატიულობა რაიმე ნორმიდან გამოვიყვანოთ, რადგანაც ეს ნორმატიულობა თვით ფაქტის შინაგანი ბუნებიდან გამომდინარეობს და არა ნორმიდან. ხელშეკრულება, შეთანხმებების თუ დაპირების აქტი და აგრეთვე დაფუძნებითი აქტი პოზიტიური სამართლისაგან დამოუკიდებლად ჰქმნიან უფლებამოსილობისა და ვალდებულების განწყობილებას. თვით ეს აქტები წარმოშობენ აზრთა ისეთ წყობას, რომელშიაც მე და სხვა მოკვემული ვართ როგორც აქტუალური, მოქმედი აზრი უფლებამოსილობისა და ვალდებულებისა. ხოლო რაკი ეს ასეა, თავის თავად ცხადია, რომ აღნიშნულ აქტების ნორმატიულ ძალასაც ჩვენ პოზიტიური სამართლისაგან დამოუკიდებლად უნდა განვიცდიდეთ.

მართლაც და, განა ცოტა არის ისეთი შემთხვევა, როდესაც ჩვენ ვდებთ ხელშეკრულებას ან ვაძლევთ ვისმე დაპირებას თუ თან-

ხმობას ისე, რომ არ ვიცით ითვალისწინებს თუ არა ამას პოზიტიური სამართალი? მაგრამ დაპირებას ჩვენ დაპირების გულისთვის კი არ ვიძლევიტ და ხელშეკრულებას ხელშეკრულების გულისთვის როდი ვდებთ. ჩვენ ვდებთ ხელშეკრულებას იმ ერთად-ერთი სურვილით, რომ უზრუნველყვით რისამე შესრულება სწორედ მაშინ, როცა ჩვენ შეიძლება გვქონდეს სურვილი ხელშეკრულება არ შევასრულოთ. კანონიერია ხელშეკრულება თუ უკანონო—ეს ბოლოს ირკვევა, ირკვევა მაშინ, როცა ჩვენ უკვე გვაქვს მთელი ისტორია იმის შესახებ, რომ მე და სხვა გააზრიანებული ვართ როგორც უფლებამოსილი და ვალდებული. მერე, საიდან მივიღებთ ამას, თუ ჩვენ, პოზიტიური სამართლის ნორმისაგან დამოუკიდებლად, სვით ხელშეკრულების აქტის საფუძველზე, მოცემული არა ვართ ერთმანეთისათვის უფლებამოსილისა და ვალდებულის აზრის მნიშვნელობით? კანონიერია თუ არა ხელშეკრულება,—ამას მოსაპართლე გადასწყვეტს.

მაგრამ რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში ხელშეკრულების საკითხის კანონიერების მიხედვით გადაწყვეტა? განა ეს ნიშნავს იმას, რომ რაკი ხელშეკრულების კანონიერების საკითხი ბოლოს და ბოლოს პოზიტიური სამართლის ნორმის მიხედვით სწყდება, ამიტომ არ არსებობს ხელშეკრულება, რომელიც ამ ნორმისაგან დამოუკიდებლად გვაიძულებს ჩვენ ვიყოთ იმ აზრის გავლენის ქვეშ, რომელშიაც მე და სხვა განვიცდებით როგორც უფლებამოსილი და ვალდებული? არა. ეს აზრი არ გაბათილდება იმით—კანონიერად იქნება ცნობილი ხელშეკრულება პოზიტიური სამართლის ნორმის მიხედვით, თუ უკანონოდ. შეიძლება ვალიაროთ, რომ ხელშეკრულება არ ეგუება ცენტრალისტურად მოწყობილ უფლებრივ სისტემას, შეიძლება ვალიაროთ, რომ დადებული ხელშეკრულება კანონს ეწინააღმდეგება, მაგრამ ვერავინ აკრძალავს იმ განცდას, რომელიც უსათუოდ თან უნდა სდევდეს კანონსა და ხელშეკრულებას შორის აღმოჩენილ წინააღმდეგობის შეცნობას. ყველაფრისაგან დამოუკიდებლად, ყველგან და ყოველთვის ჩვენ შევიცნობთ „შეუსრულებლობას“, რაც არსებითად გულისხმობს იმის შესრულების მოთხოვნას, რაც „არ სრულდება“. ავკრძალავთ რა, სამართლის ნორმების თანახმად, ამა თუ იმ ხელშეკრულებას, ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ მხოლოდ მისი არშესრულება, ე. ი. მივიღოთ განწყობილება, რომელშიაც განსაკუთრებული სიცხადით ჩაისახება ლოლიკური აუცილებლობა იმისა, რაც კანონის თანახმად შესრულებულ არ უნდა იქნეს. და თუ ხშირად პოზიტიური სამართლის ნორმის საფუძველზე ჩვენ გვიკრძალავენ შევასრულოთ თუნდაც ჩვენთვის არახელსაყრელი ხელშეკრულება, ეს სრულიადაც

იმას არ ნიშნავს, რომ ჩვენ ველარ განვიცდით ღრმა შინაგან სინამდვილეს იმის არ შესრულების შესახებ, რაც უნდა შესრულებულიყო. შესაძლებელია ჩვენივე ინტერესისათვის გაგვათავისუფლონ იმ ხელშეკრულების შესრულებისაგან, რომელიც კანონს ეწინააღმდეგება, მაგრამ განა ამ შემთხვევაში ჩვენ ვიგრძნობდით იმ შინაგან კმაყოფილებას, რასაც განვიცდით მაშინ, როდესაც ჩვენი მოქმედება შეეფერება იმ აზრს, რომელიც ქმნის ჩვენს (მოვალის, კრედიტორის, უფლებამოსილის, ვალდებულის და სხვ.) განსაზღვრულ კონკრეტულ მნიშვნელობას? მაგრამ საიდან დაიბადება ეს დაუკმაყოფილებლობა, თუ ამ შემთხვევაში პოზიტიური სამართლის ნორმა აკრძალავს იმ მოქმედებას (თუნდაც ხელსაყრელს, სასიამოვნოს), რაც არ შეეფერება ჩვენს (უფლებამოსილის ან ვალდებულის) კონკრეტულ მნიშვნელობას, რომლითაც ჩვენ მოცემული ვართ თვით ხელშეკრულების მიერ შექმნილ აზრთა კავშირის მთლიანობაში? ექვს გარეშეა, რომ ჩვენ არ გვექნებოდა დაუკმაყოფილებლობის გრძობა, რომ ხელშეკრულებით შექმნილ აზრთა მთლიანობაში არ ვწვდებოდეთ სიმართლეს უფლებამოსილისა და ვალდებულის ნამდვილი განწყობილების შესახებ. ამგვარად, ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ პოზიტიური სამართლის საფუძველზე შეიძლება ხელშეკრულება არ შესრულდეს, შეიძლება არ შესრულდეს ის, რის შესრულებაც აუცილებლობად გვევლინება, მაგრამ არავის შეუძლია დაარღვიოს ის სიმართლე, რომელიც ხელშეკრულების აქტით შექმნილ აზრთა წყობაში გაშლილი და განმტკიცებულია.

მართლაც, თუ წარმოვიდგენთ იმ აქტებს, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, ჩვენთვის ნათელი იქნება, რომ ხელშეკრულების შესრულებაში, ხელშეკრულების შეუსრულებლობაში, ან და დაპირების შეუსრულებლობაში, ყოველთვის რაღაც განიცდება როგორც შესრულებული ან როგორც დარღვეული; ამ „დარღვეულობის“ „შეუსრულებლობის“ განცდაში კი, ყოველთვის აქვს ადგილი იმის განცდასაც, რაც უნდა შესრულებულიყო. ეს მეორე მომენტი ძირითადია. თუ ეს არა გვაქვს, მაშინ „დარღვეულობის“, „შეუსრულებლობის“ განცდასაც ვერ წარმოვიდგენთ. „დარღვევა“, „შეუსრულებლობა“ შეუძლებელია, თუ ამ აქტების განცდაში სრული ვეიდენტობით არ განიცდება აუცილებლობა იმის განხორციელებისა, რაც ფაქტიურად, ამა თუ იმ სოციალურ-ფსიქოლოგიური პირობების გამო, არ განხორციელდება. ამიტომაც, ყოველთვის და ყველგან, როდესაც ხელშეკრულების „განხორციელებლობას“ და „შეუსრულებლობას“ განვიცდით, ამ განცდაში აუცილებლად იგულისხმება სავალდებულო ბუნება იმისა, რაც

განუხორციელებლობის აქტში ვერ ხორციელდება. რადგანაც საერთოდ შესაძლებელია ხელშეკრულების, დაპირების, თუ სხვა აქტის ყოველი პირობების მიუხედავად შესრულება ან არ შესრულება, ამიტომ, როდესაც ვამბობთ, რომ ხელშეკრულება ან დაპირება ვერ სრულდება, ამას მხოლოდ იმიტომ ვამბობთ, რომ ის, რაც არ ხორციელდება, უნდა განხორციელებულიყო. ალბათ ამიტომაც არის, რომ რაც უფრო გვსურს, რომ ხელშეკრულება თუ დაპირება არ იქნეს შესრულებული, მით უფრო განვიცდით მის სავალდებულო ბუნებას. ხელშეკრულების სავალდებულო ბუნებას ჩვენ მარტო მაშინ კი არ განვიცდით, როდესაც მისი შესრულება რაიმე ინტერესის გამო არა გვსურს, არამედ საერთოდ ყოველთვის, თუ რაიმე სხვა მიზეზების გამო მისი განხორციელება დაბრკოლებულია. ასეთ ერთ-ერთ მიზეზად ჩვენ ვსთვლით იმ შემთხვევასაც, როდესაც ამა თუ იმ ხელშეკრულების შეუსრულებლობა თვით კანონით არის ნაბრძანები. ხომ ცხადია, რომ თუ ზოგჯერ კანონის მიერ აკრძალულია ესა თუ ის ხელშეკრულება, ამით სრულიადაც არ ისპობა თვით ხელშეკრულების სავალდებულო ბუნების განცდა?

როგორც ვხედავთ, ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია ორი ერთმანეთისადმი მოწინააღმდეგე მოვალეობის განცდა, რომელთაგან ერთი კანონიდან გამომდინარეობს, მეორე კი—ხელშეკრულებიდან. ესე იგი შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ ხელშეკრულება გვავალებდეს ერთ რასმე და სამართლის ნორმა კი—ამის საწინააღმდეგო მეორე რასმე, და, რა თქმა უნდა, თუ ნორმა ერთ რასმე მოითხოვს და ხელშეკრულება კი—მეორეს (რის შეუსრულებლობასაც განვიცდით როგორც ხელშეკრულების დარღვევას),—ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ აზრთა ის წყობა, რომელსაც თვით ხელშეკრულების აქტი ჰქმნის, განიცდიდეს რაიმე ცვლილებას თავის არსებაში. მაშ, თუ თვით შინაარსს, რომელსაც აუცილებლად ხელშეკრულების აქტი ჰქმნის, და აგრეთვე თვით იმ განცდას, რომელიც დაკავშირებულია ამ შინაარსის აღქმასთან,—სამართლის ნორმა ვერაფერს აგნებს, მაშინ თავის თავად ცხადია, რომ სამართლის ნორმისა და ხელშეკრულების ერთმანეთისადმი დაპირისპირება სადღაც სხვა სფეროში უნდა იწვევდეს რეალურ შედეგებს. და ჩვენ გვგონია, რომ ეს დაპირისპირება რეალურ შედეგებს სწორეთ იმ სფეროში იწვევს, რომელსაც თავის თავად არაავითარი კავშირი არა აქვს იმ იდეათა და აზრთა სფეროსთან, სადაც მოცემულია, როგორც სამართლის ნორმის ფენომენოლოგიური მომენტები, ისე ხელშეკრულების აქტის მიერ შექმნილი აზრთა მთლიანობა. ბოლოს და ბოლოს ხომ სულ ერთი უნდა იყოს, თუ რა პი-

რობები ან რა გარემოებანი (მაგალითად, სამართლის ნორმა თუ სხვა რამ) უშლის ხელს ხელშეკრულების განხორციელებას. როგორც ერთს, ისე მეორე შემთხვევაში, სახელდობრ, მაშინაც, როდესაც პოზიტიური სამართალი მიუღებლად სცნობს ამა თუ იმ ხელშეკრულებას, ჩვენ ერთნაირი სიმტკიცით და სრულიად ნათლად განვიცდით ხელშეკრულების სავალდებულო ბუნებას.

პოზიტიურ სამართალს, როგორც ვნახეთ, შეუძლია შექმნას მხოლოდ შეუძლებლობა ხელშეკრულების განხორციელებისა. მაგრამ მას არ ძალუძს ძირიან-ფესვიანად მოსპოს ის აზრთა მთლიანობა, რომელიც ხელშეკრულების აქტთან დაკავშირებით განიცდება. ვიცით არა ერთი მაგალითი, როდესაც კანონმდებლობა უწყებულ ხელშეკრულებას, რომელიც ამა თუ იმ პრინციპს ეწინააღმდეგება, ბათილად აცხადებს. მაგრამ უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ აქ კანონმდებელი იმას ვერ ახერგებს, რომ ბათილად გახადოს ის აზრთა მთლიანობა, რომელიც დაკავშირებულია ამ აქტებთან; ამ აზრთა მთლიანობას ის ვერც არღვევს და ვერც გვაღივწყებს. ხელშეკრულების ბათილად აღიარებით კანონმდებელს შეუძლია მხოლოდ ერთ რასმე მიაღწიოს, სახელდობრ იმას, რომ ის, რაც აუცილებლად არის მიჩნეული, — თუნდაც იმის მიერ, ვისაც მისი შესრულება არ სურს, — არ იქნეს შესრულებული.

თუ ასეთი დაპირისპირება პოზიტიური სამართლისა ხელშეკრულების მიერ შექმნილი აუცილებლობისადმი ამ უკანასკნელს არ სცვლის, მაშინ თვით ნორმისა და ხელშეკრულების მიერ შექმნილ შინაარსს ჩვენ განვიცდით როგორც ორ პარალელურად მოქმედ მოტივაციურ ძალას; და იმისდა მიხედვით, თუ ამ ორ ძალას შორის რომელი უფრო მეტ გავლენას ახდენს ფსიქიკაზე, დამოკიდებულია ისიც, თუ რომელი შინაარსის განხორციელებისაკენ იქნება მიმართული ზემოაღნიშნული შესაძლებლობანი. მაშასადამე, თუ ვიკითხავთ — რომელი შინაარსის განხორციელებას უნდა მიეცეს უპირატესობა, ჩვენ უნდა უპასუხოთ, რომ ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შეგრძნობილი გვაქვს ჩვენ ნორმაში თუ ხელშეკრულებაში მოცემული ღირებულებითი მომენტები. მაგრამ მოქმედობს თუ არა ეს გარემოება თვით იმ შინაარსის განცდაზე, რომელიც შექმნილია ხელშეკრულების აქტით? ვფიქრობთ, რომ არა, თუნდაც იმიტომ, რომ აზრთა მთლიანობისათვის არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს იმ გარემოებას, — სრულდება ის რეალურად, თუ არა. ვასრულებთ თუ არ ვასრულებთ მას, იმისდა მიუხედავად, თუ რა რეალური მიზეზების გამო ვას-

რულებთ ან არ ვასრულებთ, ამ აზრთა მთლიანობაში „მე“ და „სხვა“ მაინც ვრჩებით ძველი მნიშვნელობით.

როგორ ხდება, რომ ლოლიკურად აღიარებული ღირებულება რეალურად არ ხორციელდება, ან და როგორ არის შესაძლებელი, რომ ლოლიკურად აღიარებული რისამე შესრულება ხშირად არ გვსურს? ამაზე ჩვენ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი; უფრო დაწვრილებით კი ეს საკითხი გაშუქებულია ჩვენ წერილში „იურიდიული სუბიექტის შესახებ“¹⁾.

ჩვენ ვამბობთ, რომ ხელშეკრულების სავალდებულო ბუნება თავიდანვე დამოუკიდებელია პოზიტიური სამართლის ნორმებისაგან. ასეთი რამ სრულ უაზრობად უნდა მოეჩვენოს ნეოკანტიანელების მიმდევრებს, მაგრამ საკმარისია განვთავისუფლდეთ ამ ფილოსოფიის ჰიპოთეზიდან და ყველაფერი ეს აბსურდად არ მოგვეჩვენება. მართლაც და, რომ ხელშეკრულების აქტის მიერ შექმნილი ვალდებულება პოზიტიური სამართლისაგან იყოს დამოკიდებული, მაშინ ხელშეკრულებისა და ნორმის დაპირისპირებისათანავე სავსებით უნდა ისპობოდეს აზრთა და მნიშვნელობათა ის ეიდეტური კომპლექსი, რომელიც ხელშეკრულების აქტით იქმნება ხოლმე.

ჩვენ ვაღიარებთ, რომ ნორმატიულობა ზოგიერთი ფაქტების ობიექტიური თვისებაა. ამით ჩვენი პრობლემის მეთოდოლოგიური სამოსი არსებითად იცვლება. თავის დროზე ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ პოზიტიური სამართალი, ანუ პოზიტიობა სამართლისა მდგომარეობს სამართლის არანამდვილობითი აზრის ნამდვილობაში, და, როგორც ასეთი, იგი (პოზიტიური სამართალი, ან სამართლის პოზიტიობა) დროში მომხდარ მოვლენად ჩავთვალეთ. ამიტომ, თუ ჩვენ არავითარ შემთხვევაში არ შეგვიძლია სამართლის იდეა ან სამართლის დამახასიათებელი კანონშეზომილობა სხვა რამით შევცვალოთ და მათ ადგილას ვიგულისხმოთ ისეთი რამ, რაც მათგან განსხვავდება, სამაგიეროდ, ადვილად შეგვიძლიან ყოველი პოზიტიური სამართლის ადგილას წარმოვიდგინოთ სხვა, მისი ანალოგიური ან მისგან სრულიად განსხვავებული პოზიტიური სამართალი. პოზიტიური სამართლის ეს შემთხვევითი ხასიათი გამოწვეულია იმით, რომ იგი წარმოიშობა იმ წყაროდან, რომელიც სოციალურ-ეკონომიური პირობების ზეგავლენით ჰქმნის მოქმედი სამართლის ნორმას. ამიტომ არ არსებობს ისეთი პოზიტიური სამართალი, რომელსაც, ერთის მხრით, არ ჰქონდეს მიმართება სამართლის იდეისადმი, და რომელიც, მეორეს მხრით,

1) იხ. „იურიდიული სუბიექტი“: უნივერსიტეტის მოამბე № VIII 1928 წ.

თავისი არსებობით უშუალოდ არ იყოს დაკავშირებული განსაზღვრულ სოციალურ-ეკონომიურ პირობებთან. ყოველი პოზიტიური სამართალი სოციალურ-ეკონომიურ პირობებთან არის დაკავშირებული; ხოლო ამ სოციალურ-ეკონომიური პირობების შესახებ, თავის მხრივ, უნდა ითქვას, რომ ისინი შეიძლება სრულიადაც არ ყოფილიყვნენ, ან და ყოფილიყვნენ სხვანაირი, ვიდრე ნამდვილად არიან. ამასთან დაკავშირებით სამართალწმენის შესახებაც შეგვიძლია ვთქვათ: მან შექმნა პოზიტიური სამართლის ესა თუ ის ნორმა, მაგრამ შეეძლო არც შეექმნა, რომ სოციალურ-ეკონომიური პირობები არ ყოფილიყო ისეთი, როგორც იყო. ცხადია, ამის მიხედვით სრული საბუთი გვაქვს ყოველი პოზიტიური სამართლის თაობაზე განვაცხადოთ: დიახ, პოზიტიური სამართლის ნორმათა ეს სისტემა არსებობს ისე, როგორც არსებობს, მაგრამ იგი შეიძლება სხვა სახისაც ყოფილიყო, რადგანაც ჩვენ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ შესაძლებლობა, რომ ერთი პოზიტიური სამართლის ადგილას არსებობდეს მეორე სამართალი, რომელიც მოქმედი სამართლისაგან განსხვავდება. საჭიროა მხოლოდ დაუშვათ, რომ შეიძლება არსებობდეს სხვაგვარი პირობები, ვიდრე ის პირობები, რომელმაც მოქმედი სამართალი წარმოშვა, და ჩვენ ადვილად შევძლებთ უკანასკნელის ადგილას პოზიტიური სამართლის სხვა სისტემის არსებობა წარმოვიდგინოთ. ყოველი მოქმედი სამართალი ჩვენ შეგვიძლიან წარმოვდგენით სხვა სამართალით შევცვალოთ. როგორც ერთი სურათის მაგიერ შეგვიძლია სხვა სურათი წარმოვიდგინოთ, ისე ერთი პოზიტიური სამართლის მაგიერ შეგვიძლია სამართლის სხვა სისტემა წარმოვიდგინოთ. ამიტომ მოქმედი სამართალი ყოველთვის შემთხვევითია, ე. ი. იგი არის, მაგრამ შეიძლება სხვანაირიც ყოფილიყო, ან და სულაც არ ყოფილიყო. მოქმედი სამოქალაქო სამართლის ან სისხლის სამართლის ყოველი ნორმის შესახებ შეიძლება ითქვას: რომ „ესა და ეს“ არ ყოფილიყო, არც ეს ნორმა იქნებოდა, ხოლო, რომ უწყებული პირობების მაგიერ სხვა პირობები შექმნილიყო, სამართლის ნორმაც სხვანაირი იქნებოდა. ამიტომ ყოველ მოქმედ სამართალს შეგვიძლია შევხედოთ როგორც შესაძლო სამართალთა ერთ-ერთ სპეციალურ შემთხვევას, ე. ი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, პოზიტიური სამართლის ნორმა შემთხვევითია.

მაგრამ შეგვიძლია თუ არა ასე დავახასიათოთ ნორმატიული ფაქტები? არასოდეს. რაკი ნორმატიული ფაქტები არსებობს, ჩვენ ისინი არ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, როგორც ერთ-ერთი შემთხვევა ნორმატიული ფაქტებისა, მაშასადამე, ვიმეორებთ, პოზიტი-

ური სამართალი შემთხვევითია. ჩვენ გვგონია, რომ ამ ძირითადი პირობის გარეშე არ გვექნებოდა არა მარტო „სამართალშემოქმედება“, არამედ ლაპარაკიც შეუძლებელი იქნებოდა სამართლის შეცვლისა და დამატების შესახებ და მისი ანალოგიით გამოყენების შესახებაც კი. შესაძლებლობა პოზიტიური სამართლის შეცვლისა, გაუმჯობესებისა ან, სხვანაირად რომ ვთქვათ, შესაძლებლობა სამართლის განვითარებისა ემყარება იმის აღიარებას, რომ პოზიტიურ სამართალს შემთხვევითი ხასიათი აქვს, ე. ი. იმის აღიარებას, რომ უწყებთული მოქმედი სამართალი მხოლოდ შესაძლო სამართალთა ერთ-ერთი სპეციალური შემთხვევაა. მაგრამ არა მარტო ეს, არამედ სამართლისათვის ბრძოლაც, რომელიც არსებითად სხვა არა არის რა, თუ არ სამართლის პროდუქციისათვის ბრძოლა, სრულიად წარმოუდგენელი იქნებოდა თავისი უმიზნობით, რომ არსებული მოქმედი სამართალი შესაძლო სამართალთა ერთ-ერთ შემთხვევად არ ჩაითვალოს. რასაკვირველია, ნორმატიული ფაქტების მიმართ შეუძლებელია ლაპარაკი რაიმე შემოქმედებითს აქტზე. შეუძლებელია ამაზე ლაპარაკი თუნდაც იმიტომ, რომ, რაკი ნორმატიობას ფაქტების ობიექტიურ თვისებად ვაღიარებთ, ამით უკვე შეუძლებელი ხდება ფაქტების ნორმატიობა რისამე შედეგად ჩავთვალოთ. ამასთან დაკავშირებით, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება ფაქტების ნორმატიობა მივიჩნიოთ იმ შემოქმედებითი აქტის შედეგად, რომლის იდეაზედაც საერთოდ დამყარებულია სამართლის პროგრესი. აი რატომ არის, რომ თუ პოზიტიური სამართლის შევსება, შეცვლა და გაუმჯობესება შესაძლებელია, ნორმატიული ფაქტების შევსებასა, შეცვლასა და გაუმჯობესებაზე ჩვენ სრულიად ვერ ვილაპარაკებთ.

ნორმატიული ფაქტები ყოველ წუთს დგანან ჩვენს წინაშე ისე, როგორც ისინი არსებობენ. ნორმატიული ფაქტი შემთხვევითს მოვლენას არ წარმოადგენს, რადგანაც იგი არავითარ გარემოებაზე დამოკიდებული არ არის. ჩვენ არ შეგვიძლია არსებული ნორმატიული ფაქტები სპეციფიურ შემთხვევად ჩავთვალოთ (როგორც ამას პეტრაჟიციკის თვლის). თუ ჩვენ ნორმატიობას ზოგიერთი ფაქტების ობიექტიურ თვისებად ვაღიარებთ, ჩვენ ამით უკვე ვსაბოთ იმ წყაროს არსებობის შესაძლებლობას, საიდანაც ნორმატიული ფაქტების ნორმატიობა უნდა იბადებოდეს. ამასთან დაკავშირებით, არავითარ შემთხვევაში არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ნორმატიული ფაქტები მოცემული არიან იმ სახით, როგორც არსებობენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი შეიძლება სრულიადაც არ ყოფილიყვნენ ან სხვანაირი ყოფილიყვნენ. ამ დებულებაზე, როგორც დავინახეთ, აგებულია პეტრაჟიციკის მთე-

ლი თეორია. საკმაოისია მხოლოდ ერთის წუთით ვალიაროთ, რომ არსებული ნორმატიული ფაქტები სპეციალური შემთხვევაა შესაძლო ნორმატიული ფაქტებისა, როგორც ამას პეტრაჟიციკი შეუმჩნეველად შვრება. და მაშინ ნორმატიობა ამ ფაქტების ობიექტიური თვისება აღარ იქნება; ეს თვისება მოსწყდება იმ ფაქტების ბუნებას, რომელთაც ჩვენ ნორმატიულ ფაქტებად ვალიარებთ, და მაშინ ნორმატიული ფაქტების პრობლემა, როგორც თავის დროზე აღვნიშნეთ, აუცილებლად პოზიტიური სამართლის განმარტების პრობლემად იქცევა. ხოლო ფაქტების ნორმატიობის სამართლიდან გამოყვანა აძლევს ამ ფაქტებს იმ რელატიურ ხასიათს, რომელიც სპობს ნორმატიული ფაქტების (როგორც ასეთის) არსებობის ყოველგვარ შესაძლებლობას.

ამასთან ერთად, ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ უაღრესად მნიშვნელოვან და იმავე დროს მეტად საინტერესო გარემოებას, რომელიც დასაშვებია პოზიტიური სამართლის სფეროში, მაგრამ სრულიად წარმოუდგენელი იმ ფაქტების მიმართ, რომელთაც ნორმატიულ ფაქტებად ვთვლით.

დებულება, რომლის თანახმადაც პოზიტიური სამართალი შესაძლო სამართალთა სპეციალური შემთხვევაა, შესაძლებლად ხდის აგრეთვე, ეგრეთწოდებულ, უფლებრივ შემოქმედებას. ნორმატიული ფაქტებზე მიმართ კი ასეთ რასმე ვერ ვიტყვით.

ან სრულიად უნდა უარვყოთ, — როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობა, ან და უნდა ვალიაროთ ეს შესაძლებლობა, და მაშინ ამ ფაქტების ნორმატიობას ვერავითარ მოვლენას ვერ დავუკავშირებთ. ხასიათდებიან რა ნორმატიობით, ნორმატიული ფაქტები შესაძლებელია ქმნიდნენ ისეთ მდგომარეობას, რომ მათზე ბევრი რამ იყოს დამოკიდებული, მაგრამ თითონ ეს ფაქტები არასოდეს არაფრისგან დამოკიდებული არ არიან. ხოლო თუ ნორმატიობას ჩავთვლით ზოგიერთი ფაქტების ობიექტიურ თვისებად, ჩვენ, რასაკვირველია, ვეღარ ვიტყვით, რომ ეს ნორმატიობა „მოხდა“; მაგალითად ვერ ვიტყვით: მოხდა ისე, რომ განსაზღვრული ფაქტების დამახასიათებელ თვისებად ნორმატიობა იქცა. მაგრამ რაკი ნორმატიობა ზოგიერთი ფაქტების ობიექტიურ თვისებად უნდა იქნეს აღიარებული, თავის თავად ცხადია, არ შეგვიძლია ამ თვისების შესახებ, ან უფრო სწორად, ამ ფაქტების კანონშეზომილობის შესახებ ვთქვათ, რომ იგი სადღაც იწყება. ამასთან დაკავშირებით კი ისპობა შესაძლებლობა ნორმატიული ფაქტების შევსებისა, შეცვლისა და გაუმჯობესებისა.

სწორედ ამიტომ, თუ პოზიტიური სამართლის მეცნიერებანი ითმენენ თავის გვერდით საკანონმდებლო ტექნიკის მეცნიერებასაც, ანუ სამართლის პოლიტიკას,—ამ უკანასკნელის ანალოგიური დისციპლინა, ვთქვათ, დისციპლინა ნორმატიული ფაქტების პოლიტიკის შესახებ სრულიად წარმოუდგენელი იქნება იმ დისციპლინის გვერდით, რომლის საგანსაც ნორმატიული ფაქტების შესწავლა შეადგენს; ვინაიდან ამ დისციპლინას, ე. ი. სამართლის პოლიტიკას საფუძვლად უდევს თავისუფალი სამართალშემოქმედების იდეა, რომელიც თავის მხრივ ემყარება იმ რწმენას, რომ მოქმედი სამართალი მხოლოდ შესაძლო სამართალთა ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევაა. საკმარისია თავისუფალი სამართალშემოქმედების შესაძლებლობა უკუვავდოთ, საკმარისია დაუშვათ, რომ მოქმედი სამართალი შემთხვევით მოვლენას არ წარმოადგენს, ე. ი. არ არის დამოკიდებული იმ გარემოებებზე, რომელთა შესახებაც ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ: ისინი არიან, მაგრამ შეიძლება არ ყოფილიყვნენ, ან და შეიძლება სხვანაირიც ყოფილიყვნენ, საკმარისია ეს დაუშვათ, და სამართლის პოლიტიკაზე ჩვენ ველარ ვილაპარაკებთ.

იმ დებულებიდან, რომ ფაქტების ნორმატიობა, რამდენადაც ნორმატიობას მათ ობიექტიურ თვისებად ვაღიარებთ, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება წარმოიშვას ან მოხდეს,—გამომდინარეობს არსებულ ნორმატიულ ფაქტების შესაძლო ნორმატიული ფაქტებისადმი დაპირისპირების შეუძლებლობაც.

ამის მიხედვით უნდა მიგველო ისეთი დასკვნა, რომ ნორმატიული ფაქტები ყოველთვის უფრო პირველადია, ვიდრე რომელიმე პოზიტიური სამართალი და რომ ამის წყალობით ნორმატიული ფაქტები ან შეიძლება გამოყენებულ იქნეს პოზიტიური სამართლის მიერ ან და უკანასკნელს შეუძლიან შექმნას ხელოვნური დაბრკოლებანი იმ რეალური ეფექტის მიღებისათვის, რომლისკენაც აქვს Drang თვით ნორმატიულ ფაქტებში მოცემულ კანონშეზომილობას.

და მართლაც, რამდენადაც ნორმატიობას განსაზღვრული ფაქტების ობიექტიურ თვისებად ჩათვლით, იმდენად, გარდა იმისა, რომ უნდა ვაღიაროთ ნორმატიული ფაქტების სრული დამოუკიდებლობა პოზიტიური სამართლისაგან, უნდა ვაღიაროთ ისიც, რომ ნორმატიული ფაქტები ყოველ პოზიტიურ სამართალთან შედარებით უფრო ადრინდელი და პირველადია; ვინაიდან, ექვს გარეშეა, რომ ნორმატიობა, როგორც თვისება, უფრო ადრინდელი უნდა იყოს, ვიდრე ის, რაც შესაძლო სამართალთა სპეციფიური შემთხვევაა, ე. ი. ფაქტების ნორმატიობა უფრო ადრინდელი უნდა იყოს, ვიდრე ის, რაც

თავისუფალი შემოქმედებითი აქტის (სამართალშემოქმედების) შედეგია. ამიტომ რა მხრითაც უნდა მიუღდეთ ნორმატიულ ფაქტებს, მათი პოზიტიური სამართლისადმი დაპირისპირების დროს, ისინი იქნებიან უფრო პირველადი, ვიდრე თვით პოზიტიური სამართალი, ხოლო ამ გარემოებამ უნდა გვაიძულოს უკუვავადოთ ის აზრი, რომ პოზიტიურ სამართალს შეუძლია შექმნას ფაქტების ნორმატიობა, ან რომ მას შეუძლია შესცვალოს რამ იმ ფაქტების ბუნებაში, რომელთაც ნორმატიული ფაქტები ეწოდება.

ასეთია ნორმატიული ფაქტები, და სწორედ ასეთი უნდა იყვნენ ისინი, რაკი მათ ნორმატიობას ობიექტიურ პირობად ვაღიარებთ; ამიტომ მათი ბედი სხვაგვარია, ვიდრე პოზიტიური სამართლისა. ყოველი პოზიტიური სამართლის შემოქმედების დროს ნორმატიული ფაქტები უნდა დარჩენ იმ სახით, როგორც ისინი არსებობენ. ნორმატიული ფაქტების თვისებაში და საერთოდ მათ ბუნებაში მოქმედ სამართალს არსებითად არაფრის შეცვლა არ შეუძლია. პოზიტიურ სამართალს, როგორც ზემოთ არაერთხელ აღვნიშნეთ, შეუძლია ან გამოიყენოს ნორმატიული ფაქტების ბუნება თავისი მიზნებისათვის ან ხელი შეუშალოს იმ ეფექტების წარმოშობას, რაც ნორმატიული ფაქტების მიერ შექმნილი აზრთა მთლიანობის თანახმად უნდა წარმოიშვას.

ზემონათქვამიდან უნდა დავასკვნათ, რომ:

- 1) ფაქტის ნორმატიობა არ არის დამოკიდებული საერთოდ რაიმე სხვა თვისებისა და გარემოებისაგან და, კერძოდ, პოზიტიური სამართლისა და მისი წყაროსაგან;
- 2) ნორმატიული ფაქტები დროში მოქმედი ყოველი სამართლის მიმართ ყოველთვის უფრო ადრინდელია;
- 3) ნორმატიული ფაქტები, როგორც ასეთი, ყოველთვის შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ იმ სფეროშიაც, რომელიც პოზიტიურ სამართალს არ ექვემდებარება;
- 4) ნორმატიული ფაქტების რიცხვს პოზიტიური სამართალი ვერც გააღიდეებს და ვერც შეამცირებს;
- 5) ნორმატიული ფაქტების პრობლემა სპობს თავისუფალი შემოქმედებითი აქტის იდეას;
- 6) წინააღმდეგ პოზიტიური სამართლისა, რომელიც ყოველთვის შეგვიძლია შესაძლო სამართალთა სპეციფიურ შემთხვევად ჩავთვალოთ, ნორმატიული ფაქტები არასოდეს არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც სპეციალური შემთხვევა შესაძლო ნორმატიული ფაქტებისა;

7) ნორმატიული ფაქტები, როგორც უფრო პირველადი, ვიდრე სამართალი, შეიძლება მხოლოდ გამოყენებულ იქნეს პოზიტიური სამართლის მიერ თავისი მიზნებისათვის, ან და ამ უკანასკნელს შეუძლია მხოლოდ შექმნას დაბრკოლება იმ რეალური შედეგის წარმოშობისათვის, რაც თანახმად ნორმატიულ ფაქტში მოცემული ღირებულებითი მომენტისა, აუცილებლად უნდა დადგეს;

8) წინააღმდეგ პოზიტიური სამართლისა, რომელსაც თავისი წყარო აქვს, ნორმატიული ფაქტები ასეთ წყაროს სრულიად მოკლებულია; ამიტომაც, თუ პოზიტიური ნორმის შესახებ ჩვენ ყოველთვის ვამბობთ: „მოხდა“, ნორმატიული ფაქტების შესახებ ამის თქმა არ შეგვიძლია;

9) ნორმატიული ფაქტები შესწავლილ უნდა იქნეს პოზიტიური სამართლისაგან დამოუკიდებლად.

მაგრამ შეიძლება ჩვენ ვცდებით? იქნებ უბრალო მოჩვენებას საგნის შინაარსად ვასაღებთ? იქნებ ამ შემთხვევაშიაც ზოგიერთი გარემოების პროექციას განსაზღვრული აქტების ბუნებად ვთვლით? შეიძლება გვითხრან—ხელშეკრულების შესრულებას თვით ხელშეკრულების აქტის ბუნება კი არ გვიკარნახებს, არამედ სულ სხვა გარემოებანი, მაგალითად, საზოგადო აზრები და შეხედულებანი.

მაგრამ ჯერ ხომ არავის გადაუწყვეტია—საზოგადოების წევრთა შორის ხელშეკრულებათა შესრულების შესახები საკითხი: ტრადიცია და შეხედულება იწვევს ამ ხელშეკრულებათა შესრულების აუცილებლობას, თუ, პირიქით ხელშეკრულების ღირებულებითი მომენტი და ამასთან დაკავშირებული განცდა საზღვრავს საზოგადოების წევრთა საერთო აზრს, ტრადიციას და შეხედულებას? ძნელი სათქმელია—სად არის სიმართლე. მაგრამ არ გვინდა ვაღიაროთ, რომ ტრადიცია და საერთო აზრი, რომელიც შეიცავს იმპერატივს ხელშეკრულების დაცვის აუცილებლობის შესახებ, კულტურული განვითარების დაბალ საფეხურზე და იმ პირობებში, სადაც ჩვენ ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება ხელშეკრულებისა, დაპირებისა, შეთანხმებისა, თუ დაფუძნებითი აქტის საფუძველზე წარმოშობილი უფლებრივი ურთიერთობა, რომ აქ (ამ საფეხურზე და ამ პირობებში) ეს ტრადიცია და საზოგადო აზრი შედეგი იყოს ლოღიკური მსჯელობისა, თეორიული აზროვნებისა ან, ბოლოს, მიზანშეწონილობის მოსაზრებისა. მაგალითად, ყველა ჩვენგანს უყურებია ბავშთა თამაშობისათვის, უსათუოდ შეგვინიშნავს, რომ ბავშთა თამაში, რამდენადაც ყოველი თამაშობა მოთამაშე მხარეებს გულისხმობს, აგებულია არა შემთხვევით კომბინაციებზე, არამედ ხელშე-

კრულებზე, შეთანხმებაზე და დაპირებაზე. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში ძნელია წარმოვიდგინოთ, რომ აღნიშნულ ხელშეკრულებათა შესრულების აუცილებლობა შედეგი იყოს ბაეშთა ლოდიკის ან განყენებული მსჯელობისა საერთოდ ხელშეკრულების, შეთანხმების, თუ დაპირების შესრულების აუცილებლობის შესახებ.

ვიმეორებთ, ჩვენ არ ვიცით—საზოგადო აზრმა და რწმენამ დაბადა ხელშეკრულებათა, დაპირებათა და შეთანხმებათა შესრულების აუცილებლობა, თუ შეუგნებელი შეგუებისა და ცხოვრების ეთოსის ღრმა შეთვისების პროცესში გაიშალა ჩვენს წინაშე ის ღირებულებანი, რომელთა გააზრიანებამ მოგვცა პრინციპი საერთოდ ხელშეკრულებათა, დაპირებათა და შეთანხმებათა დაცვის აუცილებლობის შესახებ.

რომ კონკრეტული ხელშეკრულების ძალა *Pacta servanda sunt*-ის პრინციპს ემყარებოდეს, იმის მსგავსად, როგორც ზოგიერთები სამართლის ნორმათა პოზიტიუბას ბუნებითი სამართლის ნორმებზე აფუძნებდენ,—მაშინ ბოლოს და ბოლოს *Pacta servanda sunt*-ის პრინციპის ძალა კონკრეტული ხელშეკრულების მიმართ შეიძლებოდა გაგვებათილებია სხვა პრინციპების,—მაგალითად, გონიერების, მიზანშეწონილობის, სამართლიანობის და სხვა ძალით. ამ პრინციპების საშუალებით ჩვენ ყოველთვის შევძლებდით კონკრეტულ ხელშეკრულებათა ბედ-იღბალი *Pacta servanda sunt*-ის პრინციპის კლანჭებიდან გამოგვეგლიჯა. ამიტომ, თავის თავად ცხადია, რომ *Pacta servanda sunt*-ის პრინციპს შეუძლიან სავალდებულო ხასიათი მისცეს არა ყველა ხელშეკრულებას საზოგადოდ, არამედ მხოლოდ ზოგიერთს, სახელდობრ, იმ ხელშეკრულებებს, რომელნიც, მაგალითად, სამართლიანობის იდეას ახორციელებენ. სხვანაირად რომ ვთქვათ, არა ყოველი ხელშეკრულება, არამედ მხოლოდ ის ხელშეკრულება, რომელიც გონიერებისა და სამართლიანობის ან სხვა პრინციპის მოთხოვნას შეეფერება, შეიძლება დაცულ იქნეს *Pacta res servanda*-ს პრინციპის მიერ, როგორც ვხედავთ ამ პრინციპით თავის თავად არ შეიძლება დაცულ იქნეს ხელშეკრულება, ვინაიდან ჩვენ არავითარი საფუძველი არა გვაქვს იმისთვის, რომ ამ პრინციპს, სამართლის იდეასთან ან ამა თუ იმ კონკრეტ პრინციპთან შედარებით რაიმე უპირატესობა მივანიჭოთ.

რა თქმა უნდა, საკითხის ასე დაყენებას ვერ გაიზიარებენ ისინი, ვინც იმთავითვე სპობს შესაძლებლობას, რომ ორი სხვადასხვა საფუძვლიდან მიღებულ იქნეს ერთნაირი შედეგი, და ვინც ერთადერთ წყაროდ პოზიტიურ სამართალს აღიარებს. მაგრამ განა ასეა?

განა ჩვენს თავს ვალდებულად მხოლოდ მაშინ ვგრძნობთ, როცა პო-
ზიტიური სამართლის ნორმების შემსრულებელი ვართ? განა ვერ
დავასახელებთ ისეთ შემთხვევებს, როცა ანალოგიური განწყობილება
სხვა მიზეზების შედეგიც არის? განა ყოველ ჩვენგანს არ შეუძლია
დაადასტუროს, რომ არშესრულება ხელშეკრულებისა, რომელიც თუნ-
დაც პოზიტიური სამართლის ნორმების წინააღმდეგ არის დადებ-
ული, ვერ გვათავისუფლებს არშესრულების განწყობილებისაგან,
რომელიც არსებითად რაიმე ფსიქიურ განცდას კი არ წარმოადგენს,
არამედ ლოლიკურ დამოკიდებულებას იმისადმი, რაც თავის თავის
მიერ დანიშნულია შესასრულებლად? განა არ არსებობს ისეთი აქ-
ტები, რის შესრულებაც დამყარებულია არა ჩვეულებაზე, რომელში-
აც წმინდა ფსიქიური აუცილებლობა სჭარბობს, ან ვთქვათ სხვა
რაიმე განყენებულ პრინციპებზე, არამედ ამა თუ იმ აქტების ეიდე-
ტიურ შედგენილობაზე? და, დასასრულ, განა ჩვენ არ შეგვიძლია
დავასახელოთ ისეთი აქტები, რომლის ეიდეტიური შედგენილობა,
ჰქმნის აზრთა კავშირის ისეთ რიგს, რომელშიაც „ჩვენ“, პოზიტიური
სამართლისაგან დამოუკიდებლად, ვმქადავდებით აზრთა ურთიერ-
ობის იმგვარ წყობაში (უფლებამოსილისა და ვალდებულისა), რომ
ვიწყებთ განსაზღვრული მოქმედების შესრულების აუცილებლობის
შეთვისებას?

აქ ზედმეტი არ იქნება კვლავ მივაქციოთ ყურადღება იმ გარე-
მოებას, რომელიც ერთხელ კიდევ დაგვიდასტურებს იმ აქტების მო-
ცემულობას, რომელთაც პოზიტიური სამართლის გარეშე და მის-
გან დამოუკიდებლად შეუძლიათ შექმნან აზრთა ის ერთიანობა, რა-
ზედაც ჩვენ ეხლა ვლაპარაკობდით.

რა გარემოებაშიაც უნდა ვსდებდეთ ხელშეკრულებას, თუ შე-
თანხმებას, სულერთია, თვით ამ აქტების მიმართ ჩვენ ვდგევართ
მხოლოდ როგორც შემსრულებელი ან არშემსრულებელი მათი შინა-
არსისა. ყოველდღიური გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ პიზიტიური
სამართლის ნორმებით გაუთვალისწინებელ გარემოებათა გამო დადებ-
ული ხელშეკრულება ვალდებულგვყოფს ჩვენ რაღაც განსაზღვრულ
მნიშვნელობით, ე. ი. იგი ჩვენშივე ჰქმნის იმის შესრულების მოთხოვნას,
რაც ხელშეკრულების მიზანს შეადგენს. ჩვენ შეიძლება არ გვინდოდეს
არც ხელშეკრულების შესრულება, ჩვენ შეგვიძლია ნათლად წარმო-
ვიდგინოთ ყველა უხერხულობა, რასაც განსაზღვრული ხელშეკრულების
შესრულება წარმოშობს. ჩვენ შეგვიძლია ვიგრძნოთ, თუ რაოდენად
ეწინააღმდეგება ამა თუ იმ ხელშეკრულების შესრულება ყველა ჩვენს
ჩვეულებას და მიდრეკილებას, დასასრულ, შეგვიძლია ვიცოდეთ, რომ

პოზიტიური სამართლის ამა თუ იმ ნორმით აკრძალულია განსაზღვრულ ხელშეკრულებათა შესრულება და მათ შორის ჩვენს მიერ დადებული ხელშეკრულების შესრულებაც, მაგრამ რაც უფრო მეტად ვგრძნობთ შეურიგებლობას ხელშეკრულების შინაარსსა და ჩვენს სურვილებს, ჩვეულებებს, თუ პოზიტიური სამართლის ნორმებს შორის, მით უფრო ნათლად განვიცდიოთ ამ ხელშეკრულების შესრულების აუცილებლობას, ვინაიდან როდესაც ჩვენ ვგრძნობთ შესრულების დამაბრკოლებელ გარემოებათა წნევას, მაშინ ჩვენ განსაკუთრებული სიცხადით ვსწვდებით თვით შეუსრულებლობის აქტის შინაარსს.

მაგრამ განა ჩვენ შეგვიძლია ეს მდგომარეობა, რომელიც ხელშეკრულების შეუსრულებლობასთან არის დაკავშირებული, მდგომარეობა, რომელშიაც ჩვენ ისევე აქტიური ვართ, როგორც, მაგალითად, ნორმის შესრულების აქტში, — რაიმე ფსიქიურ მდგომარეობად ჩავთვალოთ? არასოდეს, რადგანაც, ვიმეორებთ, რაც უფრო მეტად უარვყოფთ ფსიქიურად ხელშეკრულების შესრულების აუცილებლობას, მით უფრო ცხადად ხდება შეუსრულებლობის გააზრიანება. მაგრამ რისამე შეუსრულებლობა ხომ გულისხმობს იმის არარსებობას, რაც წინასწარ დანიშნულია შეუსრულებლად? განა ჩვენ შეგვიძლია შესასრულებელის ფსიქიურად უარყოფის დროს ვიგრძნოთ შეუსრულებლობა, თუ ის, რის მიმართაც ჩვენ ფსიქიურად განწყობილი ვართ, რომ არ შევასრულოთ, — ლოღიკურად წინასწარ არ გვნიშნავს შესრულებისათვის? განა ჩვენ შეგვიძლია ფსიქიურად განვიცადოთ რაიმე მდგომარეობა შეუსრულებლობისათვის მზად ყოფნისა, თუ ის, რის შესრულებაც ჩვენ არ გვსურს, თავის თავს შესასრულებლად არ ნიშნავს? არ შეგვიძლია. არა გვგონია, სადავო იყოს, რომ ჩვენ ვერ ვიქნებოდით იმ მდგომარეობაში როცა მზადა ვართ ხელშეკრულების შეუსრულებლობისათვის, რომ თვით შეუსრულებლობის აქტში არ ვააშკარავებდით სწორედ იმის უარყოფას, რის შესრულებაც დადგენილია.

აქ ხომ შეუსრულებლობაში შეიძლება უარყოფილ იქნეს ის, რაც უნდა შესრულდეს. ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში შეუსრულებლობა რაიმე უბრალო ფსიქიური მდგომარეობა კი არ არის, არამედ, როგორც ალექსეევი Reinach-ის სიტყვებით ამბობს, არის ის მდგომარეობა, „რომელშიაც მქლავნდება ლოღიკური დამოკიდებულება რაღაც ეიდეტურ აუცილებლობისადმი. ექვს გარეშეა, რომ აქ დამოკიდებულება არშესრულებულისა დანაპირებისადმი ან ხელშეკრულებით გათვალისწინებული პირობისადმი — სულიერი განწყობილების საკითხს არ წარმოადგენს, არამედ იგი არის თავისებური ლოღიკის

საკითხი, ხოლო მისგან გამომდინარე ურთიერთობანი, თვისებანი, მათი მნიშვნელობა და აგრეთვე ის წყობა, რომელშიაც ეს ურთიერთობა მოცემულია, არ არის დამოკიდებული ჩვენს განწყობილებაზე და მასთან დაკავშირებით არ შეიცვლება“.

თუ ჩვენ ვისმე მივეციტ დაპირება ან თანხმობა, რომელიც გვაყენებს ისეთ მდგომარეობაში, რომ დაპირებულის არშესრულება (მაშინაც კი, როცა დიდი სურვილი გვაქვს იგი არ შევასრულოთ) ჩვენ მიერ შეთვისებულია როგორც არშესრულება ან დარღვევა უწყებული დაპირებისა, თუ ხელშეკრულებისა,—რა დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ აქედან, თუ არ ის, რომ ხელშეკრულების ან დაპირების დარღვევა არის არა რაიმე უბრალო ფსიქიური მდგომარეობა, არამედ რაღაც ლოლიკური დამოკიდებულება თვით დაპირებულისადმი ან ხელშეკრულებით გათვალისწინებული პირობისადმი, არის განცდა და გააზრიანება იმის დარღვევისა, რაც წინასწარ დანიშნულია შესასრულებლად? და ჩვენ გვგონია, რომ თუ ვისმე რისამე ვაკეთება დავბირდით და ამასთან დაკავშირებით ვგრძნობთ ჩვენ თავს ისეთ მდგომარეობაში, რომ დაპირებულის შეუსრულებლობას (მაშინაც კი, როდესაც არშესრულება ეთანხმება ჩვენს განწყობილებას და, ვთქვათ, პოზიტიური სამართლის განსაზღვრული ნორმის მოთხოვნასაც) განვიცდით როგორც დარღვევას, თავის თავად ცხადია, რომ მდგომარეობა, რომელშიაც არშესრულება აზრიანდება, სხვა არა არის რა, თუ არ თავისებური ლოლიკური დამოკიდებულება დაპირებულისადმი ან ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ პირობისადმი. მაგრამ განა ეს იმას ამტკიცებს, რომ დაპირების, ხელშეკრულების, შეთანხმების, თუ დაფუძნებითი აქტის ეიდეტური აუცილებლობა ჰქმნის აზრთა კავშირის ერთიანობას, სადაც მელავნდება ეიდეტური აუცილებლობა, რაც არ არის დამოკიდებული არც ჩვენს განწყობილებაზე, არც გრძნობებზე და არც სხვა ემპირიულ პროცესებზე, რომელშიაც ამ აქტების რეალიზაცია მიმდინარეობდა? განა ხელშეკრულების თუ დაპირების არშესრულება,—თუნდაც ეს ნორმის მოთხოვნას ეთანხმებოდეს,—ბოლოს და ბოლოს არ საზღვრავს ჩემს დამოკიდებულებას დაპირებულისადმი და არა ნორმისადმი? როცა ხელშეკრულებას ნორმის წყალობით ვარღვევთ, განა ჩვენ მაინც თავისებურ ლოლიკურ დამოკიდებულებაში არ ვიმყოფებით დაპირებულისადმი? განა აქაც სწორედ დარღვევის გააზრიანება არ ხდება? უსათუოდ.

იმის მიხედვით, რაც ზემოთ ითქვა, უნებლიეთ უნდა დაიბადოს კითხვა: როგორ უნდა შევარიგოთ შესაძლებლობა ნორმატიული ფაქტების არსებობისა იმ თეორიისთან, რომლის თანახმადაც

სამართალს საერთოდ ფაქტიური საზღვრავს, ან იმ თეორიებთან, რომელთა მიხედვითაც სამართლის პოზიტიობა ნორმატიულ ფაქტებს ეყრდნობა?

პირველი შეხედვით შეიძლება ვისმე ეჩვენოს, რომ ჩვენც სამართლის პოზიტიობის ნორმატიულ ფაქტებზე დამყარების მომხრე ვართ. ჩვენც ხომ განვაცხადეთ, რომ ყოველ სამართალს საფუძვლად ცხოვრების ესა თუ ის ურთიერთობა უდევს. როცა ფორმალურ-დოგმატიური მეთოდის მომხრეებს ვეკამათებოდით, ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ სამართალში შემთხვევით არაფერი მოიხსენიება. განა აქედან ცხადი არ არის, რომ ჩვენ თითქოს ვემხრობით იმ თეორიებს, რომელნიც, როგორც ვთქვით, სამართლის პოზიტიობის საფუძველს ფაქტიურის ნორმატიულ ძალაში ეძებენ? მაგრამ როდესაც ჩვენ ვამბობდით, რომ ამა თუ იმ კონკრეტულ ნორმას საფუძვლად უდევს ცხოვრების ესა თუ ის ურთიერთობა, ჩვენ ამით გვინდოდა მხოლოდ აღვგენიშნა, რომ განსაზღვრულ ფაქტიურ ურთიერთობათა შესაძლებლობა ნორმაში მოცემულია როგორც ღირებულებითი მომენტი, ხოლო ამის გამო სამართლის სისტემა ჩვენ უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც ღირებულებათა არარეალიზებული სისტემა.

ხოლო თუ სამართლის ნორმატიობის წყაროდ ნორმატიულ ფაქტებს ჩავთვლით, თავისთავად ცხადია, რომ ნორმატიული ფაქტები იქნება იმდენი, რამდენი სახის პოზიტიური სამართალიც არსებობს. რა დასკვნა უნდა მიგვეღო აქედან? მხოლოდ ის, რომ პოზიტიური სამართალი ჰკარგავს თავის პოზიტიობას, თავის მოტივაციურ, იდეალურად წარმართველ ძალას. სამართალი ხომ ნორმატიულ ფაქტს ვერაფერს მიუმატებდა. განა სამართალი აქ ზედმეტი არ იქნებოდა? და ამასთან დაკავშირებით, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იქნებოდა როგორც ნორმის გაუმჯობესება, ისე მისი ანალოგიით გამოყენება.

ფაქტიური სინამდვილის ნაკვეთში, რომელიც სამართლის ქვეშ სდგას,—სამართალი ვერაფერს შეცვლიდა; ვინაიდან, საკმარისია სამართალი დაუმორჩილოთ იმ სამყაროს კანონმდებლობას, რომელშიაც იგი, რაღაც არქიმედის პუნქტის მეშვეობით, რეალობას უნდა ამოძრავებდეს, და დავინახავთ, რომ სამართალმა ყოველთვის უნდა მისდიოს იმ ფაქტებს, რომელნიც, თავის მხრივ, გამოწვეული არიან წინამორბედი ფაქტიური გარემოებებით; ხოლო აქედან, თავისთავად ცხადია, რომ სუბიექტი ყოველთვის უნდა იდგეს ფაქტების ნორმატიობის და არა სამართლის ნორმატიობის წინაშე, და პოზიტიური

სამართლის განმარტება აქ უნებურად ფაქტების მიმართ უბრალო მეთვალყურეობად უნდა იქცეს.

ცხადია, რომ საკითხის ასე დაყენების დროს ფორმულა—„სამართალი სამართლად უნდა რჩებოდეს“, ჰკარგავს ყოველგვარ აზრს, მნიშვნელობას და თავის ღრმა მიმზიდველობას. აი, ჩვენ გამოვდივართ აქედან და ვფიქრობთ, რომ ანალოგიურად იმისა, როგორც (ამას ქვემოთ დავინახავთ) ნორმატიული ფაქტების დამყარება სამართალსა და მის წყაროზე ბოლოს და ბოლოს უარყოფს ნორმატიული ფაქტების არსებობის შესაძლებლობას, ისე სამართლის პოზიტივიზმის დამყარება ნორმატიულ ფაქტებზე უარყოფს პოზიტიური, მოქმედი სამართლის არსებობის შესაძლებლობას.

როგორ-ღა შევარიგოთ ნორმატიული ფაქტების თეორია იმ ფილოსოფიურ მიმართულებასთან, რომლის მიხედვითაც ფაქტიურს მთლიანად აქვს ნორმატიული ძალა და სამართალი მხოლოდ ფაქტიურის ანარეკლია? მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ ეს თეზა ჩვენს დებულებას სრულიად არ ეწინააღმდეგება. რაკი ეს მიმართულება აღიარებს, როგორც თეორიულად, ისე პრაქტიკულად, სამართლის წყაროს არსებობის შესაძლებლობას (ვინაიდან ამ თეორიის თანახმად ხელისუფლებისათვის ბრძოლა ბოლოს და ბოლოს არის ბრძოლა სამართალშემოქმედების ორგანიზაციისათვის, ე. ი. სამართლის წყაროს ორგანიზაციისათვის), თავისთავად ცხადია, რომ აღნიშნული დოქტრინით თითონ სამართლის წყაროს სხვა ფაქტებს შორის რაღაც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

სამართლის წყარო აქ არ ატარებს და თავის თავში არ ამყლავნებს არავითარ ღირებულებას (როგორც ფიქრობენ, მაგალითად, კრაბე, პეტრაჟიციკი, Knapp და მათთან ერთად იურისტთა მთელი ისტორიული სკოლა). სამართლის წყარო არის მხოლოდ მოწესრიგებული პროცესი იმ ღირებულებათა უფლებრივი მნიშვნელობით დამუშავებისა, რასაც ფაქტიური გარემოებანი ქმნიან; ეს იმიტომ, რომ, თუ ჩვენ ვაღიარებთ, რომ წყარო არის ისეთი რამ, რასაც თითონ შეუძლიან უფლებრივი ღირებულება შექმნას, მაშინ მისი პირვანდელი მოცემულობის სფეროდ ჩვენ უნებლიეთ უნდა ვაღიაროთ რაღაც აბსოლუტურად ავტონომიური ან ყველაფრისაგან თავისუფალი სამართალწმენა, როგორც კრაბეს ესმის, ან ემოცია, პეტრაჟიციკის მსგავსად, ან და უშუალო უფლებრივი შეგრძნობანი იმ მნიშვნელობით, როგორც ეს ფიქციონისტებს ესმის.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, დავა, რომელიც შეიძლება სწარმოებდეს ამ მიმართულების წარმომადგენელთა და იმათ შორის, რომ

მელნიც სამართლის წყაროს უფლებრივ ღირებულებათა წყაროდაც სთვლიან, ბოლოს და ბოლოს არის მხოლოდ დავა იმ ღირებულების პირვანდელი მოცემულობის შესახებ, რაც სამართალში წარმოდგენილია ჯერარსობრივი ობიექტის სახით. მაგრამ როგორ-ღა შეიძლება ნორმატიული ფაქტების პრობლემაზე ლაპარაკი, თუ ყველა უფლებრივი ღირებულება მიზეზობრივად დამოკიდებულია ფაქტიურ გარემოებებზე? ჩვენ გვგონია, რომ აქ მხოლოდ ერთი პასუხი არსებობს: არის-სფერო ფაქტებისა, რომელნიც ქმნიან სამართალს სამართლის წყაროს მეშვეობით, და არის ფაქტები, რომელთაც, სამართლის წყაროსაგან დამოუკიდებლად, შეუძლიათ შექმნან აზრთა ისეთი წყობა, რომ მისდამი (წყობისადმი) ლოლიკური დამოკიდებულება გვსაზღვრავს ჩვენ იმავე მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობითაც გვსაზღვრავს ლოლიკური დამოკიდებულება პოზიტიური სამართლის ნორმისადმი.

მაგრამ რა ურთიერთობა არსებობს ნორმატიულ ფაქტებსა და საერთოდ ფაქტებს შორის? მხოლოდ ერთი ურთიერთობა, სახელდობრ: პირობები და გარემოებანი მხოლოდ იწვევენ განსაზღვრული აქტების წარმოშობას, მაგრამ ამ აქტებში მოცემული კანონშეზომილობა სრულიად არ არის დამოკიდებული იმ გარემოებაზე, რამაც ეს აქტები წარმოშვა. მაგალითად, თუ ხელშეკრულებას, როგორც აქტს, ნორმატიულ ფაქტად ვთვლით, გარემოებას შეუძლიან ხელშეკრულება დაგვადებინოს, მაგრამ ხელშეკრულების (როგორც ნორმატიული ფაქტის) ის თვისება, რითაც იგი ყოველთვის ქმნის აზრთა კავშირის განსაზღვრულ კომპლექსს, სრულიად არ არის დამოკიდებული იმ გარემოებებზე, რომლებმაც ხელშეკრულების წარმოშობა გამოიწვიეს და რომელთა წრეშიაც ამ ხელშეკრულების შესრულება უნდა სწარმოებდეს.

ვფიქრობთ, რომ ამ მოკლე ექსკურსით ჩვენ ნათელგაყავით ორი რამ:

1) თუ პოზიტიურ სამართალს შეუძლია უზრუნველჰყოს ამა თუ იმ ხელშეკრულების (ან სხვა აქტის) შესრულებლობა, ამით კიდევ სრულებითაც არ მტკიცდება ის, რომ ამ ხელშეკრულებას არ შეიძლება ჰქონდეს ნორმატიული ძალა (ჩვენის გაგებით). ეს გაუგებრობა საფუძვლად უდევს ყველა იმ თეორიას, რომელიც ცდილობს იმის დამტკიცებას, რომ ფაქტის ნორმატიული ძალა ამა თუ იმ წესებს (მორალურს, სამართლებრივს და სხვ.) ეყრდნობა;

2) ნორმატიული ფაქტები, რომლებიც ჩვენ მხედველობაში გვაქვს, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ჩაითვალოს შესაძლო ნორმატიული ფაქტების ერთერთ სპეციფიურ შემთხვევად, ვინაიდან ასეთი რამის დაშვება თვით საკითხს ნორმატიული პრობლემის შე-

სახებ სამართლის წყაროს დაუკავშირებდა, და ამასთან ერთად კი ნორმატიული ფაქტები იმდენად რელატიურ ხასიათს მიიღებდა, რომ ნორმატიული ფაქტების პრობლემის არსებობაც საერთოდ შეუძლებელი გახდებოდა.

ჩვენ ძალიან მოკლედ განვმარტეთ ჩვენი შეხედულება ნორმატიული ფაქტების პრობლემაზე. საჭიროდ არ ვსცანით შევდგომოდით ამ საგანზე არსებული ყველა თეორიების განხილვას, არ ვსცანით საჭიროდ მხოლოდ იმ განსხვავების გამო, რაც აქ მოყვანილ ძირითად დებულებაა და სხვა ავტორების შეხედულებათა შორის არსებობს. ჩვენი პრობლემის შესახებ არსებული ყველა თვალსაზრისის განხილვა ძალიან შორს წაგვიყვანდა; მათი ანალიზი და კრიტიკა გვაძლებდა ამა თუ იმ თვალსაზრისის შესახებ გაგვემეორებინა ის, რაც ჩვენ; რაიმე თვალსაზრისისაგან დამოუკიდებლად, მოკლედ გადმოვეცით.

ვინც ჩვენს აზრს გაიზიარებს, იგი შენიშნავს სხვა თეორიების ნაკლს, ვინც სხვას დაეთანხმება, მას ეცრდინება რა გზით უარყოს ჩვენი დებულებანი.

მუშაობის პროცესში ჩვენს წინაშე წამოიჭრა მრავალი საკითხი, რომელიც თითქმის უპასუხოდ დავტოვეთ. თუ ჩვენს ძირითად თემას გადაუხვევდით, რასაკვირველია, შეგვეძლო ამ საკითხებისათვის მეტი ყურადღება მიგვექცია. მაგრამ ვფიქრობდით, რომ ეს ჩვენი ძირითადი მიზნის განხორციელებას ხელს შეუშლიდა, ნორმატიული ფაქტების პრობლემის შესახებ ჩვენ მიერ წამოყენებულ დებულებებს რამდენადმე მაინც ბინდ-ბუნდში გახვევდა და მათ საჭირო სიცხოველეს და რელიეფობას დაუკარგავდა. ამიტომ ძალიან ხშირად ამა თუ იმ საკითხის შესახებ ჩვენ მხოლოდ ზოგად დებულებებს ვიძლევიით და არ ვეხებით იმ ლიტერატურას, რომელიც შეიძლება ჩვენს საწინააღმდეგოდ იქნეს გამოყენებული. ყველა იურისტმა იცის, რამდენად ვრცელი ლიტერატურა არსებობს თუნდაც, ვსთქვათ, სამართლის პოზიტივობის საკითხის შესახებ, და, რომ ჩვენ შევდგომოდით მთელი ამ ლიტერატურის განხილვას იმ დებულებების თვალსაზრისით, რასაც ჩვენ სამართლის პოზიტივობის საკითხის შესახებ ვიცავთ, — ეს მეტის მეტად შორს წაგვიყვანდა და ამავე დროს საშუალებას არ მოგვცემდა ჩვენი ძირითადი თემა სათანადოდ გაგვეშუქებინა. ჩვენ ვსცადეთ პრობლემა დამოუკიდებლად განგვევითარებინა, მთელი რიგი საკითხების შესახებ საკუთარი აზრი გამოგვეთქვა და, ვიმეორებთ, თუ ვინმე ჩვენს დებულებებს გაიზიარებს, მისთვის გასაგები იქნება, თუ რა შეუძლიან მას, ჩვენი თვალსაზრისის მიხედვით, დაუპირისპიროს

ყველა სხვა შეხედულებას, რაც ამ საგანზე იურიდიულ ლიტერატურაში არსებობს.

დასასრულ, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ გავიმეოროთ ჩვენი ძირითადი დებულებანი:

1. ნორმატიული ფაქტების პრობლემის გამოსავალ წერტილს წარმოადგენს შესაძლებლობა სამართლის და ფაქტის დაპირისპირებისა.

2. ნამდვილობაა ყველაფერი ის, რაც მოქმედობს. ამისდა მიხედვით, ფაქტი და სამართალი სინამდვილის ორი სახეა; ხოლო ფაქტის ნამდვილობას, ესე იგი მის ქმედობას ჩვენ მიზეზ-შედეგობის რიგში ვამყარებთ, მაშინ როდესაც სამართლის ნამდვილობა მხოლოდ ლოლიკური აღიარების აქტში აშკარავდება. ამასთან დაკავშირებით, ფაქტი ყოველთვის ინდივიდუალურია და როგორც ასეთი ისტორიულია. ამიტომ ფაქტის მოქმედება მიმართულია იმის გამოწვევისაკენ, რაც შინაარსით ამ ფაქტისაგან განსხვავდება. ნამდვილობა სამართლისა, რომელიც ლოლიკური აღიარების სფეროში აშკარავდება, მდგომარეობს იმაში, რომ აღნიშნულ აქტში სამართლის აზრი მოცემულია როგორც განხორციელების პრეტენზია.

3. რაკი პოზიტიური სამართალი ხდება, ჩვენ უნებლიეთ უნდა დაგვეშვა, რომ არსებობს პოზიტიური სამართლის დასაწყისიც, ე. ი. არსებობს ისეთი წყარო, რომლის მოქმედების პროცესშიაც არანამდვილობითი აზრი სამართლისა მოქმედ სამართლებრივ-აზრად იქცევა.

4. არის სამართლის აზრი, რომელიც თავის ნამდვილობას, რაც ამ აზრის ქმედობაში გამოიხატება, უფლებრივი შემოქმედების საშუალებით პოზიტიურ სამართალში ჰპოულობს, ე. ი. პოზიტიური სამართალი არის ერთად-ერთი ფორმა, რომელშიაც სამართლის აზრის ნამდვილობა იკვეთება. ნამდვილობა კი სამართლის აზრისა მდგომარეობს ამ აზრის ქმედობაში, ხოლო ეს უკანასკნელი—განხორციელების პრეტენზიაში. შეუძლებელია, ჩვენის აზრით, იმის მტკიცება, რომ სამართალში სხვა რამ მოქმედობს, თუ არ სამართლის აზრი; უდავოა, რომ ყოველ უფლებრივ შემოქმედებას წინ უსწრებს სამართლის აზრი და ამიტომაც თვით შემოქმედებაც ამ აზრის გარეაღიზებაში უნდა მდგომარეობდეს.

5. იმის მიხედვით, რაც აქ ითქვა, ცხადია, რომ პოზიტიური სამართალი ხელოვნური ხასიათისაა. ის, ვინც აღიარებს სამართლის ხელოვნურ ხასიათს, უნდა სცნოს ისიც, რომ პოზიტიური სამართალი შემთხვევითია და ამასთან ერთად უნდა აღიაროს რაღაც მეტაიურიდიული აქტი, რომელიც სამართლის იდეას სამართლის მოქმედ აზრად აქცევს. მაშასადამე, ჩვენ ყოველთვის უნდა განვასხვავოთ სამართ-

ლის იდეისაგან სამართლებრივი შემოქმედება, ხოლო ეს უკანასკნელი პოზიტიური სამართლისაგან. რადგანაც სამართლებრივი შემოქმედება არის აქტი, რომლითაც სამართლის იდეა სამართლის მოქმედ აზრად გარდიქმნება, თავისთავად ცხადია, რომ პოზიტიურ სამართალს აქვს შეუთხვევითი ხასიათი, იმ გაგებით, რომ პოზიტიური სამართალი არის ერთ-ერთი სპეციფიური სახე შესაძლო სამართლისა, ისე როგორც ყოველი ესთეტიური შემოქმედების ნაყოფი, ერთ-ერთი შესაძლო სახეა ესთეტიური იდეის რეალიზაციისა.

6. ვაღიარებთ რა, რომ ნამდვილობა პოზიტიური სამართლისა მდგომარეობს სამართლის აზრის ქმედობაში, რომელიც აშკარავდება სამართლის ლოლიკური აღიარების აქტში და რომელიც განხორციელების მუდმივ პროტენზიაში იხატება, თავის-თავად ნათელი ხდება, რომ თვით სამართალში მოქმედი აზრი ჰგულისხმობს სუბიექტს, როგორც ღირებულებითი აქტების შესაძლო სუბიექტს, ე. ი. ისეთ სუბიექტს, რომელსაც ახასიათებს უნარი ლოლიკურად აღიარებისა. ამ დებულების ლოლიკურად განვითარებამ უნდა მიგვიყვანოს იმის აღიარებამდე, რომ ცხოვრებაც, რომელიც პოზიტიურ სამართალს ექვემდებარება, არის ამ პოზიტიური სამართლის განხორციელება აღნიშნული სუბიექტების მიერ.

7. როგორც აღვნიშნეთ, ნამდვილობა სამართლის აზრისა ამ აზრის ქმედობაში მდგომარეობს. მაგრამ რამდენადაც ყოველი ნორმა განხორციელების მოთხოვნას შეიცავს, ეს ნორმა ლოლიკურად, მალიარებელ სუბიექტთან ერთად, ჰგულისხმობს სუბიექტს მეორე მნიშვნელობითაც (განმახორციელებელის). ამიტომაც, ნორმას შეიძლება ჩვენ უპირისპირდებოდეთ როგორც განმახორციელებელს, რაც თავის მხრივ ყოველთვის გულისხმობს სუბიექტს, როგორც ნორმის ლოლიკურად მალიარებელს.

უდავოდ მიგვაჩნია, რომ იმისათვის, რათა ჩვენ დაუპირისპირდეთ ნორმას — როგორც განმახორციელებელი, ნორმის ლოლიკურად მალიარებელი უნდა განისაზღვროს ახალი მნიშვნელობით. იმ პირობების აღნიშვნა კი, რომელიც საზღვრავს ამ მნიშვნელობას, ჰქმნის ნორმათა მრავალსახეობას.

8. ამგვარად, ჩვენ ყოველთვის უნდა განვასხვავოთ სუბიექტი, როგორც ნორმის ლოლიკური მალიარებელი და სუბიექტი, როგორც განმახორციელებელი. მაგრამ ვინაიდან თვით უფლებრივი ცხოვრებისათვის, ე. ი. ნორმის განხორციელებლობისათვის, უაღრესად მნიშვნელოვანია იმის ცოდნა, არის თუ არა „სხვაც“ ნამდვილი განმახორციელებელი, ცხადია, რომ ამ უფლებრივი ცხოვრებისათვის

სრულებით არ არის საკმარისი იმის ცოდნა, რომ სხვა შეიძლება იყოს ნორმის ლოდიკურად მაღიარებელი. ამიტომაც უფლებრივი ცხოვრებისათვის საჭიროა შანსი იმისა, რომ „სხვაც“ არის და იქნება იყოს ნორმის განმახორციელებელი. ამ შანსს, როგორც აღვნიშნეთ, სხვა გარემოებათა შორის, ქმნის იძულება, ხელისუფლება და სხვა, ვინაიდან ყველაფერი ეს მიმართულია სუბიექტისადმი, როგორც შესაძლო განმახორციელებელისადმი. ზემოთქმულიდან ცხადი უნდა იყოს, რომ სამართლის ფილოსოფიის საგანი მხოლოდ სამართლის იდეაა, სამართლის ისტორიისა—ის, რაც სამართლის განხორციელებას წარმოადგენს, ხოლო სამართლის სოციოლოგიისა—ის, რაც სამართლის განხორციელების შანსს შეადგენს.

9. მაგრამ უფლებრივი შემოქმედება ისე, როგორც ესთეტიური შემოქმედება, არის აქტი, რომელიც სავსებით სოციალურ-ეკონომიური პირობების გავლენის ქვეშ იმყოფება. ეს პირობები წარმოადგენენ იმ გარემოებებს, რომელნიც ჰქმნიან ინტერესს თვით უფლებრივი შემოქმედებისადმი. და სწორედ ისე, როგორც პეიზაჟს ან ბუნების ერთ რომელსამე ნაკვეთს შეუძლია გამოიწვიოს ესთეტიური შემოქმედება, რომლის ნაყოფში უკვე მოქმედობს მხოლოდ ესთეტიური იდეა, სწორედ ასევე სოციალურ ეკონომიური ფაქტები იწვევენ იმ უფლებრივ შემოქმედებას, რომლის ნაყოფში მოქმედობს მხოლოდ სამართლის აზრი. ამ მნიშვნელობით ყოველ პოზიტიურ სამართალს, როგორც რაღაც მომხდარს, საფუძვლად რაიმე ფაქტიური გარემოება უდევს.

10. როგორც აღვნიშნეთ, პოზიტიური სამართალი სხვა არა არის რა, თუ არ ნამდვილობა სამართლის აზრისა, ხოლო ამ სამართლის აზრის გარდაქმნა სწარმოებს უფლებრივი შემოქმედების მეშვეობით, რომელიც ყოველთვის სოციალურ-ეკონომიურ გარემოებათა გავლენის ქვეშ იმყოფება. ამიტომაც, ყოველი პოზიტიური სამართალი არის რაღაც მომხდარი და, როგორც ასეთი, ეს ყოველთვის სამართლის აზრის გარეაღიზების ერთ-ერთ სპეციფიურ შემთხვევას წარმოადგენს.

11. რადგანაც ეს სოციალურ-ეკონომიური (ან საერთოდ ფაქტიური) პირობები უფლებრივი შემოქმედების საშუალებით აპრობებენ სამართლის აზრის სამართლის მოქმედ აზრად გარდაქმნას, ცხადია, რომ ამ გარემოებათა ანალოგიური პირობები იქცევა იმ გარემოებად, სადაც იკვეთება ის მნიშვნელობა, რომელიც ჩვენ გვხდის კონკრეტი ნორმის კონკრეტ განმახორციელებლად: ე. ი. ამ ფაქტიურ გარემოებაში სუბიექტი, როგორც ნორმის ლოდიკური მაღიარებელი,

გვევლინება უკვე, როგორც კონკრეტი ნორმის შესაძლო განმახორციელებელი.

12. სწორედ ეს სუბიექტები, როგორც მატარებელნი შესაძლო ღირებულებითი აქტებისა, წარმოადგენენ იმ ცენტრებს, რომელთა მეშვეობითაც ფაქტიურის სფეროში ხორციელდება სამართლებრივი ღირებულებანი, რაც სამართლის ნორმაში მოცემულია, როგორც ჯერარსობრივი ობიექტი. ამგვარად, თუ პოზიტიური სამართალი ბოლოს და ბოლოს სამართლის ნამდვილი მოქმედი აზრია, იგი ამავე დროს არაგანხორციელებულ ღირებულებათა სისტემასაც წარმოადგენს. უფლებრივი ცხოვრება კი, როგორც განსაზღვრულ ფაქტიურ გარემოებათა სისტემა, ამ თვალსაზრისით მხოლოდ განხორციელებულ სამართლებრივ ღირებულებათა სისტემა უნდა იყოს. აქედან მართლწესრიგიც განხორციელებულ სამართლებრივ ღირებულებათა სისტემაა. თავის-თავად ცხადია, რომ, როცა ამ მნიშვნელობით სუბიექტს დაუპირისპირებთ სამართალს, უფლებრივი ცხოვრება, როგორც ფაქტი, ყოველთვის უნდა იყოს მოცემული, როგორც უფლებრივი ცხოვრების ისტორია. ამგვარად, მართლწესრიგი ყოველთვის ისტორიულია, ხოლო ის, რაც ამ ისტორიასა და ნამდვილობითს სამართალს შორის დგას, არის, ის, რომ ხელისუფლებისა და იძულების საშუალებით ერთი და იმავე საზოგადოების წევრები მოცემული არიან ერთმანეთისათვის, როგორც შანსები პოზიტიური სამართლის ნორმების შესრულებისა.

13. უფლებრივი ცხოვრებით, რაც წარმოადგენს განხორციელებულ სამართლებრივ ღირებულებათა სისტემას, ე. ი. პოზიტიური სამართლის სფეროში მოცემულ ღირებულებათა სისტემას, არ ამოიწურება მთელი სფერო იმ ცხოვრებისა, სადაც ჩვენ ვართ განსაზღვრულ მოქმედებათა შექმნულბელნი იმ აზრთა გავლენით, რომლისადმი ლოდიკური დამოკიდებულებაც გვსაზღვრავს ჩვენ უფლებამოსილისა და ვალდებულის მნიშვნელობით. ან სხვანაირად რომ ვთქვათ, უფლებრივ ცხოვრებას საერთოდ არ ჰფარავს ის ცხოვრება, რომელიც განხორციელებულ პოზიტიურ სამართლებრივ ღირებულებათა სისტემას წარმოადგენს.

14. უფლებრივ ცხოვრებას, რომელიც განხორციელებულ პოზიტიურ სამართლებრივ ღირებულებათა სისტემას არ წარმოადგენს, ცხადია, სულ სხვა წყარო უნდა ჰქონდეს, ვიდრე პოზიტიურ სამართალს.

15. ზემოაღნიშნულის მიხედვით, ნორმატიული ფაქტების ბუნება ვერ დაემყარება ვერც პოზიტიური სამართლის წყაროს და ვერც პოზიტიური სამართლის ნორმებს. ნორმატიული ფაქტების ასეთი ორიენტაცია შეუძლებლად გახდიდა პრობლემას ამ ფაქტების შესახებ

და მთელი უფლებრივი ცხოვრება წარმოსდგებოდა ჩვენს წინაშე როგორც სისტემა უკვე განხორციელებული პოზიტიურ-სამართლებრივი ღირებულებებისა.

16. ამის ანალოგიურად, სამართლის ნორმატიობის დამყარება ფაქტების ნორმატიობაზე შეუძლებლად ხდის სამართლის ნორმატიობის პრობლემასაც. ეს გარემოება ვერ გაითვალისწინეს იმათ, ვინც სცდილობდა სამართლის პოზიტიობა ფაქტიურის ნორმატიობაზე დამყარებას.

17. რადგანაც ნორმატიობას ჩვენ ზოგიერთი ფაქტების თვისებად ვაღიარებთ, ამიტომაც ნორმატიული ფაქტები არ შეგვიძლია ჩავთვალოთ ერთ-ერთ სპეციფიურ შემთხვევად შესაძლო ნორმატიული ფაქტებისა, როგორც ამას, მაგ. ფარულად პროფ. პეტრაჟიციკი გულისხმობს. იმის აღიარებამ, რომ ნორმატიული ფაქტები არის ერთ-ერთი სპეციფიური შემთხვევა შესაძლო ნორმატიული ფაქტებისა, უნდა მიგვიყვანოს იმის აღიარებამდე, რომ ის, რაც ნორმატიულ ფაქტებად მიგვაჩნია, ხელოვნურ ხასიათს ატარებს.

18. ჩვენ უარყოფთ შეხედულებას, რომლის თანახმადაც ნორმატიობა ხელშეკრულებისა, დაპირებისა ან სხვ. დამყარებულია რაიმე პრინციპზე, სამართალზე, ან სხვა რაიმე წესებზე. უმთავრესი შეცდომა ამ შეხედულებისა მდგომარეობს იმაში, რომ აქ ყურადღების ცენტრი გადატანილია ხელშეკრულების, დაპირების და სხვ. განხორციელებაზე და არა თვით იმ აზრთა მთლიანობაზე, რასაც ქმნიან აღნიშნული აქტები და რასაც ჩვენ უშუალო ფენომენოლოგიური ცდის საშუალებით ვწვდებით. სამართლის ნორმის და სხვა რომელიმე წესებს, მართალია, შეუძლია გამოიწვიოს ამა თუ იმ ხელშეკრულების განუხორციელებლობა, მაგრამ ამით სრულებით არ მტკიცდება ის, თითქოს სამართლის ნორმებს ან სხვა რაიმე წესებს შეეძლოს აღნიშნულ აზრთა მთლიანობის დარღვევა. ხსენებული შეხედულების წარმომადგენლები, რომელთა რიცხვი ძლიერ დიდია, მართალი იქნებოდნენ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი შესძლებდნენ დამტკიცებინათ, რომ კოლიზიის დროს ნორმასა და ხელშეკრულებას შორის ნორმის შინაარსი საესებით სპობს იმ აზრთა წყობას, რომელიც აღნიშნული აქტებით შექმნილია.

19. ვაღიარებთ რა, რომ არის ფაქტები, რომელთაც შეუძლიათ შექმნან აზრთა ისეთი ერთიანობა, რომლისადმი ლოლიკური დამოკიდებულებაც გვსახლერავს ჩვენ უფლებამოსილისა და ვალდებულის მნიშვნელობით,—ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ნორმატიული ფაქტების იდეა სრულიად სპობს ნორმატიული ფაქტების შექმნის შესაძლებლობას. ამიტომ ნორმატიული ფაქტები, წინააღმდეგ პოზიტიური სამართლისა, არ შეიძლება შესაძლო ნორმატიული ფაქტების ერთ-ერთ სპეციფიურ შემთხვევად ჩაითვალოს.

შენიშნული შეცდომები

გვ.წ.	სტრიქონი	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
7	ზემოდან 14	Ueichinger-ს	Vaihinger-ს.
9	„ 6	ყველაფერი, რაც არსებობს	ყველაფერი, რაც განიკრიტება.
24	სხოლიოში	geschihte	Geschichte.
37	ზემოდან 16	აზროვნება, როგორც ნამდვილობა, და აზროვნება, როგორც ლოღიკური ნორმატიული ღირებულება, — უნდა წარმოდგენილიყო, როგორც ორი სრულიად განსხვავებული შესაძლებლობა ჩვენი გონებისა. სამართლიანად აღნიშნავს Span-ი:	„აზროვნება, როგორც ნამდვილობა, და აზროვნება-როგორც ლოღიკური ნორმატიული ღირებულება, — უნდა წარმოდგენილიყო როგორც ორი სრულიად განსხვავებული სამყარო“ (Span-ი). ამიტომაც სამართლიანად აღნიშნავს Span-ი:
39	მეორე აბზაცს ბოლოში უნდა დაემატოს: (F. Kaufman Staatslehre als Theoretische Wissenschaft. Kantstudien Bd. XXXI Hf. 1. გვ. 56).		
45	ქვემოდან 6	გვგონა	გვგონია.
46	ზემოდან 10	მეტაიურიდიულ ნეოკანტიანელთა	მეტაიურიდიულ სფეროში ნეოკანტიანელთა.
„	„ 11	Vaichinger-ს	Vaihinger-ს
49	„ 15	ზედმეტი რამ არის	ზედმეტი უნდა იყოს
51	სხოლიოში	Vaichinger Philosophie „Als ob“	Vaihinger. Philosophie des „Als-Ob“
80	ზემოდან 18	ფორმა არ ქმნის	ფორმა ქმნის.
83	„ 11	სიტყვა — ფაქტის — შემდეგ ფრჩხილებში — ალექსევი.	ჩამატებულ უნდა იქნეს
„	ქვემოდან 13	სიტყვა — პრაქტიკაში-ს — შემდეგ ჩამატებულ უნდა იქნეს ფრჩხილებში — ალექსევი. აღნიშნული შრომა გვ. 174.	აღნიშნული შრომა
109	ზემოდან 3	დამოკიდებული ჩვენს განწყობილებაზე და მასთან დაკავშირებით არ შეიცვლება“	დამოკიდებული არც ჩვენს განწყობილებაზე და გრძობებზე და არც სხვა ემპირიულ პროცესებზე, რომელშიაც ამ აქტის რეალიზაცია მიმდინარეობდა“.
„	ქვემოდან 15	იმას ამტკიცებს	იმას არ ამტკიცებს.

ფ ა ს ი 1 მძვ. ლა 50 კპვ.

